

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

1956.

2. SZÁM

TARTALMÁBÓL

HERNÁDY FERENC: Petőfi három ismeretlen verse
és a Kuruttyó egy változata

PÉCZELY LÁSZLÓ: A versforma tanulságai
a Kuruttyó két változatával kapcsolatban

GÁLDI LÁSZLÓ: A magyar vers a szabadságharc korában

KERESZTURY DEZSŐ: Az elveszett alkotmányról

VITA

ADATOK ÉS ADALÉKOK

SZEMLE

TÁRSASÁGI HÍREK

IRODALOMTÖRTÉNET — 1956. 2. SZ. 133—264 LAP. — BUDAPEST, 1956. MÁJUS

IRODALOMTÖRTÉNET

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

Szerkesztőbizottság:

BARTA JÁNOS, BÓKA LÁSZLÓ, JULOW VIKTOR,
KIRÁLY ISTVÁN, KOCZKÁS SÁNDOR, TÓTH DEZSŐ

Felelős szerkesztő:

BÓKA LÁSZLÓ

Segédszerkesztő:

VARGHA KÁLMÁN

F szám munkatársai: Hernády Ferenc könyvtáros (Pécs), Péczely László pedagógiai főiskolai adjunktus (Pécs), Gáldi László a Nyelvtudományi Intézet osztályvezetője, a nyelv-tudományok doktora, Keresztury Dezső az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, Komlós Áladár az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, az irodalomtudomány kandidátusa, Orosz László gimnáziumi tanár (Kecskemét), Bisztray Gyula ny. egyetemi tanár, Kardos László egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, Kossuth-díjas műfordító, Nemeskürty István egyetemi lektor, Nagy Miklós egyetemi adjunktus, Bán Imre egyetemi docens (Debrecen), Béládi Miklós az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, Benedek Marcell egyetemi tanár, az irodalomtudomány doktora, Lengyel Dénes a Központi Pedagógus Továbbképző Intézet docense, Kovács Győző aspiráns, Görgey Gábor műfordító, Vargha Kálmán az Irodalomtörténeti Intézet tudományos munkatársa, Szauder József egyetemi docens, az Irodalomtörténeti Intézet osztályvezetője, az irodalomtudomány kandidátusa.

A következő számok tartalmából: Benedek Marcell: Naplómát olvasom, Károly Sándor: Régi szövegek közlésmódja, Kiss Ferenc: Jókai Mór: Az új földesúr, Németh G. Béla: A magyar szimbolizmus kezdeteinek kérdéséhez, Péter László: József Attila Makón, Rába György: Sárközi György, Spitzer Juraj: Ludovít Štur, Zolkiewski Stefan: Adam Mickiewicz. *Vita.* Földessy Gyula: Hozzászólás Nagy János megjegyzéséhez Ady versmondataival kapcsolatban, Karácsonyi Béla: Hozzászólás Horváth János könyvének vitájához, Mezősi Károly: Petőfi szülőhelyének kérdése Hatvany Lajos: Így élt Petőfi c. könyvében, Nagy János: Megjegyzések Grétsy László: Ady versmondatai c. tanulmányához. *Adatok és adalékok:* Benedek Marcell: Benedek Elek és a Habsburgok, D. Zöldhelyi Zsuzsa—Köllő Miklósné: Vörösmarty Szózatának első orosz fordításai, Dobai János: Eötvös József három levele Székely Bertalanhoz, Dümmerth Dezső: Schwartner Márton és a nyelvi gondolat, Jányos István: Az Erdély aranykora forrásainak problémáihoz, Kovács Győző: Anyos és Ady „piros szekere”, Kunszery Gyula: A Himfy-vers nyomában, Lengyel Géza: Ady a műhelyben, Rákos Péter: Adalékok Az ember tragédiája csehországi visszhangjához, Szabó György: Benedetto Croce megjegyzései József Attila egy verséhez, V. Windisch Éva: Közlöny (1848—1849), Vincze Géza: Jókait követnek jelölik Komáromban, Zoványi Jenő: Javítások Pilcius Gáspár életrajzi adataiban. *Szemle.* Barta János: Sötér István: Eötvös József, Belia György: Ujfalvi Sándor: Emlékiratok a reformkori Erdélyről, Benedek Marcell: Corneille: Cid, Bessenyei György: Ady Endre összes prózai művei I., Dobossy László: Fábry Zoltán: A gondolat igaza, Egy Péter: Mark Twain: Utazás az Egyenlítő körül, Kovalovszky Miklós: Ady Endre összes prózai művei II., Kovalovszky Miklós: Dombó Márton: Csokonai élete és kortársak emlékezései Csokonairól, Nemeskürty István: Szejfulina: Törvénysértők, Oltványi Ambrus: Magyar irodalomtörténeti vonatkozású cikkek vidéki folyóirataink 1955-ös évfolyamaiban, Orosz László: Szauder József: Kölcsey Ferenc, Fenyő István: Kisfaludy Károly válogatott művei, Heller Ágnes: Csernisevskij: Vázlatok az orosz kritikai gondolatszerkezetéről, Péter László: Györffy István: Nagykunsági krónika, Poszler György: Böllőni György: Az igazi Ady, Kovács Győző: Gálos Rezső: Szentjóni Szabó László, Rónay György: Flaubert: Bouvard és Pécuchet, Madarász László: Szabó Pál: A nagy temető, Ruttkay Kálmán: Németh László: Bűn, Süpek Ottó: Daudet: Tarasconi Tartarin, Süpek Ottó: Mihályi Gábor: Molière, Szalai Sándor: Szabó Pál önéletrajzi regényéről, Végh Ferenc: Bornemisza Péter: Válogatott írások.

Szerkesztőség: Budapest, XI. Ménesi út 11—13.

HERNÁDY FERENC

PETŐFI HÁROM ISMERETLEN VERSE ÉS A „KURUTTYÓ” EGY VÁLTOZATA *

1843-ban jelent meg a *Pécsi Aurora* c. almanach egyetlen kötete, Balogh Károly szerkesztésében. Kutatásaim során nyomára jöttem, hogy a szerkesztő a beküldött kéziratokat gondosan megőrizte, s nagy részük máig épségben megmaradt a család egyes tagjainál. Egy csomót Balogh Károly unokája, dr. Koncz Miklós őriz Szentlőrincen (Baranya m.) és készséggel átengedte feldolgozásra ez évi aug. 21-én.¹ A Balogh-hagyaték e részében különös figyelmet érdemel az a Szeberényi Lajostól származó kézirat, amely — mint bizonyítani kívánom, — Szeberényi két versén kívül Petőfi három eddig nem ismert versét és a *Kuruttyó* c. humoros ballada változatát tartalmazza.

A kézirat négy számozatlan nyolcadrét, s az idők folyamán megsárgult levélből áll. Középen, a hajtásnál három helyen cérnafűzés nyoma van, tehát füzetből tépték ki. A második és harmadik, tehát a belső kettős levélen ez a vízjegy látható: H E I N R I C H S I E B E R I N P R E S S B U R G. Figyelmesen megnézve a leveleket, a középső vízszintes hajtás alatt és fölött második és harmadik hajtás nyomai is kivehetők. Valószínűleg a kéziratot kísérő levél méretéhez igazítva hajtotta így három rétbé a feladó, nyilván Szeberényi. A kézirat ugyanannak a kéznek az írása végig. A betűk hajszálvékony duktusa acéltollra vall, mert még a függőleges vonalaknál sincs vastagítás, legfeljebb igen csekély. A lúdtollal való írásnál elkerülhetetlen a vastagítás a lefelé húzott vonalaknál, még a legkönnyebb kéz számára is.

Hat verset tartalmaz a kézirat. Az első és az utolsó két vers után írt név csak formális, egyszerű leírása a névnek, minden aláírási jelleg nélkül. A középső két vers után Szeberényi Lajos neve áll, határozott aláírási jelleggel, kacskaringós firkantással. Az Országos Széchényi Könyvtárban található hiteles Szeberényi-kézirattal és aláírással² összehasonlítva, megállapítható, hogy a fellelt kézirat Szeberényitől ered.

A kézirat hat verséből háromnak a címe mellett két ízben ceruzával, egyszer pedig tintával írott évszám áll: 1842. A tintával írott évszám ceruzával többszörösen át van húzva. Mindhárom évszám Balogh Károly rájegyzése, mint egyéb írásaival és számaival egybevetve megállapítható. A Balogh által ráírt évszámok azt jelentik, hogy a *Pécsi Aurora* eredetileg 1842-re tervezett évkönyvébe szánta a szerkesztő a verseket. Ugyanezt az évszámot írta Balogh az almanachban közölt versek kézírataira is. A Szeberényi-kézirat versei a *Pécsi Aurora*

* Örömmel közöljük Hernády Ferenc felfedezését, azzal a megjegyzéssel, hogy Petőfi szerzőségét a három versre vonatkozóan nem érezzük bizonyosnak, de talán a versek szövegének és Hernády alapos okfejtésének közlésével is elősegítjük a kérdés tisztázását. (Szerk.)

¹ Feltétele csak az volt, hogy dolgom végeztével, az ő nevében ajánljam fel az iratokat a pécsi múzeumnak, az egyetemi könyvtárnak, vagy az állami levéltárnak, amelyeknek jónak látom. Szívességeért ezúton is hálás köszönetet mondok.

² Szeberényi Lajos Gyulai Pálhoz intézett levele. OSzK. Petőfi-Ereklyetár 152.

cenzúrai kéziratában³ nem szerepelnek. Ezek, más versekkel együtt, helyhiány vagy későbbi meggondolás folytán kimaradtak a közlendő anyagból. Az 1842-re tervezett *Pécsi Aurora* pedig csak 1843-ra, tehát egy év eltolódással, 1842 késő őszén jelent meg, noha Balogh a cenzúrai kéziratot már 1841 aug. 21-én benyújtotta Budán.

Ennyit a lelet külső alakjáról. Már ebből is megállapítható, hogy Szeberényi írta, s legkésőbb 1841 augusztusa elején küldte el Balogh Károlynak Pécsre. Most vizsgáljuk meg a fellelt verseket⁴ és utánuk a *Kuruttjó* változatának problémáit.

Áldozat

Sokalta már az ég
Az ember bűneit ;
Lemosni áldozat
Képes csak vétkei.

Választa a' végzés,
'S reád borút hozza
Virúlni induló
Vérrel kivitt haza!

Mert népek' bűniért
Te lől az áldozat,
Feletted leng vadúl
A' zordon kárhozat.

Bú

Kéblemen mért
Kérded, bú,
'S lantom' hangja
Szomorú?

Zeng e vígan
Csalogány
A' magános
Éjszakán?

A' pacsirta
Zeng panaszt,
Ha nem éldel
Szép tavaszt ;

Gili árván
Szomorú ;
'S én ne tudjam
Mi a' bú?

³ OSzK. Quart. Hung. 1227.

⁴ Központozás- és betűhív közlés.

A' kiért e'
Szív dobog
Értém égni
Az nem fog ;

Jó szülömet
Rejti sír,
Adni mást az
Ég se' bír ;

'S szép hazámon
Leng ború,
Hogy ne lennék
Szomorú?

Örömfy Vidor

A kéziratban itt Szeberényi két verse következik, utána a később tárgyalandó *Kuruttjó*-változat (Petrovich Sándor nevével jelezve) s ezt követi a harmadik gyaníthatóan Petőfi-vers :

A visszatért

Újra szelíd öleden, szeretett szép földé hazámnak
Lel pihenést vándor sorsharag űzte fiad.
Szólni akar sokat és szépet 's üdvözleni téged',
'S e' szent órában szózatot ajka kihalt.
Ám, hogy szíve tiéd, szíve' jobb érzési tiéd
Szüntelenül : légyen csókjai' lángja⁵ tanú.

Petrovich Sándor

Mily mozzanatok utalnak arra, hogy az Örömfy Vidor és Petrovich Sándor névvel jelzett versek szerzője Petőfi Sándor?

A *Kuruttjó* esetében a szerzőség alig kétséges, minthogy a Szeberényi-féle kéziratban szereplő szöveg csak változat, kevéssé eltérő variánsa egy már ismert Petőfi-versnek. Választ kereső vizsgálódásunkat három pont köré csoportosíthatjuk : az első az Örömfy és a Petrovich név használata, a második a keletkezés kérdése, s a harmadik e versek feltehető jelentősége a Petőfi-oeuvre szempontjából.

Megfigyelhettük, hogy a kézirat két vers alatt (*Áldozat, Bú*) az *Örömfy Vidor* nevet, a Szeberényi nevével jelzett két verset követő versek (*Kuruttjó, A visszatért*) után a *Petrovich Sándor* nevet tünteti fel.

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy kit rejt ez a jellegzetesen álnévszerű név, Örömfy Vidor és vajon csakugyan azonos-e Petőfi Sándorral?

Ismeretes, hogy Szeberényi Lajos jóbarátja volt Petőfinek Selmecen az 1838/39-i tanévben és még később is, míg útjaik szét nem váltak. Tőle tudjuk, hogy a diák Petőfit a költészeten kívül két kedvenc eszme foglalkoztatta Selmecen. Az egyik az, hogy színész legyen, a másik, hogy nevét, „mely neki nagyon tótosan hangzott, megváltoztassa.”⁶ Petőfi levelei és verseinek aláírásai egyként tanúsítják, hogy sokáig habozott a név kiválasztásában. Egy könyvbe, melyet Selmecen ajándékozott Szeberényinek, az Örömfy Vidor nevet írta. 1839 nyarán, Ostfiasszonyfán írt verseiben már *Dalmának* nevezi magát, nem álnévként ugyan.

⁵ E kifejezés : 'csókjai lángja' fölé Balogh ezt írta : tettei száma.

⁶ *Szeberényi Lajos* : Néhány év Petőfi életéből. Szeged, 1861. 10. l.

Első Petőfi Sándor aláírási verséig, — *Hazámban*, 1842 okt. — még számos más álnevet használt: *Homonnai, Rónai, Borostyán, Solyom Sándor, Sió, Pönögei Kis Pál, Lator György*.⁷ Egyetlen egyszer még eredeti családi neve franciás alakjával is találkozhatunk egy fordításán: *Filsdepierre*.⁸ Álneveiből következtetni tudunk versei keletkezésének hozzávetőleges időpontjára is, amennyiben szokásától eltérően nem írta versei alá a keltezését. Az *Örömfy Vidor* álnév eddigi tudomásunk szerint csupán a Szeberényinek ajándékozott könyvben szerepelt, selmeci tartózkodása után Petőfi nem használta többé. Az imént közöltek kivül, ezzel az álnévvel jelzett, más versek eddig nem ismeretesek. Ebből következik, hogy az *Aldozat* és a *Bü* minden valószínűség szerint Petőfi selmeci eredetű költeményei.

Az *Örömfy*-álnév y-jából — ha ugyan nem Szeberényi változtatta át a versek másolásakor -i-ből -y-ra, — azt is feltehetjük, hogy e verseket az említett könyvajándékozás előtt írta Petőfi, aki utóbb, igaz, jóval később, heves ellenzője lett minden idegenszerű és régies névformának. Szeberényi sajnálatos módon nem közli, hogy pontosan mikor kapta Selmecen Petőfitől az *Örömfy Vidor* beírással ellátott könyvet.

Természetesen fölvethető a kérdés, hogy az *Örömfy* álnév nem más költőt fed-e? A rendelkezésünkre álló kézikönyvek ilyen nevet vagy álnevet nem ismernek. Ferenczi Zoltán viszont Szeberényi említett munkája alapján megírja, hogy Petőfi használta ezt az álnevet, egyetlen alkalommal.

A probléma hasonló természete miatt vizsgáljuk már itt meg a Petrovics—Petrovich névformák kérdését, amely a későbbiek során bizonyos mértékig fogódzót ad *A visszatért* c. vers keltezéséhez. Petőfi családjának neve eredetileg, tudjuk Petrovitz volt.⁹ A költő apja 1823-ig szerepel így. Ettől fogva Petrovicsnak, vagy Petrovitsnak írja és hívja magát. A hivatalos iratokban szereplő névformákat természetesen nem tekinthetjük mérvadónak. A nevek pontos, anyakönyv szerinti írása akkor még nem volt általános. Sokkal inkább döntő, hogy Petőfi maga ilyen alakban írta és használta nevét, különösen öntudatra eszmélése után, nagydíák-, katoná-, színész- és költőkorában. Az első elemista Petőfit Kecskeméten (1828) Petrovitsnak tünteti fel a nyilvántartás. A ránkmaradt következő dokumentumban, a pesti evangélikus gimnázium bizonyítványában (1833/34) tűnik fel először neve -ch-val írott alakban. Az 1834/35-ös tanévet Petőfi a piaristáknál végezte, szintén Pesten. Ekkor Petrovicsként kapott bizonyítványt. Ugyanebben a formában ismerik nevét az aszódi évek alatt is. Selmecen (1838/39) az önképzőkori jegyzőkönyv Petrovichnak emlegeti. Ugyanígy írta magát alá Petőfi a *Szeberényi Lajos emlékkönyvébe* c. verse után is (Selmec, 1839. jan. 19.). Katonáskodása alatt is megmaradt nevének ilyen formában való írása mellett, sőt még 1841. márc. 25-én, „ospitos” katonaként is így írta magát alá Török Gyula emlékkönyvében. Aszódi kisdíákoskodása (1835/38) után, nevének magyaros, -cs-vel való írásával csak a pápai *Képző Társaság Érdemkönyvében*, az 1841 novemberében írt *Tünődés* c. verse alatt találkozunk újra. Igaz, hogy itt idegen kéz áthúzta a nevet és föléje írta: *Homonnai*, de fejfegetésünk szempontjából most ez közömbös. 1842 novemberéig, a végleges költői név megtalálásáig, Petőfi következetesen megmarad nevének magyar ejtés szerinti írása mellett.

Láttuk, Petőfi már Selmecen elhatározta, hogy idegenes hangzású családi nevét elhagyva, magyar nevet fog használni. A végleges költői név kialakulásáig, számos álnév használata mellett, a Petrovich név magyar ejtésének megfelelő írását is megkezdte. Ez valószínűleg Pápán következett be elsősorban, a selmecenél jóval magyarabb környezet hatására.

A most elmondottak nemcsak a névhasználat kérdését kísérelték meg tisztázni, hanem egy lépést tettek a kézirat és benne *A visszatért* keletkezése felé is. Annyit máris megállapíthatunk,

⁷ *Ferenczi Zoltán*: Petőfi életrajza. Bp. 1896. 1. köt. 268. l.

⁸ *Endrődi Sándor*: Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842—1849. Bp. 1911. 10. l. Petőfi Könyvtár 29—30.

⁹ A Petrovich—Petrovics névforma használatára *Ferenczi* id. művében és a legújabb Petőfi kritikai kiadás (Bp. 1951.) jegyzeteiben találtam adatokat.

hogy a kézirat és így *A visszatért* is, 1841 novembere előtt keletkezett, mert később Petőfi családi nevének nem a Petrovich, hanem a Petrovics formáját használta.

*

A selmeci versek szembetűnően ifjúkori kísérletek. Mindkettőre ráillik, amit Horváth János Petőfi zsenyéiről általában szólva megállapít: „... ha nyomtatásban is megjelennek, bizvást elvegyülhettek volna az egykorú versek tömegében. Vörösmarty, Kölcsey és Bajza tehetséges tanítványára ismert volna bennök a kritika, de *azt* jósolni belőle, amivé lett, aligha mert volna... Mindaz, ami Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty stílusából Bajza lágyágán átszűrve szerteáramlott az almanach-lyra költői nyelvén, s mindaz, amivel a nyelvújítás és az idegen versidom a magyar költői nyelvet eltávolíthatta az élet beszédétől: diadalát űli a kezdő Petőfi kifejezéskincsén, a Petőfién, kit irodalmunk története a természetes, egyszerű magyar beszéd lángeszű költőjének, a stíl-realizmus forradalmárjának ismer. Nyilvánvaló, hogy csak későbbet lesz azzá. Most még nyakig benne ül a harmincas évek précieux-stíljében. A kor köz-lyrájának a nyomása alatt áll s gyermeki naivsággal visszhangozza a nagy átlag hangjait.”¹⁰

Petőfi két Selmecen írt verse korai zsenyéje a később oly nagyszerűen szárnyaló hazafias lírájának. De már mindkettőben a hazájáért aggódó — ha még nem is a küzdő — költő szólal meg.

Az *Áldozat* Bajzára emlékeztető jambusai a haza nehéz helyzetét igyekeznek költői távlatba helyezni, méltóságteljesen komor, vörösmartyas nyelvezetten. A költő a haza sorsának bizonyos végzeteszerű, transzcendentális ízű magyarázatát kísérli meg költeményében, amikor úgy látja, hogy a magyar nép a bibliai kiválasztott nép bűnbak-szerepét tölti be a történelemben.

Az emberiség bűnei úgy megsokasodtak, hogy már csak áldozat képes eltörölni őket, — állapítja meg a költő. A sors választása hazánkra esett, bár majdnem jobbrafordulóban volt sorunk. A vak végzet, a zordon kárhozat kímélet nélkül végrehajtja ítéletét az áldozaton, a magyar hazán.

A vers sorai némiképpen Kölcsey *Zrinyi második énekére* emlékeztethetnek, jóllehet abban saját fiai bűneiért bünteti a sors. Ha az Örömfy álnevet Petőfi valóban csak selmeci tartózkodása alatt (1838 őszétől 1839 február közepéig) használta egy vagy több ízben, akkor el kell ejtenünk e reminiscencia feltevését. Noha Kölcsey 1838-ban, halála előtt nem sokkal írta meg a szóbanforgó költeményt, csak 1840-ben, munkáinak első kötetében adták ki barátai, Eötvös József, Szalay László és Szemere Pál. Szinnyei bibliográfiája nem tud arról, hogy a *Zrinyi második éneke* 1840 előtt valahol is megjelent volna. A selmeci Petőfi tehát nem ismerhette 1838–1939-ben Kölcsey költeményét.

A *Bú* Vörösmarty-reminiscenciákkal teli trocheikus sorai Kölcsey és Bajza németes, rimes-kötött dalait is emlékeztünkbe idézik. A mértékhez való ragaszkodáson túl azonban a magyaros, népdalszerű ritmizálásra törekvés nyomait is felfedezhetjük az ilyen megoldásokban:

Akiért szív dobog — értem égni az nem fog.

Kölcsey kedvelte kérdésfelvetéssel kezdi a költő e versét, majd az oly divatos természeti hasonlatokkal folytatja — hallgató csalogány és pacsirta, árva gilimadár —, hogy a magyarázatot, a feleletet mintegy anticipálja, eőre sejtesse. Az első versszak kérdésére az utolsó három ad választ, részben helyzetdalba illő költői valóságtorzítással. A szerelmi bánatot és a honfibút még elfogadhatjuk reálisnak, akár élményszerűnek is, de e két sor állítása: *Jó szülőmet Rejti sir . . .*, tudjuk, nem felelt meg a valóságnak, csak szokványos, stílszerű, helyzetdalkövetelte költői fikció.

¹⁰ Horváth János: Petőfi Sándor. Bp. 1922. 9—10. l.

A *Búval* kapcsolatban még a következő fontos mozzanatra kívánunk rámutatni. Ferenczi Zoltán ezeket írja Petőfi 1839. június 4-én, Ostfiasszonyfán írt epigrammjáról: „E pár sorban, melyben a barát alatt Szeberényit érti, egyszersmind először társul az a három eszme: haza, szerelem, barátság, melyek anyja iránti szeretetével együtt lantjának legállandóbb tárgyai.”¹¹ Idézzük fel a Ferenczi által említett epigrammot:

Hasztalanul vágyasz, vad sors kinozni. Nem érzem:
Nincs szívem. A haza s a lányka s barátoknak adám.

Egybevetve a *Bú* három utolsó szakaszában megjelöltekkel, világosan kitűnik, hogy csekély az eltérés a két versben szereplő hármas eszme között. A különbség csupán annyi, hogy a *Búban* szomorúsága hármas okának egyikéül jó szülője elvesztését jelöli meg a költő, tehát a „szülők, vagy éppen az anyja iránti szeretet az egyik motívum, az epigrammban pedig a barát Szeberényihez való ragaszkodását éneklí meg. Ha tehát a *Bú* valóban Petőfi verse és még Selmeccen íródott, ami az Örönfy aláírásból ítélve, úgyszólván bizonyosra vehető, akkor bizonyonosan kimondhatjuk, hogy Petőfi egész későbbi költészetének három főmotívuma — megelőzve az ostfiasszonyfai epigrammot — már a selmeci *Búban* jelentkezik.

Még néhány szó e két vers keletkezésének idejéről. Petőfit apja 1838. augusztus 31-én íratta be a selmeci gimnáziumba és a fiú 1839. február 15-én mondott búcsút a városnak. Itt kötött barátságot Szeberényivel, itt ajándékozott neki egy könyvet Örönfy beírásával. A névhasználat kérdéseinek tárgyalása során láttuk, hogy Petőfi többé nem használta ezt az álnevet. Az *Áldozat* és a *Bú* című verset tehát legkésőbb 1839. februárjának első felében írta Petőfi és adta szeretett barátjának, Szeberényinek, a selmeci gimnázium magyar irodalmi önképzőkörre akkori elnökének.

*

A harmadik ismeretlen vers, *A visszatért*, a valódi egyéni élmény jegyét viseli magán. Utánézésről, vagy helyzetdallról most már nem lehet szó. A katonáskodás nehéz hónapjai után, a külföldről visszatérő költő megindultan üdvözli hazáját. A rég nem látott haza földjére léptekor meghatottsága gátat vet érzelmei teljesebb tolmácsolásának. Kosztolányi szavaival élve: „... a boldogságtól elnémul a szóló.” Mégis, felvetődhetik a kérdés, vajon nem a „szűkebb hazának”, a szeretett Alföldnek szól-e a köszöntés? Közismert, hogy Petőfinél a 'haza' gyakran a szoros értelemben vett szülőföldet, a szűkebb páriát, az Alföldet, a Kiskunságot is jelenti. *Hazámban* c. versében például az arany kalással ékes rónaságot, az Alföldet köszönti Petőfi 'hazám' megnevezéssel. Költőnk vegyesen használta a 'haza' szót átfogó, tágabb és partialis, szűkebb értelemben egyaránt.

Ebben a versben szeretett hazájának, az egész országnak a földjét köszönti a honán kívül járt *sorsharagúzte vándor*. Reméli, hogy itt végre pihenést talál, élete nyugalmas lesz. A visszaérkezés *szent órájában* azonban *ajaka kihál*. A tervezett köszöntést a meghatottságtól el sem tudja mondani, de egy bizonyos: szíve és legszentebb érzései mindig a hazáé lesznek. Az élmény intenzitása és az érzések kifejezésének tömörsége, — a *sorsharagúzte vándor* máskor *szózatot ajka* ezúttal *kihál*, — mind erősíti azt a feltevést, hogy a külföldről hazatért Petőfi első itthon írt versével van dolgunk. Nem hosszú strófákban szárnyal itt a költő köszöntése. Most nem a hazai tájak csábítják Petőfi lantját énekre. A drámai monológ ezúttal csupán elemi érzések tömör közlésére szorítkozik. A lelki pillanatfelvétel hibátlanul sikerült.

Az előre eltervezetett, de a kellő pillanatban mégis el nem hangzó mondanivaló motívuma ismerős. A néhány évvel későbbben írt *Füstbement tervben* teljes verssé kerekedett képzet vázolt formájával találkozunk *A visszatértben*.¹²

¹¹ Ferenczi i. m. 1. köt. 148—149. l.

¹² Erre a logikai párhuzamra Horváth János hívta fel figyelmemet.

A megfelelés kétségtelen. „... Szólni akar sokat és szépet s üdvözleni téged, S e szent órában szózatot ajka kihalt...” — írja Petőfi *A visszatértben*. A *Füstbement tervben* ezt a gondolatot így fejti ki:

Egész úton — hazafelé —
Azon *gondolkodám* :
Miként fogom *szólitani*
Rég nem látott anyám?

Mit mondok majd először is
Kedvest, szépet neki?

.....
S jutott eszembe számtalan
Szebbnél szebb gondolat,
.....

S a kis szobába topanék ...
Repült felém anyám ...
S én csüggttem ajkán ... *szóltanúl* ...¹³
Mint a gyümölcs a fán.

A gondolatmenet belső ritmusa mindkét versnél teljesen azonos az elnémulás pillanatáig. A *visszatértben* ezután még a hazának tett fogadalom következik. A *Füstbement tervben* Petőfi megállt a lélektanilag oly hatásos képnél, sőt csattanós *befejezéssé* kerekítette. A részletek aprólékos kidolgozása ebben az esetben a gyorsan pergő végkifejlet hatását kontrasztszerűen növeli. Némi ellentétes hatásra épül *A visszatért* is, de a megoldás itt más. A kontraszt a hazának tett fogadalommá mérséklődik:

... e szent órában szózatot ajka kihalt.
Ám, hogy szive tiéd, szíve jobb érzési tiéd
Szüntelenül: légyen csókjai lángja tanú.

A *Füstbement terv* jóval érettebb s epikus jellegénél fogva is sokkal részletesebb, kerekesebb feldolgozása *A visszatértben* előbb jelentkező motívumnak. A két vers költői műhelyének azonosága azonban kétségtelen.

Az 1843-ban írt *Az utolsó alamizsna* című versét Petőfi így kezdi:

A költő és a sorsharag
Egy anyaméhből született,
Ikertestvérek voltak ők,
Együtt bolygák az életet.

Petőfi két kedvelt, sokat használt szavának — sors és harag — összetétele szerepel a *sorsharagüzte jiad* kifejezésben, sőt, valószínűnek látszik, hogy maga az összetétel is tőle ered. E kifejezés előfordulása a versben ugyancsak Petőfi szerzősége mellett szól.

E belső érvek mellett még egy külső is ugyanezt a feltevést támasztja alá: a Petrovich-névvel való szignálás. Szeberényi kézírata két versenként tünteti fel a szerző nevét, s a *Kuruttyót* követő *A visszatért* című vers után áll Petrovich Sándor neve. Nehezen tehető fel, hogy Szeberényi vissza akart volna élni barátja nevével.

¹³ (Kiemelések tőlem. H. F.)

A *visszatért* keletkezésének helyét és idejét nem ismerjük. Csak feltevésekre szorítkozhatunk e kérdésekkel kapcsolatban. A legvalószínűbbnek mégis az látszik, hogy Petőfi közvetlenül az ország területére visszaérkeztek, vagy nem sokkal utána írhatta. A versben kifejezett élmény mélysége és a tömör kifejezőmód is ezt a feltevést erősíti.

A Petrovich-Petrovics névforma tárgyalása során láttuk, hogy Petőfi 1841 novembere után következetesen megmaradt nevének magyar ejtés szerinti írása mellett. Az egész Szeberényi-féle kézirat és vele együtt a *visszatért* is ezek szerint mindenképpen 1841 novembere előttről való. Ezt a *terminus ad quem*-et még jobban leszűkíti a *Pécsi Aurora* cenzúrai kéziratának beadási időpontja (1841. aug. 21.).

Azt a jogos kételyt, amely a 'haza' szónak Petőfinél tapasztalható laza használatából adódik, belső érvekkel már megkíséreltük szétoszlatni. Kronológiai okfejtéssel most még előbbre mehetünk. A *Kuruttó*hoz kapcsolódó problémák tárgyalása során látni fogjuk, hogy Szeberényi csak 1841 márciusa végén, áprilisa elején kaphatta meg e verseket lemásolásra. Petőfi katonaszkodása után pedig csak 1841 áprilisa végén látta ismét viszont az Alföldet. A korábban írott verse már csak azért sem a szűkebb pátriát köszönti.

Lássuk most a keletkezés helyének kérdését. E téren éppúgy feltevésekre vagyunk utalva, mint az időpont kérdésében.

Várkonyi Nándor a Petőfi-versek geneziséről szóló tanulmányában, Petőfi költeményei, levelei, naplója alapján és a kortársak idevágó szétszórt megjegyzései nyomán igen érdekes megfigyeléseket tesz.¹⁴ Megállapítja, hogy Petőfi ügyszólván kész, kicsiszolt formában vetette papírra verseit. Meglepően csekély Petőfi kézírataiban a törlések és javítások száma. Lerögzítésüket azonban huzamos belső munka előzte meg, s a versek végleges formába való öntését Petőfi legszívesebben járkálva végezte el, léptei ütemét véve segítségül metronom gyanánt. Ezt az eljárást még vándor- és katonaeletében szokhatta meg. „Ha gyaloglás közben elkészült egy verssel, fejben letisztázta, bizonyosan elszavalta néhányszor szép ütemesen, elrakta emlékezetébe, s újabb foghatott,” — írja Várkonyi. A *János vitéz*t is „menetközben”, igaz, nem a szabadban lépdelve, hanem csak pesti szobájának négy fala közt, de fel- s alájárkálva írta meg Petőfi. E szokását kiegészítette egyik kiváló képessége: rendkívül éles emlékezettel rendelkezett. Már diákkorában hosszú részleteket szavalt a klasszikusokból. A katonaságnál is rendszeresen gyakorolta, sőt továbbfejlesztette emlékezőtehetségét. Ez magyarázza meg azt, hogy verseit fejből tudta utóbb is állandóan, sőt még arra is emlékezett, hol s mikor írta őket.

A *visszatért* disztichonjai is bizonyosan sokáig érlelődtek Petőfiben. 1841 februárjában menetelt a többi leszerelővel együtt Zágrárból Sopronba, az ezred állomáshelyére. Útjuk Varasdon át Gyékényes és Zákány között vezetett az ország területére, ha csak nem tértek el a szokásos zágrábi úttól és nem kerültek Stájerországnak Grác felé. Valószínűleg a legrövidebb útvonalon, Nagykanizsa, Sárvár és Szombathely érintésével tértek vissza Sopronba. Az útról egyébként semmi adatunk nincsen. A hosszú menetelés alatt Petőfinek bőven volt alkalma a disztichon csiszolására.

Lehet, hogy Sopronban vetette papírra versét az obsit elnyerése — 1841. febr. 28-a — körüli napokban, de az is megtörténhetett, hogy csak Pozsonyban, 1841 márciusának elején. A hányatott katonaelet után itt voltak első nyugodt napjai, barátai körében.

Katonasága alatt írt ránk maradt versei Petőfi borongós hangulatát őrzik. A *Bucsuban* (1840. jan. 21.) Pozsonytól és ottani barátaitól vesz búcsút. Marburgban írt versében, *A Drávánban* a 'honától messzesodort' költő szólal meg. Az aranykalászos hazát, Csepel mezőit, a Duna harsogását idézik fel *Honvágyának* panaszos sorai. A *Triolett* és a *Vándoradalok* (I.) szintén a 'honától távol' menetelő költő magányának tanúi.

¹⁴ Verstérekép és versnaptár. (Kéziratban.)

Áldozat.

Sokára már az
az ember büszke;
acsmosni áldozat
Képes csak néki.

Talakra a végre,
i reát boris hova
vintni vidula
veiret kivés kara.

Mere népek büszke
De töl az áldozat
Mere népek vadul
a zoldon káthozat.

Bü.

Kebelemönönien.

Kerdei, bi,
i danyom hangja
promoru?

Leng e vigan
Csalogány.

a magános
Egyáltalán?

ei, pávira

Leng panasz,

Ha nem töl

örp tavaszt,

Yli arvan

promoru.

I en ne tudjam

mi a hü?

Az Áldozat és a Bü kézírata

A kérés
Jár dolga
Ereem éni
az nekijog,
Jó piillés
Allyi fia,
Ammi máss az
Eg je' bir
E' pip' kacarson
Leng tart,
Togy no' tennel
Promocú
Ereem éni

2. Hondalás 1842

4
Ez az er' mütől
Kurgón mädanel,
Tobárrain' hordól
Erdre' pátanál
Ossáron a' magas
Kárpáid' armái,
Sempitomom a' lére
Kara' hatarai,
E' miera' imádkozom,
Ez a'iva' nemre' az,
Togy' disze'itke' pip'
Vérá'g' s'ave'je.
E' mig' tennem' el' e'io',
E'ddig' imádkozom,
Satan' ez' a'ival' rá'
Eg' a'ívá'is' hozom.

A Bű folytatása

Parko, fenek fenyvese,
 Kaja kivi a roszda,
 I fenyvesi oltaz nemes
 az issonastorra.
 Haja' jelt vöna meg, koldom vas fogas
 "vagy keredve nyujtathadmi rug megess".
 Kias kurucyo, neri hi?
 Ki keres meg eges
 Saundem nyujt' oltaz alab
 Durva a felyveger.
 O ar, o ar! - Kabanula a hü nö
 Tanjari mofolyg, nyujtas barna esocsonö.
 Ez kurucyo irade.
 Mond a kuded ajja
 Es a rajtos es a nö
 Kibekete kaja.
 I vege nillit, hogsa nillit pizyereg
 Olas laiaz rapt a veg nyjanavereg.

1817

A visszatért

Gyra pönd vöden, pürüssi fuj faldé hasáinnal
 Let pihen ess vändör pürharag vüree fiad.
 Selemi alar pol ar es fujtas a nillit vödeni segei;
 I e pene oráttan pürarvo apta kihall.
 Ahm, hogy fivü vöb, fivü jelt eröen neri
 Jannoletemül: legyen vögye fanyja amü.

Dezmond...

1817
 Dezmond...

A visszatért kézírata

Ujra szelid öleden, szeretett szép-földe hazámnak . . . — csendül fel ezek után Petőfi lantján az örömteli köszöntés, hogy rögtön el is némuljon a meghatódástól. Néhány szó csupán és mégis többet mond sok ékesen szárnyaló ódánál. Másfélévi katonáskodása alatt írt verseinek sorát *A visszatérítel* zárja le Petőfi és egyúttal újult életkedvvel kezdi meg élete s költészete új szakaszát.

*

A Szeberényi-féle kézirat negyedik verse, a *Kuruttjó* című humoros ballada variánsa* az első fogalmazás és a javítás kérdését veti fel. A Lant-versekben szereplő forma a korábbi-e, vagy a jelen variánsé? Gondolhatnók azt is, hogy esetleg Szeberényi változtatott önkényesen a szövegen, s innen ered az eltérés. Ezt a feltevést azonban Petőfi természetét ismerve, elejthetjük. Rendkívül erős volt benne a szerzői jog iránti érzék. Emlékezzünk például arra az esetre, amikor a *Regélő* szerkesztője, Garay János, Petőfi verseit ígérete ellenére nem *Andor diák* álnéven, hanem valódi nevén nyomatta ki.¹⁵ Milyen erős szavakat használt a fiatal költő az *Athenaeumban*, Bajza lapjában! „Jogtapodás”-nak mondta Garay eljárását, pedig élete legnagyobb nyomorúságosabb szakában volt akkor. Önérzete nem tűrte el a legcsekélyebb sérelmet sem. Szeberényi jól ismerhette barátja lobbánékony természetét, s maga is poéta lévén, bizonyára tiszteletben tartotta a szerzői jogot.

Kérdés, melyik *Kuruttjó*-változat a korábbi keletű?

Kiindulásképpen tekintsük át Petőfi életében az 1841 márciusa és októbere közötti időt. Vizsgáljuk meg, mikor, hol s milyen helyeken fordult meg ezalatt.¹⁶

Február 28-án bocsátják el Sopronban a katonaságtól. Kb. egy heti pihenő után Pápára megy Orlayhoz. Innen március 18—20-a körül indul el és 25-én már Pozsonyban van. Itt néhány napot barátai, Török Gyula, Szeberényi Lajos, Krupecz Vilmos és mások társaságában, tíz napot meg az evangélikus gimnázium kórházában tölt. Április 7—8 táján távozatott el Pozsonyból, mert 10—12-én már szüleinél, Dunavecsén találjuk. Ápr. 17-én Selmeceen jár bizonyítványa ügyében, de 24-én már ismét otthon van szüleinél. Július 10-e táján újból felkerekedik. Pesten, Balatonfüreden, Veszprémen és Somogyon át Ozorára megy. Itt csatlakozik Sepsy Károly színészcsapatához. Velük járja a vidéket, míg a társaság fel nem oszlik. Ekkor Petőfi Pécs, Keszthely, Sümeg és Szombathely útbajtásával Sopronba megy. Tanulmányait akarja folytatni. Kísérlete itt nem jár sikerrel. Kénytelen tovább menni Pozsonyba.

Az iskolai év már elkezdődött, amire odaért, tehát október elseje után jár 1841 folyamán másodszer Pozsonyban. Néhány napot tölt barátainál, majd Pápa felé veszi útját, hol végre is folytathatja a tanulást 1841 október közepétől.

Pozsonyi őszi tartózkodása alatt Petőfi megkísérelte kiadni költeményei egy részét Wigandnál. A kiadó elutasította ajánlatát. Verseivel telt füzetkékét Petőfi ekkor, 1841 októberében, szállásadó barátjának, Neumann Károlynak ajándékozta. A füzetbe tíz verset és hét epigrammot tisztázott le. Keletkezésük helyét és idejét is gondosan feltűntette a tartalomjegyzékben. A legkorábbi vers 1839. május 29-i, a legkésőbbi 1841. június 23-i keletű. Ebben a *Lant versei* c. füzetben szerepel a *Kuruttjó* (Pápa, 1841. márc. 10.) máig ismeretes formájában.

Itt most ismét emlékeztetnünk kell arra, hogy a *Pécsi Aurora* cenzúrai kéziratát Balogh Károly már 1841. aug. 21-én benyújtotta Budán. Szeberényi kézírata akkor már a kezében volt, a rájegyzett évszám tanúsága szerint. Ebben a kéziratban is szerepel a *Kuruttjó*, s e formájában kisebb részletekben eltér a *Lant versei*ben levő szövegtől.

Közelebb visz a megoldáshoz Petőfi 1842. július 7-én, Pápán kelt levele. Ebben azt írja a Trencsén megyei Vieszkán nevelősködő Szeberényinek,¹⁷ hogy vele utoljára Pozsonyban

* Szövegét *Péczely László* verstani elemzésénél (l. 144 l.) közöljük.

¹⁵ *Ferenczi* i. m. 1. köt. 302—304. l.

¹⁶ *Ferenczi* i. m. 1. köt. alapján.

¹⁷ *Ferenczi* i. m. 1. köt. 211—213. l. és *Szeberényi* i. m. 23—25. l.

beszélt. Szeberényi a levélnek ehhez a mondatához jegyzetben hozzáfűzi, hogy a találkozás 1841 tavaszán történt, Petőfi katonáskodása után. Szeberényihez intézett levelében Petőfi ezután összefoglalja a találkozás óta eltelt csaknem másfél év eseményeit, amit nyilván nem tesz, ha időközben leveleztek volna. Ezt a feltevést különben Petőfi levelének bevezető mondatai is feleslegessé teszik: „... Hollétedet Domanovszky barátunktól tudtam meg, a ki tanítványával együtt (Armpruszter Gyulával) *szünnapokra*¹⁸ Ajkára (gondolom, Veszprém megye) ment Pápán keresztül. Itt beszéltem vele. De tudnod kell, mint jöttem Pápára, mint telepedtem itt meg, mert meglepedtem! — Veled utoljára Pozsonyban beszéltem — per longum et latum mondom el történetem, ha meg nem unod . . .” stb. A levélből kiviláglik, hogy Petőfi nemrég, a tanév befejezése után tudta meg Szeberényi címét és rögtön írt is neki (júl. 7.).

Mindebből a következőket szűrhetjük le. Petőfi 1841. március 25. és április 7. között találkozott Szeberényivel Pozsonyban, ősszel már nem. 1841 tavaszától 1842 nyaráig nem tudtak egymásról, levelezésben sem álltak. Petőfi csak 1841 tavaszán, első pozsonyi látogatásakor adhatta oda Szeberényinek lemásolásra a *Kuruttyót* és *A visszatértet* a *Pécsi Aurora* számára. A *Lant verseit* később tisztázta le Petőfi. A Szeberényi-kézirat *Kuruttyója* tehát korábbi keletű a *Lant versei* c. füzetben szereplőnél.

Szándékosan nem térünk ki a vízjel kérdésére. A Szeberényi-kézirat pozsonyi vízjele egymagában nem eléggé bizonyító erejű. Pozsonyi papírhoz nyilván másutt is hozzá lehetett jutni, nem csak Pozsonyban.

*

Néhány tisztázandó kérdés azonban még hátra van. Miért szerepel a *Kuruttyó* a *Lant versei* között és *A visszatért* miért nem, másrészt pedig miért van eltérés a *Kuruttyó* két formája között?

Orlai Petrics Somának Gyulai Pálhoz intézett levele általánosságban mozogva, de érinti ezeket a problémákat. Levelében Orlai ezeket írja a pápai önképzőkörrel és Petőfi ottani szerepléséről: „... E társulat életének egy kis emléke is maradt egy Tavasz című zsebkönyvben, hol Petőfitől több művet is találhatni, részint saját, részint Homonnai név alatt. *Ez előtti és e korból egy művet sem vette fel összes munkái sorába*, legalább nem oly alakban a mint azok írva voltak, de át dolgozva nem egyet találni köztök.”¹⁹

A *Kuruttyó*, Petőfi saját kelezése szerint 1841. március 10-én Pápán keletkezett, de a *Lant versei* c. gyűjteményét csak később írta össze. Láttuk, hogy 1841. június 23-i keletű a füzet legrégebbi verse. Bizonyos tehát, hogy június 23-a után írta össze, javította át és tisztázta le a tervezett kiadás céljából Petőfi a *Lant verseit*. Ebből következik, hogy Petőfi Szeberényinek tavasszal a *Kuruttyó* első, de mindenesetre korábbi fogalmazványát adta át, vagy — ami éppenséggel nem lehetetlen, — mondta tollba. A *Lant versei* összeállításánál Petőfi gondosan ki is válogatta nyomtatásra szánt verseit. Nem mindet vette be a füzetkébe. A *Kuruttyót* megtartotta, másokat kirostált. *A visszatért* ezek közül való.

Mindenesetre meglepő, hogy Szeberényi, Petőfihez kapcsolódó emlékeit összefoglaló könyvében sehol sem tesz említést a *Pécsi Auroránál* tett közös kísérletükről. Úgy látszik, tökéletesen elfelejtette, hogy lemásolta Petőfi négy versét és sajátjaival együtt elküldte Pécsre. A *Kuruttyóról* annyit jegyez csak meg, hogy Petőfi „ifjúkori versei közt ez aligha nem volt a legsikerültebb . . . , (sic!) hozzáfűzi azonban, hogy leveleivel együtt „ez is elveszett.”²⁰ Így történt azután, hogy a *Lant verseivel* együtt a *Kuruttyó* későbbi változata került elő korábban a Neumann Károlynak ajándékozott füzet révén.

¹⁸ (A kiemelés tőlem. H. F.)

¹⁹ Petőfi Sándorra vonatkozó Gyulai Pálhoz intézett levelek és neki beküldött cikkek. OSzK. Petőfi-Ereklyetár 152.

²⁰ *Szeberényi* i. m. 21. p.

Meggondolkoztató még a Szeberényi-kéziratban a versek sorrendje is. A két *Örömfy Vidor*-vers után Szeberényi két verse következik, s azután, a kézirat utolsó két versként szerepel a *Kuruttyó* és *A visszatért, Petrovich Sándortól*. Ez a sorrend nem lehet véletlen. Az sem valószínű, hogy Petőfi tudta nélkül, közös megbeszélés nélkül másolta volna le Szeberényi így a verseket. Magyarázatul két ok kínálkozik. Lehet, hogy Petőfi, — noha elismerte sajátjának a még Selmecen Szeberényinek adott két verset, hiszen máskülönben nem kerülhettek volna bele a kéziratba, de két év előtti álnevét mégsem íratta át a diákkori kísérletek alatt, — így, ezáltal hangsúlyozta önmagának, hogy túlnőtt rajtuk. Már nem álltak közel a szívéhez. Nem is sorolta be őket sem a *Lant versei* közé, sem a sajátmaga válogatta köteteibe. A sorrend másik magyarázata az volna, hogy a *Pécsi Aurora* szerkesztőjét akarták ilyen módon megtéveszteni. Hadd higgye a derék pécsi szerkesztő, hogy valóságos költőcsoport jelentkezik! Meg így talán jobban bíztak a közlésben is. Balogh bizonyára azt gondolta Szeberényi levelének vételekor, hogy három költő versét kapta meg Pozsonyból. Honnan is sejthette volna, hogy Örömfy Vidor és Petrovich Sándor ugyanaz a költő?

A *Pécsi Aurora* számára küldött kéziratok rendezése közben, a közlendő anyagra Balogh azután rávezette az 1842-es közlési évet. A cenzúrai példányba azonban helyhiány, vagy más, egyelőre ismeretlen ok miatt nem vehette be az egész tervezett anyagot. Későbbi közlési szándékkal-e vagy sem, annyi való, hogy több más kézirattal együtt szép rendben eltette a Szeberényi-féle kéziratot is.

Érthetetlennek tűnik fel azonban, hogy Balogh Károly, a nagy műveltséggel rendelkező irodalombarát ügyvéd, Gyulai Pál felhívására miért nem tette közzé ezt a becses Petőfi-relikviát? Élete végéig állandóan dolgozott, közéleti pályán működött, képviselősködött, Pesten sűrűn megfordult. Haláláig tudományos munkát is végzett. Talán mégsem értesült a szervezeten meginduló Petőfi-kultuszról, vagy — ami még valószínűbb — teljesen elfelejtette a Szeberényi-féle kéziratot. Az Örömfy-versekről bizonyára még utólag sem tudta meg, hogy a Petőfiéi, a *Kuruttyó* megjelent, igaz, elég későn, a nyolcvanas évek elején, *A visszatért* című kis vers így a többivel együtt feledésbe merült.

A kérdés nyitja talán abban rejlik, hogy Balogh csak diákkorában volt tevékeny barátja az irodalomnak. A *Pécsi Aurorát* még joghallgató korában szerkesztette, de tanulmányai befejezése után érdeklődése más felé fordult. Hivataltal munkája mellett jogtudománnyal és magyar történelemmel foglalkozott. Hátrahagyott iratai, a *Pécsi Aurora* szerkesztőségi leveleit és kéziratait kivéve, egytől-egyig történelmi, jogi és közgazgatási tárgyúak.

*

Vizsgálódásaink summázásául megállapíthatjuk, hogy a Szeberényi-kézirat három — feltehetően — ismeretlen Petőfi-verse és a *Kuruttyó* változata, s minden bizonnyal korábbi változata, ha meglepő újjal nem járult is hozzá Petőfi életének és költészetének alaposabb ismeretéhez, néhány kiegészítő vonást mégis eredményezett.

A selmeci versekben láttuk, hogy Petőfi lírájának három főmotívuma az eddig véltnél jóval korábban jelentkezett. Hazafias költészetének első próbálkozásait szintén már a félbeszakított selmeci tanév idejére tehetjük. A katonaság után írt versével, *A visszatérttel* Petőfi élete egyik legnehezebb szakaszát zárja le és pecsételi el, új korszakát pedig a haza köszöntésével kezdi meg. Ez a vers életének egyik fordulópontját jelzi, költői fejlődésében is jelentős állomás.

A VERSFORMA TANULSÁGAI
A KURUTTYÓ KÉT VÁLTOZATÁVAL KAPCSOLATBAN

Kuruttyó

(Szeberényi Lajos másolata szerint. A kritikai kiadástól eltérő szavakat ritkítva közöljük, s oldalt []-ben a kritikai kiadás megfelelőjét.)

I.

- „Hogy fejedre pusztaságot hozzon
Isten' átka, csalfa bűnös asszony!
'A ki által olly sötét gyalázat
Vonta éjbe a' Kuruttyó' házat.
- 5 Hitem asszony' esküvő szavának,
De hiszek már inkább karcsú nádnek,
Hogy kerengő forgószeél viharja
Lenge szálát földre nem csavarja.
S z é p h ü s é g e d a manó elhordta, [Szűzeséged]
- 10 Nem köll esz, te hűtelen rosz borda! [kellesz]
Nem köll esz maradj magadra, 's engem' [kellesz]
Nem látsz többé soha életemben [Vagy látsz többé, vagy sem]
Dörg Kuruttyó, üllőt, kalapácsot,
És szöget, mit izzadván kovácsolt
- 15 Hány a' k u n y h ó, minden szögletébe [sátor]
'S nagy szitokkal ajakán, kilépe.
Útnak indul. Úgy ragadja lába,
Hogy fejr ló sem jutha t nyomába. [jutna]
Sír az asszony a' szegény ártatlan ;
- 20 Messze a' férj bújdos ik távolban. (bujdos már]

II.

- Barna csapszékben Kuruttyó
Űl sötéten,
Űzni vágyván szíve' kínját
Bor kezében.
- 25 'S korty után korty, haj h de kinja [haj, de]
Végtelen hív,
Semmikép n e m szabadúlhat [sem]
Tőle a' szív.
'S jó toborzó víg legények'
- 30 Cifra serge,
'S énekelnek, sarkantyújok' [a kritikaiban nincs vessző]
Összeverve. [a kritikaiban itt : van]
„Jöszte pajtás! v é l ü n k, csapj f e l [felkiáltójel nélkül, közénk ... föl]
Katonának,
- 35 Szép szolgálni a' királynak
És hazának.
Életünk vidor, mosolygó ;

Víg halálunk, [Szép]
 Ha riadtán trombitának
 40 Harc ba szállunk, [Harcra]
 Itt a' markunk, csapj belé, jer
 Katonának,
 Szép szolgálni a' királynak
 És hazának!
 'S űzi ének, tánc Kuruttyó'
 Nagy bánatját;
 Elfogadja a' pohárbort [A' garadra önt néhányszor,]
 'S parolát ad. [a kritikaiban a S után gondolatjel van]

III.

Zajos órák' mámore
 50 Hogyha szélyellebben: [kritikaiban itt nem: hanem, van]
 Dúl a' régi fájdalom
 Annál dühösebben.
 Nyugszik a tánc, hallgat a' víg zeneszó,
 És bujában újra sorvad Kuruttyó. [buvában]
 55 Tarka, foltos fegyvere, [kritikaiban itt nincs vessző]
 Rajt virít a' rozsdá; [kritikaiban vessző van pontosvessző helyett]
 'S fényesíteni olly nehéz
 Az istenátkozta.
 „Hajh! jobb volna most koholni vasszeget [Hej, jobb volna . . .]
 60 Vagy heverve nyújtózkodni zug megett.”
 Nézd Kuruttyó, nézd ki jő? [Nézd, Kuruttyó, nézd ki jő]
 Ki keres meg téged? [Látogatni téged?]
 Szentem úgysé! olly alak [Isten engem,]
 Mint a' feleséged.
 65 Ó az, ő az! — Ráborula a' hű nő [Ő az, Ő! az ártatlan férjhagyta nő]
 Karján mosolyg, nyájas, barna csecsemő.
 „Ez Kuruttyó ivadék!”
 Mond a' kisdéd' apja
 És a' rajkót és a' nőt
 70 Kebelére kapja; [kritikaiban vessző van pontosvessző h.]
 S' vége nélkül, hossza nélkül pityereg [kritikaiban sor végén pont van]
 Jókat kacag rajt a' víg újoncsereg.

A Kuruttyó versformája a tartalmi hármastagoltságnak megfelelően változik: Az I. rész négysoros, párosrímű 10-es trocheus, a II. és III. metrochaizált magyaros forma; az előbbi párosrímű harmadoló 12-es, az utóbbi 2. 7/6 osztású 13-as és 2. 4/4/3 osztású 11-es, periódusonként 1—1 párosrímmel.

A versformát változtató hármastagoltság Vörösmarty trochaikus Ősz bajnokára s jambikus és trochaikus Kemény Simonjára utal. Témája, hangulata és műfaja viszont ugyan-csak Vörösmarty-nak három ütemű 10-es formában írt Becskerekijét sejteti mintának. Nem-csak témában és genrekép műfajban, hanem versformában is (10-es és 9-es trocheusok) talán Vörösmarty Gábor deákja is hatott Petőfire.

Amint Horváth János Petőfi könyvében megjegyzi, Petőfi ebben az időben (1841) magyaros formát csak elvétve használ; 1841 tavaszáig mindössze három esetben, egy-egy rövid, néhány soros költeményében. Ezek közül is az egyik, mely kétsoros és felező 12-esekben

van írva, „trochaikus menetűnek látszik” (Horváth János : Petőfi, 1922, 18. l.). „Az ilyen dalra termelt tehetségnek már csak a formát kellett megtalálnia, hogy teljesen kibontakozhassék”. (Uo. 18. l.). A forma, mely felé a fejlődés iránya mutat, főképp a népdaloké. Erre vall a Kuruttyó versformája is : az I. résznek nemzeti formára könnyen átjátszható trocheusa és a II. s III.-nak megtrochaizált népdalformája az utóbbi erősebb érvényesülésével. Megjegyezzük, hogy Petőfinek „talpraesett, semmi nyugót nem érzetető fesztelen verselése” (Horváth János) már itt, a Kuruttyóban megmutatkozik, főképp ennek a magyar formát erősebben érzetető II. és III. részében. Egyébként azok a licentiák, melyekkel itt él Petőfi, nem új keletűek a jövevényformák használatában, éltek velük költőink kezdetől fogva, élt velük a Kuruttyó mintáját sejtető Vörösmarty is.

A tartalomnak a versformával való kapcsolatára nézve pedig jegyezzük meg, hogy Petőfi már a költői pálya kezdetén kiváló művészi érzékkel talál rá a tartalomnak megfelelő formára. Az I. rész egyhangúbb ritmusa, az egyforma hosszúságú sorokkal és szabályosabban kiképzett, a felmondásban is jobban érzékelhető és bizonyos monotonia hatását keltő trocheusai-val, a csalódott férj nekikeseredett, átkozódó monológját kíséri. A II. rész nekiszaladó tempója, jobban érzékelhető népdalritmusa a toborzás víg hangulatát tükrözi. A III. rész táncoló ritmusa a humoros hatást fokozza, s pompás előkészítője a derűs, kacagató megoldásnak.

Már most ami a két változat egybevetését illeti, problémánk ez : mutatkozik-e eltérés verselés szempontjából a két változat között ; ha igen, oly mértékű-e, hogy döntő szót kaphat valamelyik szöveg prioritásának megállapításában?

Az I. rész formája, amint már említettük, 4 soros, párosrímű, a magyar 10-es (4/4/2) szerint is ritmizálható trocheus :

— u — u — u — — — u
 Hogy fejedre / pusztaságot / hozzon
 —u —u —u —u —u —u
 Isten átka' / csalfa, bűnös / asszony!
 — u — u — u — — — u
 A' ki által / olly sötét gya- / lázat
 —u —u —u —u —u —u
 Vonta éjbe / a' Kuruttyó' / házat.

Ehhez a formához Petőfi később is szívesen nyúl. Ez a formája — hogy csak a legismertebbeket említsük — a Távoból, A Tisza és Az alföld c. költeményeknek.

Az 5 versszakból álló rész kiképzése, néhány, akkorra már általánosan elfogadott licentiával, szabályos. Könnyen enged a vers a magyar 10-es szerint való ritmizálás szándékának is, ami a trocheusi formáknál egyébként is fennáll.

A két változat között 7 esetben van eltérés. (Elsőül mindig a Szeberényi-változatot idézem.) 1. *köllesz* helyett két esetben *kellesz*. Ritmikailag teljesen egyenértékű a két szó. Legfeljebb a *hűség*-nek a prozódiai pontosság érdekében való helyesírása (rövid ü!) figyelemreméltó (Petőfi másutt hosszú ü-vel írja). 3. *Nem látsz többé soha életemben* — *Vagy látsz többé, vagy sem életemben*. A sor első fele prozódiajában teljesen megegyezik a két változatban. Eltérés a sor második felében van : a Szeberényi-változatban a *soha* szóban hangsúly helyettesíti a hosszúságot, a kritikai kiadás prozódiaja viszont (*vagy sem*) szabályos. 4. *Hány a kunyhó minden szögletébe* — *Hány a sátor minden szögletébe*. A két változat itt is teljesen egyenlő értékű prozódiai szempontból. 5. *Hogy fejér ló sem juthat nyomába* — *Hogy fejér ló sem jutna nyomába*. Az elsőnek idézett változat szabályos, a másodikban az arsisba rövid szótag esvén, a sor végén a trochaikus lejtés helyébe choriambusi lebegés lép, s ezzel a mondanivaló érdekében mintegy meggyorsul a tempó. 6. *Messze a férj bujdosik távolban* — *Messze a férj bujdos már távolban*. A kritikai kiadás harmadik lábában a thesisbe helyzeténél fogva hosszú szótag esvén, a Szeberényi-változat trocheusát spondeus váltja fel, s így a sor menete vontatottabbá, a két egymás mellé eső á

hangzó révén hangzásában is egyhangúbbá válik. Ez a megoldás is a mondanivaló szempontjából látszik indokoltnak.

Kevés az a tanulság, mellyel a két változat I. részének egybevetése járt, legfeljebb annyi, hogy a kritikai kiadás szövege talán a versformának a tartalomhoz való simulása érdekében mutat némi eltérést, egy esetben (az 5. alatt idézetben) szabálytöréssel.

A II. rész trocheusi mértékre szedett kétsorú, harmadoló 12-es, párosírmel, a harmadik ütem külön sorba írva :

— U — — — U — —
 — U — U
 — U — — — U — —
 — U — U
 — U — U

Barna csapszék- / ben Kuruttyó
 Ül sötéten,
 Üzni vágyván / szíve kínját
 Bor kezében.

Szívesen használja ezt a formát Petőfi később is (pl. Szemrehányás), de inkább trochaikus mérték nélkül (pl. Gyors a madár, Árvalányhaj a süvegem bokrétája, Bucsú Kunszentmiklóstól), esetleg más sorfajjal kombinálva (pl. O. B. kisasszonyhoz).

Végig könnyen enged a 7 versszakos rész a harmadoló 12-es szerint való ritmizálásnak, mindössze két esetben nem esik össze az ütemhatár a szövéggel. A trocheus megvalósítása is eléggé következetes, csak 4 ízben helyettesíti a hosszú szótagot többtagú szó kezdő, rövid, hangsúlyos szótagja, és néhány alkalommal él egyéb licentiával (pl. egytagú rövid szó az arsisban). Mégis ennek a résznek a felmondásában jobban érvényre jut a magyaros ritmus, taglalásában, hangsúlyozásában az élő beszéd közvetlensége.

Eltérés a két szövegváltozat között 5 esetben van. Az első kettővel, „hajh helyett haj, nem helyett sem, nem kell foglalkoznunk. Prozódiailag nem jelent semmit a *víg* és *szép* szócsere sem. Így mindössze két esetet kell megvizsgálnunk 1. *Jöszte pajtás! Vélünk, csapj fel — Jöszte pajtás közénk, csapj föl.* Prozódiailag az első megoldás a szabályos, a másodikban szókezdő rövid szótag kerül az arsisba. Ez és a szócserek (*vélünk — közénk, fel — föl*), továbbá a központozásnak az élőbeszéd taglalását követő megváltoztatása (*Jöszte pajtás közénk, csapj föl*) a természetes beszéd közvetlensége felé mutat. 2. *S elfogadja /a' pohár bort / S' parolát ad — A garadra / önt néhányszor, /S — parolát ad.* Az első változat ritmikai tagolása jobb, a főhangsúlyos állítmány a kezdőütemben, a jelző és jelzett szó egy ütemben, viszont a másik változatban az egytagú igei állítmány elválasztva és vele értelmileg egy fogalmat alkotó helyhatározótól, viszont eufonetikai szempontból (a mély *a, á, o* hangzós szavak között a magashangú *önt* szó és a *néhányszor* magas szókezdő hangzója) az utóbbi látszik jobbnak. Talán nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a második megoldás taglalásában itt is az élőbeszéd irányában jelent némi eltávolodást a verses beszéd rendjétől.

A III. rész — amint már említettük — változatos strófaképlet: 2.7/6 osztású 13-as (a fél sorok külön sorba írva) és 2.4/4/3 osztású 11-es, periódusonként egy-egy párosírmel. Itt is trochaizált formában írja Petőfi a magyaros sorfajokat, az első esetben a német vágáns-ritmus mintájára :

U U — — — U U
 — U — — — U
 — U — U — U U
 — — U U — U
 — U — — — U — — U U —
 — U — U — — — U — —

Zajos órák' / mámore
 Hogyha szélyel — / lebben :
 Dúl a' régi / fájdalom
 Annál dühö- / sebben.
 Nyugszik a' tánc, / hallgat a' víg / zeneszó,
 És bujában / újra sorvad / Kuruttyó.

A 11-es népköltészetünknek is, irodalmunknak is gyakori formája. Petőfi is használja (pl. Hegyen ülök, Régi verem már, Jaj a hátam — az utóbbi 3. üteme külön sorba írva). A 13-as és változatai népköltészetünkben igen elterjedt formacsald, újabb irodalmunkban Arany használja a Pázmán lovag középső részében.

Ennél a résznél az előbbihez viszonyítva is jobban érvényesül a magyar ritmus. Még az idegen formában járatos versfelmondó sem igen érez benne első hallásra mást, s inkább csak tudatos prozódiai elemzés vezet rá a költő szándékára. Jóval licentiásabb is a trochaikus forma kezelése, mint a II. és még inkább az I. részben.

Eltérés a két változat között 5 esetben van. Ezek közül 3 verstanilag semmit sem jelent. (*Bujában* helyett *buvában*, *Hajh* helyett *hej*, *Szentem ügye* helyett *Isten engem*). Így csak két figyelemre méltó eltérés van. 1. *Ki keres meg téged?* — *Látogatni téged?* Prozódiailag a második változat jobb, a magyaros ritmuselv taglalása szerint egyenlő értékű a két megoldás. 2. *Ő az, ő az!* — *Ráborula a' hű nő* — *Ő az, ő!* az *ártatlan férj hagyta nő*. Prozódiailag az utóbbi, a magyaros ritmus szempontjából az előbbi látszik jobbnak. Ez esetben nem is annyira a versforma, mint inkább a tartalmi változás perdöntő, a logikusabb második változat javára.

Összegezve vizsgálatunk eredményét némi valószínűséggel állíthatjuk, hogy a Szeberényi-változat a korábbi, a kritikai kiadásban között pedig ha nem is annyira a forma prozódiai kiképzése, mint inkább a népdalforma és az élőbeszéd követelménye szempontjából mutat bizonyos fejlődést amahoz képest. Petőfi verselési gyakorlata mindenesetre a versformának, a fejlődés irányának nyögöt nem éreztető fesztelenségét mutatja. Az adatok csekély száma — ismételjük — csak a némi valószínűséggel bíró felvetésig juttat el, és szükségessé tesz a versformain kívül másfajta bizonyítékokat is.

GÁLDI LÁSZLÓ

A MAGYAR VERS A SZABADSÁGHARC KORÁBAN

1. Önvallomással kell kezdenem: be kell számolnom tanulmányom előzményeiről, mert célkitűzéseim csakis így tudom helyes világításba helyezni.

1947-ben, a Magyar Tudományos Akadémia I. osztályának egyik ülésén azt javasoltam, hogy a szabadságharc 100. évfordulóját ünnepelje meg az Akadémia a következő című tanulmánykötet kiadásával: A magyar nyelv a szabadságharc korában. Javaslatomat Pais Dezső akadémikus melegen támogatta és elvállalta a gyűjteményes mű szerkesztését is. E kötet számára készült az a tanulmányom, amelyben a verses forma nyelvi következményeivel foglalkoztam, de amelyből csak néhány részletet mutattam be 1948-ban, a Magyar Tudományos Akadémia egyik felolvasó ülésén. Röviddel utóbb a kötet többi cikke szintén elkészült, de a kiadás akkor, 1948-ban különböző, itt részletesebben nem vizsgálandó okokból mégis elmaradt. Az ügyben fordulat csupán 1953-ban állt be; Pais Dezső ugyanis a tanulmányok átdolgozását javasolta oly módon, hogy a kötet címe és tárgya ez lehessen: Nyelvünk a reformkorban. Ez a második gyűjtemény 1954 folyamán jött létre és 1955-ben meg is jelent; ennek számára készült Vers és nyelv a reformkorban című tanulmányom, amely a régebbi kidolgozáshoz képest nemcsak szélesebb körű tárgya révén mutat gyarapodást, hanem azért is, mert időközben jeles verstani tanulmányok láttak napvilágot¹, s ezeknek eredményeit már saját összefoglalásomba építhettem, továbbá azért is, mert rendelkezésemre állt XIX. századi irodalmi nyelvünk szókészletének egyetlen meglevő s immár tudományos

¹ Természetesen Horváth János Rendszeres magyar verstanára (Budapest, 1952), valamint Vargyas Lajosnak A magyar vers ritmusa (Budapest, 1952) című könyvére gondolok; l. ismertetéseim: ItK. 1954, 109 l., Acta Linguistica II, 481 kk. „Magyar Nyelvőr” 1954, 110–2.

kutatók számára használható leltára, az akadémiai Nagy Szótár adatgyűjtése. A reformkor nyelvével foglalkozó kötet számára írt tanulmányomban azonban aránylag csak igen röviden tárgyalhattam a szabadságharc éveinek számára és esztétikai értékre nézve is nagyon jelentős természetét: ezért örömmel ragadom most meg az alkalmat, hogy az utolsó évek verstörténeti és verselméleti eredményeit felhasználva mintegy újra megfogalmazzam 1948-ban kialakult, de akkor kiadásra nem került nézeteimet.

2. Közismert tény, hogy a XVIII. század vége és a XIX. század első fele döntő fordulatot hozott a magyar vers történetébe. Kialakult s nemzeti költészetünk alkotóelemévé lett a jövevény formák egész rendszere, s e rendszer keretében nyelvünk alkatához, költői dikciónk szükségleteihez idomult a népi verselésünktől merőben idegen jambusvers is. Kazinczytól Vörösmartyig költőink egész sora az idegen mértékekből magyar hagyományt teremtett, hiszen szinte mindegyik jövevény forma egy-egy kimagasló költői alkotás hangulatát, érzelmi telítettségét és műfaji jellegét szívta magába. A szabadságharc költészete tehát lényegében véve nem hozott létre új formakincset, hanem a magyaros és a jövevény versformáknak már meglevő kettősségét² a maga sajátos céljaira használta fel.

Célokat emlegetünk, költői szándékot, mely mélyen a társadalom életében és a történelmi helyzetben gyökerezik, s ezzel el is jutottunk tanulmányunk jelen kidolgozásának alap gondolatához. Az utóbbi évek magyar verstani irodalmát vizsgálva azt tapasztaltam, hogy vers-tanunk akkor lép fejlődése új szakaszába, ha általánosan érvényesül majd az a szempont, amelyet 1953. május 5-én a Magyar Nyelvtudományi Társaságban tartott előadásomban „funkcionális versszemléletnek” neveztem.³ E szemlélet szerint a verses formának megválasztása és a prózával szemben való előnybe helyezése, továbbá a különböző versképző elemek (mérték, rím, strófa-képlet) kialakítása semmi esetre sem henyé dísz, járulékos mozzanat, hanem a vers esztétikai funkciójának igen fontos előfeltétele.⁴ Nem mindegy tehát, milyen formában ír verset a költő, s hogyan kezeli a hagyományos mértéket, hiszen mindez bizonyos cél, bizonyos esztétikai hatás elérése érdekében történik. Foglalkoznunk kell tehát rendszeresen és módszeresen versformáink kifejező sajátágaival, melyek koronként és költőnként világosan követhető fejlődést mutatnak. Természetesen teljesen megbízható eredményekhez csak akkor jutnánk, ha rendelkezésünkre állna a magyar költői formák olyan statisztikája, aminőt szovjet kutatók Puskin verseléséről már 1934-ben kidolgoztak.⁵ E tanulmány azonban, a szovjet verstörténet számos más jeles eredményével együtt,⁶ nálunk sajnos még alig ismeretes, s még kevésbé érvényesül az a szempont, hogy végre nyomon kellene követni és rendszeresen feltárni mértékes-rímes formáink nyugati (német, francia, olasz stb.) megfelelőseit, melyekről Kazinczy és Kölcsey, saját olvasmányai alapján, saját gyakorlatából bizonyára sokkal többet tudott, mint a verstörténet későbbi bűvárai. Pedig rendszeres összehasonlító verstörténet nélkül nincs és nem lehet igazi nemzeti verstörténet sem; a magyar jambusvers meghonosodása például csak egyik láncszeme annak a nagy folyamatnak, amely Közép- és Kelet-Európa számos irodalmát körülbelül egy időben ragadta magával. Természetesen nemcsak mértékek és strófák európai hátterét kellene feltárni úgy, amint ezt a középkori magyar vers és a Balassi-szak esetében a kutatás már nagyjából elvégezte, hanem nagy figyelmet

² Az antik metrumok 1848 körül már ritkaságszámba mennek; disztichonokat főleg a Petőfi előtti nemzedék egy-egy forradalmi vonatkozású epigrammájában találunk.

³ Előadásom francia nyelvű változata: *Essai d'une interprétation fonctionnelle du vers*. *Acta Linguistica*, III, 373 kk. 1.

⁴ Egyik magyaros versformánknak; a hetesnek funkcióját és hangulati elemeit kitérően fejtegeti Horváth J., *ItK*. 1954. 275. l.

⁵ Н. В. Лапшина, И. К. Романович, Б. И. Ярхо: *Метрический справочник к стихотворениям А. С. Пушкина*. [Leningrád.] Academia, 1934.

⁶ Az orosz népköltési formákról, különös tekintettel a bilina-versre, nagyon fontos: М. Штокмар: *Исследования в области русского народного стихосложения*. Moszkva, 1952. (vö. róla *ItÉrt.* 1953/1, 59—94; egy részlet fordítása: *It.* 1953/1—2, 64—72).

kellene fordítani a mértékeknek koronként és költőnként annyira változó kezelésére is: a nyelv és gondolat összefonódása, a konvencionális mérték kifejezővé tétele jórészt éppen az adott forma valamelyik változatának sajátos, alkalmi használatán múlik.

Vállalkozhatunk-e mindeme bonyolult feladatoknak csak pusztá felvillantására is két év, a forradalom és a szabadságharc két évének költészetével kapcsolatban? Aligha, de azt megkísérelhetjük, hogy a formákat nem csupán *önmagukban* szemléljük, hanem — a marxista esztétika követelményeinek megfelelően — szoros egységben a *tartalommal*, a gondolati maggal, amelyet hordoznak s amelynek szárnyat adnak. Lényegében véve tehát mindenekelőtt két fontos, egymással összefonódó kérdésre kell feleletet keresnünk: az első 1848-ban és 1849-ben divatozó metrumaink *megválasztására*, a másik pedig ezeknek a metrumoknak *kezelésére* vonatkozik. Mindkét szempontot keresztezheti még egy harmadik elv, mely műfaji vonatkozású: felfogásunk szerint ugyanis, stílus és verselés szempontjából, a 48-as költészet világosan 3 rétegre bontható. A stilisztikailag is legválasztékosabb, legigényesebb csoportot kétségtelenül a *forradalmi ódák* képviselik: ezekben találjuk meg a „fentebb stílus” korszerű változatát is. A második csoport a politikai költészetnek *középső rétegével* áll kapcsolatban, a jelszavakat, irányelveket közlő verstől a *forradalmi krónikáig*; végül a harmadik csoportban dalokat, elsősorban *katonadalokat* találunk. Amint látjuk, ez a beosztás magukból a művekből fakad, és távolról sem tekinthető utólagos skatulyázásnak. Nincs ellentétben a forradalom demokratikus elveivel sem: az összes eltéréseket nemcsak a változatosságra való törekvés, hanem az egyes csoportok közönségének eltérő jellege is indokolja. Verstörténeti; helyesebben versrendszertani szempontból az első két csoport közt vannak ugyan bizonyos interferenciák, de azért az egyes csoportok formai összetétele egymástól világosan megkülönböztethető. Az első csoportban a hosszabb jambikus mértékek uralkodnak; trocheusi mértékek ritkán jutnak szóhoz és magyarosak soha. A második csoportban jambus és trocheus nagyjából egyensúlyba kerül, végül a harmadikban a magyaros formák erőteljes érvényesülése figyelhető meg.

Mérték és versszak

3. Ha a szabadságharc korának jambikus, trochaikus és magyaros szabású metrumait; valamint mindezen formák legjellegzetesebb periódusait áttekintjük, szembetűnő jelenségekre bukkanunk. Jambusverseinkkel kapcsolatban jellemző vonás a régebbi nagy változatosság leegyszerűsödése. Különösen az egészen rövid, túlzott játékoságra csábító sorok tűnnek gyorsan el; az érzelmi és logikai tartalom a dalformák egyrészt szétfeszíti s mintegy föléjük kerekedik. A négy szótagú jambikus sor már szerkezetben is felette ritka; az ötös jambus tagolásából származó 4/6 szótagú váltakozást (vö. Vörösmarty: *A csermelyhez*) már csak Tompa alkalmazza,⁷ s a fordított beosztást mutató 6/4 tagolásra kései példát csupán Vörösmarty és Petőfi szolgáltat.⁸ Vörösmarty 10/4 váltakozású szerkezetére (*Az emberek*, vö: Horváth: Verst. 116) emlékeztet Petőfinek „Miért zárjátok el az utamat?” kezdetű verse, de

⁷ »Mi lelt megint — Szívem, te nyugtalan? — Ezer bajom — Van véled untalan« (*Szívemhez*; 8 soros szakaszokban). E tagolás eredetét igen jól bizonyítja Vörösmartynak 1839-ben írt *A megcsalt lány* című költeménye, ahol a 4/6 szótagú sorok még tagolatlan tízesekkel alkotnak versszakot:

Felejténém,
Hogy egykor hűm valál,
Ha sejténém,
Hogy az lesz a halál;
De élni még, ha rád nem gondolok,
Több mint halál, több mint a kínpadok.

⁸ „Mi ok, hogy tégedet — Kell féltennem?” (*Mi baj?*). Petőfinél idetartozik pl. az *Arva lány* 2. része (1847, xabba rimeléssel).

itt a szakasz második 4 szótagú sorának helyét testesebb jambikus tízes foglalja el. Ebben a szerkezetben a strófa rövid sora már szinte csak tragikus felkiáltás, mely megbontja a „bukó” rímű, tompán kicsendülő hosszú sorok egyformaságát :

Miért zárjátok el az útamat!
Bocsássatok!
Előre vonnak vágyaim, de én
Használni s nem ragyogni akarok.

A négy szótagú jambikus vers, ez a hajdan oly kecses és könnyed lírai sor most mindinkább komor színezetet nyer. E tételt legjobban a *Szörnyű idő* bizonyítja, Petőfi legutolsó verse, ahol a 4 szótagú sorok mintegy a 8 szótagú sornak belső rímmel való tördeléséből származnak :

Szörnyű idő, szörnyű idő!
S a szörnyűség mindegyre nő.
Talán az ég
Megesküvék,
Hogy a magyart kiirtja:
Minden tagunkból vérezünk,
Hogy is ne? Villog ellenünk
A fél világnak kardja.

(*Szörnyű idő*)⁹

8 és 4 szótagú jambusok váltakozása még egyszer előfordul Petőfinél; de valamivel korábban, 1847-ben; mintha ezúttal Petőfi Csokonai hagyományaihoz kanyarodott volna vissza :

Csokonai :
Ama fejr nyárfák alatt
A part felé
Sűrű rekettye közt vezet
Egy róna bé.

(*Parasztal.*)

Petőfi :
Csak egy lényel van kevesebb;
Mint tennap volt,
S nekem úgy tetszik: az egész
Világ kiholt.

(*Az árva lány*)

E formára a legrégebbi példát Horváth J. is Csokonaiából idézi (Verst. 114 ; más példák Vörösmartynál és Erdélyinél).

A forradalom körüli években erősen megritkultak más strófák is, amelyekben 4 szótagú jambus fordult elő ; a 7/4 tagolásnak (vö. Vörösmarty : *Búcsú* 1838 ; Eötvös : *Panaszok* 1847 ; Garay : *Balaton-i kagylók*. XI. 1847, stb.) alig találjuk nyomát, s a német romantikában gyakori 9/4 változat (vö. Bürger : *Der Einsiedler*) ekkor már — úgy látszik — majdnem egészen divatját múlta (egy példát idéz Petőfiből Horváth J. : Verst. 114). Az ötszótagos jambusvers 6/5 szerkezetben szintén ritka ; 1850-ben a bebörtönzött Bozzay Pál használta : „Kisírtam

⁹ E forma mintáját talán Vörösmarty *Jóslata* szolgáltatta :

Ki mondja meg, mit ád az ég?
Harag, káromlás volt elég ;
Gyűlöltünk mint kurucz, tatár,
Bánkódtunk, mint a puszta vár ;
Ügyünk azért
Sikert nem ért.

könyeim — kiontám vérem — Elveszett honomért — A csatatéren” (Áldor I.: A forradalom költészete, Pest, 1867, 42)¹⁰

A hatos jambus monometrikus alkalmazása — mintegy a francia alexandrinus felbontásaképpen — régebben kedvelt formája volt mind Bajzának (*Epedés*), mind Vörösmarty-nak (*A rabló*). Most már jóformán csak Petőfinél fordul elő: három ízben 1847-ben (*A kutyák dala*. — *A farkasok dala*, vö. még *Az időhöz*, itt két 8 szótagú jambussal lezárva) s egyszer 1849-ben (*Csatában*; ezúttal nyolcsoroson). Annál gyakoribb a német balladai 13 szótagú sor (vagy pontosabban: a középkori trochaikus metszetű francia alexandrin) felbontásából származó 7/6 változat. Sűrűn használja négysoros, félrimes szakban Petőfi (*Ha férji vagy*. . . *De mért is gondolok rá, Az elhagyott zászló* stb.) és különösen Garay (*Balaton-i kagylók* III, V, VI, XXII, XXVI, XXVII, stb.); az utóbbi alkalmazta 8 soros szakaszokban, valamint 6 sorosan, aabcbb rímeléssel is (*Hazám hölgyeihez, Induló*; vö. még Tompa: *Hárjám*). E forma egyike azoknak a metrumoknak, amelyek a forradalmi napokban is keretet adtak a kirobbanó gondolatnak. Eötvös ebben a formában követelt „magyar dalt, lelkesítő — Melynél a szív dobog” (*Végrendelet*), és Botond így kezdte a *Honfi dalát*: „Ha nap vagy, oh szabadság, — Én s úgarad legyek”. Ugyancsak hatos jambusi sort találunk Tompa 6/10 tagolású strófáiban (*Újévkor*) és Petőfinél (*Ismét könny*) 9/6 tagolásban, félrimes szakban; ötsoros, xabba rímelésű 9—6—6—9—6 tagolású szakot viszont Tompán kívül (*A költő végálma*) Garay használt egyik fontos forradalmi versében (*Szabadsági dal*). Mindezeknél gyakoribb a *Szózat* híres formája: ezt a 8/6 tagolású, félrimes szakot, bár lassanként mintha ennek divatja is múlni kezdene, Garaynál megtaláljuk epikus versekben is (*Géjza koronája, Kálmán végnapjai*), viszont Petőfi csupán egyszer él e formával 1847-ben (*Egy apához*: a négysoros alapformát két 8 szótagos, párrímes sor egészíti ki, vö. Botond: *A bús huszár, A szabadság lantja*, Pest, 1867, 289) s a következő években egyszer sem.

Meglehetősen ritka a 8/7 szótagú jambus váltakozásából álló szak; használja Garay (*Árpád, a honalpltó*; ugyancsak nála két párrímes toldalékkal: *A zsarnok halála*) és olykor Petőfi (*Ismét magyar lett a magyar*). Gyakoribb ennél a monometrikus nyolcszótagú jambusi sor, többnyire félrimes, négysoros szakaszokban (Petőfi: *Hintó és gyalog, Bölcselkedés és bölcsesség*) vagy olykor nyolcsoros szakasszá bővülve (Petőfi: *A virágok*, Tompa: *A hangyákhoz, Graefenbergben*; abab rímeléssel Aranynál: *Aranyaimhoz*). Olykor a tiszta négyes jambus az ambrozianus himnuszokra emlékeztet, például Sujánszky Antal *Hála-énekében*:

Isten! hatalmas trónodig
E nép' imája fölhatott,
S hazánkra őrködő szemed
Deríte fényes korszakot.

(Honderű. 1848. I, 191)

A tiszta jambusi kilences nagyon ritka (Tompa: *Hozzá*; Horváth J. Verst. 111 csak Aranyból idézi). Sokkal gyakoribb a 9/8 váltakozás, melyet főleg Bajza hozott divatba (*Philomélához* stb.). Az ilyen, nyolc szótagnál hosszabb váltakozó sorok aligha származnak tördelelsből: inkább kész német strofikus változat átvételével van dolgunk (vö. Chamisso: *Abend*, 1822), melyet Petőfi nemzedékéhez Garay is közvetíthetett (*Augsburgi ütközet*). Mindenesetre Petőfi igen gyakran alkalmazza (*A XIX. század költői, Rongyos vitézek, Utazás az Al-*

¹⁰ Ennek a Horváth Jánosnál nem szereplő periódusnak őse persze egy olasz daltípus, melyet pl. a Santa Lucia képvisel, kétféle „quinario” „sdrucido” és „piano”) váltakozását mutató formájával: „Sul mare luccica — Astro d'argento...”

földön stb.; legutolsó versei közül idetartozik: *Európa csendes, újra csendes...*), Tompa megkettőzi (*Beteltem...*) és olykor meg is fordítja (*Karácsonykor*); 8 soros szakban használja Vajda János (*Kell-e hivatal?*). Lévai József egyik ifjúkori versében a keresztrimes négy első sort két párrímes sor egészíti ki 8 soros szakká (*Vak Álmos*, Pesti Divatlap 1848. I, 332).

Mielőtt a 10 és 11 szótagú drámai jambus előfordulásaira térnénk, idéznünk kell itt néhány olyan strófatípust, amely igen változatos sorokból van összerakva, nyilván egy-egy költő egyéni leleményeként.¹¹ Vörösmartynál megtaláljuk például 5 különböző metrumnak szinte rapszódiaszerű keverését:

Azért, hogy a szabadság
Vérben fűrésztí zászlaját;
Azért, hogy szent nevére
Hálátlan és gaz vést kiált,
Ne lássam, oh dicső hon!
Halványan arczodat;
Vagy drágán megfizessék
E halványságodat.
A síkra, magyarok!
Fegyvert ragadjatok.
Hazánkat újra meg kell váltani.
E drága föld színét
Borítsák szerte-szét
A pártütőknek véres csontjai.

(*Harci dal*)^{11a}

Ez a költői tartalom belső dinamikáját élesen mintázó változatosság, mely olykor szinte az összes ismert jambikus metrumok összefoglalásáig dagadt, ebben a korban igen divatos volt; persze a kisebb tehetségek még ezeket a változatos formákat is az almanach-költők kifejezéstelen merevségével kezelték.¹²

Amint látjuk, e változatos alakú strófák már tartalmaznak tízes jambusokat, amelyek természetesen a szabadságharc korában önállóan és különböző szerkezetekben nagyon gyakoriak. Petőfi sűrűn alkalmazza, szakozatlan párrímes változatok mellett, a 8 soros félrimes tízeseket, amelyek így tömör, ódai lendületű és súlyú szakot alkotnak (*Palota és kunyhó, Magyar vagyok, Újjonnan visszajött a régi baj, A nép nevében, Olaszország* stb.). Gyulainál

¹¹ Kétségtelennek látszik, hogy nálunk önálló forma-tenyészet indult meg. Költőink azt a sok száz formát nem vették mind a német költészettől, hanem nagy részüket már maguk képezték... (Négyesy L.: *A mértékes magyar verselés története*. Budapest, 1892, 330.)

^{11a} A *Harci dal* és a *Marseillaise* esetleges összefüggéséről vö. Marek Zs., *ItK.* 1954, 84–5. Megjegyzendő, hogy az ott felsorolt párhuzamok nem mind meggyőzők.

¹² Példaként idézhetjük Karád *Érzelvény-lombjait*:

Mi oly magas, miként az ég,
Mi oly mély mint tengerfenék?
A szerelem,
Az erzelem,
A hű szerelem végtelen,
Az érzelem fenéktelen:
Lenn a tengerben örvények sodornak,
Fenn a magasban villámok honolnak.

(Honderű, 1848, I, 67)

4 soronként szakozott tízest (*Szabad sajtó*), Garaynál pedig hatsoros szakaszokra tagolt tízest (*Unió*) találunk. Egyéni újításnak látszik Petőfinél, amikor a négy Soros szak harmadik sorát jambusi kilencessel cseréli fel (*A völgy s a hegy*). Előfordul nála tízes és nyolcas jambusok keverése is, hatsoros szakban xaxabb rímeléssel (*Miért kísérsz. . .*). Mindezeknél gyakoribb azonban e korban a tiszta ötös jambusból alkotott hatsoros szak : e forma páros rímelésével Eötvösnél még mélabús merengést fejezett ki (*Oh lennék felhő. . .*), de xaxabb rímeléssel ebben a formában írta Garay 1848. márc. 9-én egyik legfontosabb forradalmi versét: *Komoly szó a vihar előtt*.¹³

Természetesen gyakoriak a még retorikusabb, még drámaibb jambusi tizenegyesek. Előfordulnak ugyan keveretlenül is (Mentovich F. : *A képzeletnek szárnya, Szabadság lantja* 37), de — ritka kivételektől eltekintve (11/8 : Petőfi, *Kérdezd, szerettek-e?* ; 11/8/10 : *Höl a leány, ki lelkem röpiülését*, vö. Garay : *Magyarország 1848-ban*) — rendszerint tízesekkel váltakoznak (tipikus példa Vajdánál : *A honárulókhoz*. PD. 1848. I, 111, vö. Itk. 1954, 342). A váltakozás lehet szabálytalan, mint *A csonka torony* párverseiben, vagy a *Látom kelet leg-gazdagabb virányit* szakozatlan, szabad áradásában, de rendszerint szabályos és valamely strófaképlet alkatához idomul. Sárosy *Vészdal*-ában hatsoros szakokat találunk, ababcc rímelhelyezéssel ; csupán az a-sorok 11 szótagúak („Páris felett a nép »legyen« szavára — Világrázólag megdördült az ég”). Petőfinél *A ledőlt szoborban* 3 rímtelen tízest követ egy tizenegyes. A *Szomorú éj*-ben minden hatsoros szak 3. és 5. sora 11 szótagú jambus, a többi tízes (aabcb rímelhelyezéssel). Ennél is egyszerűbb F. A. *emlékkönyvébe*, ahol a szokványos abab rímelés szerint váltakoznak a 11 és 10 szótagú sorok. A félrím azonban itt is gyakori mind 4 soros (*Hunyadi* 2. része), mind 8 soros szakokban (*Itt benn vagyok a férjkor nyarában. . . , Élet vagy halál*). Petőfi 8 soros, félrimes szakokban ültette át Béranger *Honvágyát* is. Közel áll ehhez Greguss Ágost költeménye : *Üdvözet a franciáknak*, melynek visszatérő sorai Bacsfányra emlékeztetnek :

Oh, honfiak! ki még nyög a bilincsen,
Páris felé, Páris felé tekintsen.

(PD. 1848. I, 491)

Újabbán Waldapfel József hívta fel a figyelmet Gregussnak a Munkások Újságjában Gerő álnéven közölt versére, ahol franciás alexandrint találunk, többnyire „nőrímekekkel” (vagy, Csokonai elnevezése szerint, „lejtő” rímekkel, tehát 6 + 7 tagolással) :

Ó nép, te halni fogsz, mert árulóid élnek. . .
Szabadságleveled átadva lesz a szélnek

¹³ A strófazáró sorokat tovább cifrázta és refrénszerűen képezte ki Gyulai Pál Erdély-szerte híres forradalmi versében :

Nyugot felől, testvérünk ajkáról,
A szent szabadság mennydörgése szól :
Ébredjünk és fogjunk kezét!
S harsogjon föl hazánk felett
E szó :
Légyen szívekben és hazában
Az ébredő magyar közt únió!

(*Kolozsvár márc. 21-én*. PD. 1848. I, ápr. 8 ; melléklet)

S rongyokra tépi azt a szélvészeknek árja;
Mely most a nemzetek szívért keresztüljárja.¹⁴

Általában azonban a 11 szótagnál hosszabb jambusi formák jelentősége 1848-ban igen csekély. Franciás, 12 szótagú alexandrint (6 + 6) Petőfi egyetlen jelentéktelen versében (*Egressy Etelke*) használt; ennél jellemzőbb Hiador szózata *A magyar sereghez* (Szabadság lantja 122) és különösen Czuczor *Riadója*, ahol 4 párrímes francia alexandrint, vagyis jambusi tizenkettést igen szabadon ritmizált tizesekből álló, párrímes 4 sor követ. Kemény, de lendületes forma ez; kár, hogy a 4. és 5. sor közt nem elég természetes az átmenet:

Sikolt a harci síp: riadj magyar, riadj!
Csatára hí hazád, kifent acélt ragadj.
Villáma fesse a szabadság hajnalát,
S fűrössze vérbe a zsarnokfaj bíborát.
Él még a magyarok nagy istene,
Jaj annak, ki feltámad ellene.
Az isten is segít, ki bír velünk?
Szabad népek valánk, s azok legyünk.¹⁵

A jambikus tizenhármast (7 + 6), az uhlandi *Des Sängers Fluch* ásatag formája már a múlté. E korban csupán Garay él még vele (*A magyarok Mózese, Korona és kard* stb.). Petőfi egyszer sem alkalmazza, s a 48-as időkre vonatkozó versgyűjteményekben sem fordul elő. Különös, hogy 1849 őszén Arany kétségbeesését mégis éppen ebben az elavult formában fejezte ki. *A lantos* második részében a kezdő strófák derültebb tízes trocheusait egyszerre 13 szótagú jambikus képlet váltja fel; e metrum tragikus színezetét a metszetnél alkalmazott belső rímek sem tudják enyhíteni:

Ha pedig a boldogságot dallá,
Boldogság maga megsokallá:
Ismeretlen vágyak keltek benne,
Mintha önmagára irigy lenne.

*

¹⁴ 12 és 10 szótagú jambusok váltakozásával csupán Vajda kísérletezett:

Míg ifjú voltál, oh! volt egy szép viharod
Hol olly dicsőn halhattál volna meg!
Most megöregedél, és sem élni dicsőn,
Sem halni nem tud a roskadt öreg.
(*A nemzethez*)

¹⁵ Magyaros, félrímes négy tizenkettőshöz tízes jambusokból álló hasonló záradékot Tompa csatolt (*Pusztán*), de ebben az esetben az ereszkedő és emelkedő sorok kontrasztja még nyugtalanítóbb. Pedig nyilván egykorú divattal van dolgunk: Tóth Endre három, különböző metrumú jambikus sort szinte magyaros lejtésű 4/6 tagolású trocheusokkal zár le:

Tudom jól,
Tudom, hogy engem elfeledtél,
Hír- és nevemben régen eltemettél,
Eltemette
Szerelemimádat,
Esküvéstől
Lángoló kis szádat.

(*Koszorú*. PD. 1848. I, 302)

Most, aminek örüle, kietlen pusztaság!
Mégváltozott körüle természet és világ,
Fagy dermed az erekben, a csermely hallgatag;
Fülemilés berekben üvöltnek a vadak!¹⁶

4. A súlyosabb jambusi metrumok alkalmazása mellett fontos jelenség e korban a trochaikus mértékek előretörése, ami természetesen elsősorban azzal magyarázandó, hogy ezek az ereszkedő lejtésű formák a magyarosnak érzett ritmusképlethez sokkal közelebb álltak. Sokszor maga a metrum ritmikai realizációja nem is dönti el, vajon hazai vagy nyugati formáról van-e szó, hanem csakis a versszak felépítésének egyéb tényezői. Keresztrím vagy félrím a magyar népdalban *nincs*, tehát ha valamely versben egyiket vagy másikat megtaláljuk, minden valószínűség szerint nyugati formával van dolgunk. Ha a rímek párosával következnek egymás után, a kérdés kielégítő megoldása még nehezebb; ilyenkor egyes esetekben a metszetek elhelyezéséből vonható tanulságokat kell gondosan mérlegelnünk.

Egyelőre csupán a kétségtelenül nyugatról ideszármazott trochaikus mértékeket soroljuk fel. Ismét többnyire olyan versfajokról van szó, ahol egy hosszabb és egy rövidebb sor izesül egymáshoz, csekély szótagszám-különbséggel. A 8/8 tagozású típusig ebben a rendszerben is többnyire hosszabb soroknak a metszet nyomán történt megosztására kell gondolnunk.

Hatos és ötös trocheusokból áll Petőfinél az »Állj meg feleségem — Mondok valamit« — típus: 1849-ben Bajza is alkalmazza, ugyancsak 8 soros szakban, félrímekkel *Fohászkodás* című versében, amely tartalmilag, sőt stilisztikailag is a *Himnusz* párdarabja:

Isten, aki láttad
E roppant vihart,
S nem nyújtál ügyednek
Védelmére kart. .:

E forma feltétlenül hosszabb sorok felbontásából származik (vö. Czuczornál: »Jaj be szép az a Pest, Istenem be szép«), de a tördelés nem magyar, hanem német fejlemény,¹⁷ s a német köl-

¹⁶ Persze Arany eljárása nem példátlan a magyar irodalomban: már Csokonai élesen szembeállította jambusainak komorabb hangulatát trocheusainak eleven szökellésével:

Sírhalmok, óh ködlepte kertek,
Te szívborzasztó éjszaka!
Te alvilág vakablaka!
Ti holtak, akik itt hevertetek!

Nékem inkább olly bokréta
Árnyékozza képemet,
Mellyet nyer a víg poéta
Múlatván a szépnemet.

Vö. Elek I.: Csokonai versművészete. Budapest, é.n. (1937). 60.

¹⁷ A teljes sor nem egyéb, mint az „Au jardin de mon père les lauriers sont fleuris” — típusú régies francia alexandrinnak (7+6) ütemelőző nélküli német változata, amelyet később két kis sorra tördeltek: a) »Freund, ich bin zufrieden, — geh es wie es will! — Unter meinem Dache — leb' ich froh und still« (P. Verrier: *Le vers français*, III, 281); b) »Traum der eignen Tage, — Die nun ferne sind, — Tochter meiner Tochter, — Du mein süßes Kind«, stb. (Chamisso: *Frauen, Liebe und Leben*, IX, 1830; szintén 8 soros szakokban). Vö. még Horváth J.: *Verst.* 108—9.

tészetből készen került át a magyar lírába. Közönséges Vörösmartynál (*Párja nincs, Illus panasz* stb.), sőt visszanyúlhatunk legalább Csokonai koráig (vö. *A reményhez* kezdősorai-
val, abab rímeléssel). A szabadságharc korában azonban ritka; inkább maradvány, mint eleven versforma; aligha véletlen, hogy a politikai költészetben éppen Bajza alkalmazta.

Negyedfeles és hármás trocheusokból 7/6 szótagú váltakozás keletkezik; Petőfinél ez a *Megy a juhász számon* metruma s a szabadságharc korában erre a »nótára« perdül néhány más költeménye is (*Csuklyában jár a barát, Meddig alszol még hazám? Szilveszter éje 1847—48-ban* stb.). Talán a középlatin vágáns-vers (*Meum est propositum in taberna mori*) e forma egyik őse, de a közvetítő megint az a német népi ritmus lehetett, amelyet többek közt maga Goethe emelt fel a műköltészetbe (*Heidenröslein*). Végeredményben persze felmerülhet az a gondolat, vajon nem a nagy jambikus tizenötös (8 + 7) ütemelőző nélküli változataival van-e dolgunk.¹⁸ Természetesen, a metrikai konvergencia elve alapján, ez a 7/6 szótagú trochaikus képlet a magyar kanásztánc-ritmus egyik változatára is emlékeztet; az a példa, melyet Horváth János Fazekasból idéz (Verst. 80), erősen kanásztánc-szerű: „Oh te áldott Kanahán, — Hortobágy vidéke, — Be sok szegény legénynek — Vagy te menedéke”.

Lehetséges, hogy szintén német, illetve nyugati forrásból kell származtatnunk a 8/6 felezésű sorokat (Botond: *Halóvány katona*, Szabadság lantja 138, Petőfi: *Bánk bán*, 8-sorú szakokban félrímmel), noha ez a forma népi síkon szintén lengyel kolomejkához hasonlatos magyar kanásznótával rokon, s már Arany is népi ritmusként tartotta számon (»Én Istenem, mit csináljak, mikor semmim sincsen«). Mindenesetre a németeknél, legalábbis a megfelelő hosszú sort, könnyű kimutatni (Rückertből idézi G. Heinrich: *Deutsche Verslehre* 34), s bizonyára van tördelt változata is.

Valamivel biztosabban nyilatkozhatunk a négyes trocheus egyéb változatairól. A 8/5 szótagú tördelés (Petőfi: »Már galambom, engedj meg, de — Ki kell mondanom. . .«; Arany: *Egyesülés*) 10 soros szakban, tizenkettesekkel lezárva, strofikus képletben ismert Vörösmartynál is (*A szánakodóhoz*; itt a 8 soros szak első részét két 8/7 szótagú sorpár alkotja, xaxa rímeléssel), de végelemzésben szintén Csokonaiig vezethető vissza (*Az estvéhez*). A német romantikában különösen Lenau kedvelte, vö. „Dein gedenkend irr'ich einsam — Diesen Strom entlang» (*Das Mondlicht*). A 48-as forradalom lendületében e forma kifejező erejéhez talán »Hunyadi László« (1844) közismert kardala is hozzájárult; Csapó Vilma 1848 április 1-én megjelent *Köréneke* határozottan erre emlékeztet: »Honfiak és honleányok — Lelkesüljtek, — A hazának szent nevében — Egyesüljtek« (Szabadság lantja 31). Mindezen magyar példákat persze föl lehetne fogni a magyaros tizenhármas tagolásának (*Sokszor kértem én az Istent nagy szívem szerint*), de valószínű, hogy ezen utóbbi forma is nyugati eredetű. Lényegében véve a 8/6 tagolású forma változatával van dolgunk, ez pedig a 7/6 tagolásúval minden valószínűség szerint összetartozik.

Mindezek azonban inkább szórványos formák. A legközismertebb trochaikus szak kétségtelenül négyes és negyedfeles trocheusokból áll, 8/7 tagolással. Lehet kereszt- vagy félrímes; előfordulhat 4- vagy 8-soros szakokban, Petőfi 1847-ben 10-szer és 1848-ban 11-szer élt ezzel a formával (*Bírom végre Juliskámat, Jó költőnek tartanak. . .*, *Tizenötödik március, 1848. A márciusi ifjak* stb.) s gyakori Arany Jánosnál (*A rablelkek, Április tizennegyedikén*), Eötvösnél, Tompánál is. Vajda János fontos idetartozó verse a *Meghasonlás*. Ez a 1849 végén írott költemény mintha Kölcsey *Vanitatum Vanitasának* hangulatát példázná: a trochaikus metrum úgy tűnik fel, mintha szerencse és balsors örök forgandóságát jelképezné. Petőfinél a *Bírom végre Juliskámat* vagy Vajda János *Mi újság van a hazában* kezdetű költeménye viszont azt mutatja, hogy ez a trochaikus forma még magában hordozza az *Ode an die Freude* transzcendens boldogságélményét is, amely mögött — a metrika hangulati asszociációk sze-

¹⁸ Vö. francia: »Je m'en irai au bois d'amour, où personne n'y entre«; középkori olasz: »Rosa fresca aulentissima ch'appar'inver la state« (XIII. sz. közepe).

rint — tulajdonképpen középkori hímnuszok (pl. *Pange lingua*) elragadtatása rejlik. Mindenesetre a magyaros formába teljesen áthajló párosímú nyolcasokkal együtt a 8/7 tagolás a szabadságharc költészetének egyik alapképlete, amelyet szívesen használtak mind a bölcselő líra művelői, mind hazafias, sőt magyarkodó költőink. Az első típusra példa Szemere Pálnál: »Föl se vedd, ha szól a kába; — A bölcs tudja mennyit érsz; Kebled égő, szent honába — Megnemesbül bármi ércz« (Életképek 1848. I, 16). A másodikra Sárosy Gyula 48-as versei is bő példátarat szolgáltatnak.

A 8/7 verstípust aabccb rímeléssel, pontosan a Stabat Mater formájában, de hármas sorokra tördelve használta Czuczor 1849-ben (*Itélőszék előtt*):

Hogy hazámat ne szeressem,
A bitorlót meg ne vessem:
Hatalom nem teheti!

Hogy hazámat megtagadjam,
Megvetés jelét hogy adjam:
Azt se követelheti!

Ezen egyházas forma használata éppen Czuczornál nem meglepő, hiszen ismeretes, hogy a breviárium himnuszaiából is fordítgatott magyarra.

A 8/7 sorképletnek 7/8 alakban való használata ritka; megtaláljuk például Petőfinél (*Híres szépség, Vasúton*, xaxa, illetve abba rímeléssel, vö. Horváth J.: Verst. 108). Lehet, hogy eredeti változattal van dolgunk, bár meggondolkodtató, hogy Ráday Gedeon legrégebb trochaikus verse (1735) pontosan ebben a formában, helyesebben a 7/8 szótagú rövid soroknak megfelelő tizenötösökben íródott (A bimbózó flóra sok — szép virággal kisorozta, — S a megfrissült levegőt — kedves illat illatozta, vö. Négyesy: Mért. vers. 220). Ráday nyilván német anakreontikusokat utánzott, Petőfi közvetlen mintája viszont esetleg Lenau lehetett (vö. például *Frühlingsblick*, 1843).

Meg kell még említenünk a 7 és 8 szótagú soroknak rímtelen és rendszerint szakozatlan használatát (Petőfi: *Szöke asszony, Kard és lánc, Csendes tenger rónaságán* stb.). Említendő Lauka Gusztáv *Spanyol románca* is (PD 1848. I, 181—2), amely a szakozatlan négyes trocheusaival nyilván végső fokon spanyol forrásra utal, de természetesen a német romantika (Tieck, Lenau, Heine) közvetítésével. Csupa nyolcas trocheust találunk félrímes, 8 soros szakokban Sárosynál (*Honleányokhoz*); e forma végső fokon a 16 szótagú, későantik trochaikus sor felbontásából származik.

8 szótagnál hosszabb trocheusi metrumunk e korban csak egy van, a tízes trocheus, amely olykor kilencessel váltakozhat.¹⁹ Tiszta tízes trocheusokat gyakran látunk Petőfinél (*A Tisza, Sári néni, Az én Pegazusom, Kemény szél jűj. . . , A szabadsághoz, Szülőföldem, A nemzethez* stb.), Aranyánál (*Az örökség*) és igen sok más költőnél. Sokszor áthajlik a 4, 4, 2 tagozású magyaros tízesbe (pl. »Zúgva, bőgve | törte át a | gátot«). Idegenszerűbb s éppen ezért ritkább a 10/9 szótagú változat (vö. Bürgernél: *Mollys Abschied*), amelyet Petőfi már 1847-ben használt nehányszor (*Alkony, A munkácsi várban*), s amelyet nála 1848-ban is megtalálunk (*Mit daloltok még ti, jámbor költők?*). A 10/9 váltakozást nagyon kedvelte Garay is (*A remete, Bánk-Bán*).

5. Mindeddig a szótagszám szerint haladtunk rövidebb metrumoktól és strófaeképletektől a hosszabbak felé; ez a tárgyalásmód különösen a jambusmetrumokra vonatkozólag járt

¹⁹ A tízes trocheus népszerűsége kétségtelenül a század első felének »szerbus manir«-jával magyarázandó (Horváth: Verst. 109), mely hozzánk részben szintén német közvetítéssel került (vö. Bajza: *Szerb dalok*, III, 6—8). De azért távolról sem származhat minden tízesünk szerb forrásból!

bizonyos haszonnal, mivel világosan megmutatta, hogyan pusztulnak a rövid, túlságosan dalszerű formák, s hogyan terebélyesednek el a gondolat értelmes kifejtését jobban megengedő nyolc és tíz szótagú jambusok. A magyaros versfajokkal kapcsolatban mégis helyesebbnek látszik, ha az ellenkező utat követjük s azt mutatjuk be, hogyan élt tovább e korban is néhány hosszabb magyaros forma, amelyet költőink igyekeztek tördeléssel és egyéni strófaalkotással minél változatosabbá tenni.

Első megvizsgálendő magyaros versünk e korban természetesen a nyolcas és ennek 7 szótagos mása, 4 + 4, illetve 4 + 3 tagozódással. Petőfinél valóságos népdalforma :

Az erdőnek madara van,
És a kertnek virága van,
És az égnek csillaga van,
S a legénynek kedvese van.

Ugyancsak ebben a formában csendülnek fel nála a *Panyó Panni, Falu végén kurta kocsmá*. . . típusú életképek, melyeknek divatját Aranynál *A varró leányok* és *Szöke Panni* képviseli. Petőfi rendszerint párrimet használ, de olykor a félrímes megoldáshoz folyamodik, ami persze bizonyos eltávolodást jelenthet a népköltészet hagyományaitól (vö. fentebb, 156 l.). Szereti a nyolcasokat esetleg más sorfajokkal keverni, például 4, 6 vagy 4, 2, 4 tagolású tizessel (*Tedd le bojtár, a subádat*. . . ; 1848-ban: *Mit csinálsz, mit varrogatsz ott?*), ami mellesleg azt bizonyítja, hogy ő tizeseit — Négyesével ellentétben — jórészt magyaros metrumnak tartotta. Nyolcasok és tizenegyesek összekapcsolásából keletkezett a *Nemzeti dal* jellegzetes, de elszigetelt versszaka, amelynek utolsó sorai egyben a tizenegyes 8 + 3 felbontására is példát szolgáltatnak (vö. Czuczornál : *Esik eső*, valamint egy bordal-szerű versben Losonczy Lászlónál, PD. 1848. I, 535).

A magyaros nyolcasokat — többnyire középrímmel — kis négyes sorokká lehet tördelni (*A rab gólya*). Gondosan megkülönböztetendő ettől az a változat, ahol minden nyolcas-hoz egy-egy négyszótagú rövid sor ízesül : itt, akárcsak Czuczor némely népdalában, mintha inkább a 4, 4, 4 tagolású tizenkettős felbontásáról lenne szó :

Szép multság téged nézmem
Szöke kis lyány,
Te kis bimbó az ifjúság
Rózsafáján.

(O. B. kisasszonyhoz)²⁰

A magyaros tízes felbontásai közül egyike a legdallamosabb formáknak Aranynál *A méh románca* :

Ablak alatt
A pünkösdi rózsá,
Kezd egy kicsit
Fesleni bimbója :
Kékszemű lyány
Válogat belőle,
Koszorúnak
Holnap esküvőre.

(A méh románca)

²⁰ Tizenkettősre (teljes trimeterre) gondol Horváth J. is, aki ezt a formát Verseglyből idézi (Verst. 109). Ennek a sornak hosszabb, tördéletlen változatát pl. Tompa használta, nyolcasokkal tarkítva (»Jöszte kedves, járjunk egyet a mezőben!«).

Idáig olyan tördelési példákat láttunk, amelyek strofikus szerkezetekhez kapcsolódnak. Szabálytalanabb, kifejezőbb felbontást mutat, mintegy a kirobbanó érzelem hatása alatt, Vörösmartynál a trochaikus nyolcas magyaros lejtésére támaszkodó *Országháza*, ahol a rövid sorokra való feloldás — ismét középpírral vagy anélkül — rendszerint a kiemelés egyik ritmikai eszköze:

A hazának nincsen háza,
Mert fiainak
Nem hazája;
Büszke fajnak
Küzdő pálya,
Melyen az magát rongálja.

Nincsen egy szó,
Összehangzó
Honfiaknak ajakáról,
Nincsen egy tett
Az eggyé lett
Nemzet élete fájáról.

A magyaros tizenegyes (4, 4, 3 tagolással) régebben Vörösmarty *Petikéjére* vagy Czuczor némely népdalára (*Esik eső*) emlékeztetett: most a *Talpra magyar* refréneje új tartalommal töltötte meg. Erről tanúskodik Petőfinék *Van-e mostan olyan legény, aki fél?* kezdetű verse is. A tagolatlan tizenegyes Petőfinél ritkább (*Hány hét a világ?, A székelyekhez*), de szívesen alkalmazza Arany nemcsak *Rókócziné* szép balladai strófaiban, hanem keveretlenül is, ugyancsak forradalmi tartalommal, mintegy katonanótaként (*Beállottam a Bocskai csapatba... Van-e olyan hamvába holt fiatal?*). Czuczor szentimentális, romantikus népies ritmusból (*A szerelmes bojtár*) most egyszerre harci riadó lett (vö. még Vajda J.: *Önkénytes dala*, id. ItK. 1954, 342; Botond: *Hazafi dal*, Szabadság lantja, 54; Székács Pál: *Honvéd-dal*, uo. 113; Pap Ignác: *Toborzó-dal*, PD. 1848. I, 669 stb.). Kocsi Györgynek »A legelső szabad tavasz virágzik« kezdetű verse, melyet saját vallomása szerint »Az alföldön halászegény vagyok én« nótájára szerzett (PD. 1848. I, 690), egész korszakot képvisel.

A magyaros hatos és tizenkettős szorosan összetartozik. Hatosaink e korban rendszerint félrímeselek, ami arra mutat, hogy hosszabb sor tördelésének érezték őket (Petőfi: *Két sóhaj, Virágot ültettem, Feleségem és kardom*; 5 soros szakban, xabba rímeléssel: *Hunyadi László*). Arany e szerkezetet 8 soros szakban is használta (*Rásüt az esthajnal...*). Olykor egészen sajátos rímeléshez folyamodott (*Mit csinálunk*); erre a típusra még visszatérünk.

Jellegzetesen a kor sajátja a hagyományos tizenkettősnek (amely monometrikusan hol szakozatlanul fordul elő, hol pedig 2, 4, 6, 8 soros szakokat alkot, többnyire párrímmel) 6 szótagú sorokkal való keverése. Legismertebb idetartozó versszak a hatsoros, ahol a 3. és 6. sor rövidül 6 szótagúvá (Petőfi: *A magyar ifjakhoz, A puszta télen*; Arany: *Él-e még az Isten?*).²¹

Arany használt alkalmilag olyan félrímeselek szakot is, ahol a szótagszám 6—12—6 (*Télben*). Sajátos szerkezetet mutat Petőfinél *Szüleim halálára*: itt a négy félrímeselek és hatszótagú kezdősor négy tömör, félrímeselek tizenkettős zárja le. Petőfinél a ritkán felcsendülő, tompa rímek mintha a gyász sivárságát érzékeltetnék.

Természetesen mindeme lazítási kísérletek ellenére maga a hagyományos tizenkettős teljes mértékben megőrizte régi jogait, sőt Arany *Toldi*-ja 1847-ben új ragyogást kölcsönzött

²¹ Jellegzetes Petőfi-szaknak érezhette ezt a formát Aczél Tamás is; bizonyára ezért használta *Petőfihez* című versében (Szabad Nép, 1949. júl. 17.).

neki. Petőfi csupán 1847-ben 13 verset írt ebben a formában s alkalmmal megpróbálta a 10/9 szótagú trocheusok mintájára 12—11 formában is használni (*Van-e egy marok föld...*). E nagy népszerűség ellenére akadtak azonban, akik a magyar »Sándor-versben« már a pusztulásra ítélt feudális korszak jellegzetes formáját látták s főleg a maradiság kigúnyolására használták. Ebbe a csoportba tartozik Czuczornál *Maradi Marady úr beszéde*.²²

12 szótagnál hosszabb magyaros formát a 48-as költészetben — eltekintve az említett »kanásznótáktól« (157. l.) — alig találunk; alighanem alkalmi bravúr Sárosynak kétféleképpen olvasható s a 8—8, 7—7 tagolást, valamint a 15 szótagú sorokra osztást egyaránt megengedő gúnyverse :

Éljen egész világszerte	Híres magyar dicsőség (.)
Jelasichnak híres tette (,)	Legyen gúny és neveltség.
Az Istennek bő áldása	Szálljon, magyarok rátok.
Kamarillát látogassa (.)	Szégyen, gyalázat, átok.

Természetesen ebből a Debrecenben 1849 tavaszán írt alkalmi versből nehéz lenne arra következtetni, hogy a magyaros tizenötös élő forma volt a XIX. század közepén.

6. Hogy 1848 valóban korszakos fordulatot ígért a magyar vers történetében, azt legjobban nem Petőfi példája bizonyítja, akinek ebben az évben írt 97 verse közül 37 még mindig jambikus lejtésű, hanem Arany János páratlanul tudatos és következetes magatartása. Aránylag csekély számú kisebb költeményein végigtekintve megállapíthatjuk, hogy 1847-ben egyszer-kétszer folyamodik csak a jambushoz : akkor, mikor mintegy korának tőle olyan távol eső irodalmi divatjaira gondolva Pestről jött aranyait éneklie meg (*Aranyaimhoz*), vagy költői levelet próbál intézni Petőfihez (*Barátomhoz*, Petőfi és Arany. 1949, 63). Egyébként formái metrikailag kevésbé változatosak : tizenkettősei és nyolcasai mellett csupán *A méh románc*a jelent eredeti színfoltot, valamint *A tudós macskájának* szellemes strófaalkata. 1848-ban a tizenkettősök nyugalmat (*Erdély, Válság idején* stb.) nyugtalanabb formák törnek meg : 8 és 5 szótagú trocheusok csendülnek fel, de szinte egészen magyarrá vált ritmusban az *Egyesülés* lelkes strófaiban ; magyaros tizesben fogant a *Nemzetőr-dal*, »ősi nyolcasban« pattog egy másik katona-nóta (*Egy életünk, egy halálunk*) és szép példa akad a tizenegyes művészi alkalmazására is (*Rákócziné*). A nagy trochaikus ódaformát, a négyes és negyedfeles trocheusokból álló nyolcsoros szakot csak *A rablelkek* csendítik meg : ez a vers is jól mutatja, mennyivel inkább megfér a magyar ritmusérzékkel a trocheus, mint a jambus. 1849-ben tizenkettős csak ritka alkalmakkor jelentkezik (*Névnapi gond*, *Karácsony éjszakáján*); helyette inkább 6 és 8 szótagú sorokat találunk (*Rásüt az esthajnal*, *Én vagyok az anyám átka*). Aztán egyszerre 1849 őszén a költői lendület megtörik s *A lantos* második fele tragikusan komor, jambikus ballada-formába torkollik (vö. fentebb, 155—6. l.). Mintha a szabadságharc bukásával együtt a magyaros, minden jambusi metrumot kizáró formakincs kialakulása is meghiúsult volna...²³

²² Hogy ez a divat kisebb költőkre is hatott, azt Samarjai verse bizonyítja :

Eddig Verbőczy volt a legnagyobb zseni,
Kossuth s Batthyányiak, megadtátok neki!...
Akár mit mondjatok, olyan becsületes
Zsidó és a paraszt nem lesz, mint a nemes.
(*Egy táblabíró keserve az ősi szabadság sírján.*)
PD. I. 1848. I, 501.)

²³ 1858-ban is, két évvel a magyar verseléséről írt tanulmánya után, Arany keserűen panaszkodik : »van már magyar rhythmus, vannak népdal schemák, s hajt rá csak egy is a cseperedő nemzedék közül?« (Lev. I, 446).

De mi történt ezalatt a jambus-verssel? Még 1847-ben és 1848-ban is Petőfi verseinek több mint egyharmadát jambusban írta, s ha fellapozzuk Botond 48-as versgyűjteményét, azt látjuk, hogy itt 63 ereszkedő lejtésű (trochaikus és magyaros) verssel szemben 58 jambikus vers szerepel. Vajon nem történt-e semmi komoly kísérlet a nyugati mértékek áthangolására, a magyar nyelv és a magyar költői dikció szelleméhez való alkalmazására?

Hogy erre a kérdésre válaszolhassunk, nem érhetjük be a strófák és metrumok merőben külsőleges leírásával, hanem be kell hatolnunk az egyes mértékeknek sajátos alkatába, hogy megvizsgálhassuk azoknak leggyakoribb ritmikai megvalósulásait.

Mérték és ritmus

1. A XIX. század első felében, Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Bajza fejlett vers-technikája folytán a magyar költészet formakincse joggal volt gazdagnak mondható. Metrumok és strófák, valamint ezeknek további változatai immár változatos és bonyolult rendszert alkottak. Természetes, hogy valamennyi metrum ritmikai változatait nem vehetjük szemügyre; érdemes azonban közelebbről megvizsgálnunk mindenekelőtt a drámairodalmunk révén is nagy tökélyre emelkedett tízes (régőbbi nevén: ötös) jambust, legjellegzetesebben nyugati s egyben legjobban megmagyarosodott metrumunkat. Mielőtt viszont ennek a kérdésnek részleteibe bocsátkoznánk, röviden össze kell foglalnunk a magyar mértékes verselésről alkotott véleményünket.²⁴

Jambusverseink előadása, tehát hangos megelevenítése közben sokáig éles ellentétet éreztek az ún. skandalás merev pattoztatása és a dikció természetes lüktetése között, anélkül azonban, hogy ebből verstani irodalmunk levonta volna a megfelelő gyakorlati következtetéseket. Pedig a metrum a nyomatékeloszlás és a mondattagolás viszonyát, s a köztük fellépő gyakori ellentétet végre érzékelhetővé kell tennünk, vagyis mértékes verseink ritmikai struktúráját úgy kell leírunk és ábrázolnunk, hogy a fonetikai valóságot — beleértve ebbe nemcsak a hangok hosszúságát, de a szóhangsúlyt is — a lehető legjobban megközelítsük. Már Négyesy megállapította, hogy pl. Verseghy költői gyakorlatában »ősztkönszerűleg a hangsúllyal dolgozik inkább, még a német ritmus visszaadásában is« (Mért. vers. 245); másutt azonban hozzátette, hogy »a hangsúly és időmérték viszonya kevés fejtörést okozott költőinknek. . . Erdősitől Vörösmartyig« (i. m. 95). Mindenesetre végre általános érvényt kell szerezni annak az igazságnak, hogy verstani szempontból távolról sem elegendő csupán hosszú (—) és rövid (v) izeket megkülönböztetnünk, hanem gondot kell fordítanunk a szó- és szólamhangsúly metrikai szerepére is. Fajcsek Magda már 10 évvel ezelőtt azt vallotta, hogy »ha idegen versláb hosszú szótagot kívánó helyére egyszersmind hangsúly esik, érezhetőbb lesz a lejtés« (Magyar Csillag, 1944, 425). Véleményünk szerint e szempontból mértékes verseink struktúrájában világosan két irány különböztethető meg. Az első antik módra kezeli a nyugati metrumokat is, tehát az iktusok megalkotásánál elsősorban a hangzók, illetve a szótagok időtartamára épít s nem a hangsúly természetes nyomatékára; a második viszont komoly jelentőséget tulajdonít — még mértékes versekben is — a szó- és mondathangsúlynak, két célra is fel-felhasználván azt. Egyrészt arra, hogy a ritmust iktus és hangsúlynyomaték egybeesésével mintegy *magyarosabbá* tegye, másrészt pedig arra, hogy a vers legfontosabb szavait, ugyancsak ezen hangsúlyos iktusok segítségével, jobban belevesse a hallgató emlékezetébe. A kiemelt iktushangsúly ugyanis *több*, mint a pusztá szóhangsúly: a versmérték kettős funkciójú lendülete valósággal szárnyat ad a versbe foglalt szónak. Ezért van, hogy — legalább is a 30-as, 40-es években — jambusverseink állandóan »fény és árny váltakozásának« akusztikai benyomását keltik: amikor a szóhangsúly az iktussal összeesik, a szó hirtelen teljes

²⁴ Alábbi szövegem teljes egészében 1948-ból származik, amikor Vargyas Lajos hasonló felfogását — időrendi okokból — még nem vehettem figyelembe. A későbbi kutatások néhány részletére jegyzetben utaltam.

megvilágításba kerül, viszont amikor az iktus és a szóhangsúly közt ellentét támad, ebből a divergenciából vagy tompább effektusok származnak, vagy olyan versfonetikai feszültség, amelyet a költő gondolati vagy hangulati mozzanatok kifejezésére, sőt ábrázolására használhat fel. E két cél eredetében és jellegében élesen eltér egymástól. Az első kétségtelenül a német (vagy jórészt német közvetítéssel — a neolatin) metrikában gyökerezik, hiszen ott valamennyi iktust hangsúlyos szótag alkotja: a magyar fül számára azonban igazán kellemes versalkotó elem csupán azért lesz ezekből a hangsúlyos iktusokból, mivel saját népi verselésünkben hangsúly és versnyomaték egybeesése szintén kívánatos. A második jelenség azonban — tudniillik ennek a fakultatív egybeesésnek költői kifejező eszközzé való alakítása — már a magyar költészet sajátja, s tulajdonképpen ez ad annyi egyéni szint Petőfi verselésének is (vö. Sik S.: Verselésünk legújabb fejlődése, It. 1918, 135 kk.).

Persze mihielyt mértékes verseinkben a hangsúlyt is figyelembe vesszük, metrikai jelölésünkbe bizonyos újításokat kell bevezetnünk: az időtartamot és a hangsúlyos jelleget egymásra kell vonatkoztatnunk (vö. Sik, i. m. 140 kk.). Szükséges tehát megkülönböztetnünk hangsúlyos és hangsúlytalan hosszú ízeket (—, —), valamint hangsúlyos és hangsúlytalan rövid ízeket (ó, ó). Ezenkívül tanácsosnak látszik a »positione longa« szótagokat is elválasztanunk a »natura longa« szótagoktól; a zártáguk révén hosszú szótagok jelölésére legelfogadhatóbbnak a o jel látszik, természetesen ismét hangsúlyos és hangsúlytalan változatban (o, o).²⁵ Eszerint tehát a jambusképlet ritmikai megvalósulása nemcsak o — lehet, hanem emellett figyelembe kell vennünk még a következő jambusi értékű változatokat: 2. o — (hangsúlytalan hosszú ízzel); 3. o o; 4. o o; 5. o o; 6. — —; 7. o o. Az 1. és 3. ütemfajban az időmérték és a hangsúly egymást kölcsönösen támogatja, a 2. és 4. ütemfajban a jambikus jelleg kizárólag az időmértéken alapul, a három utolsóban pedig a jambikusságot csupán a hangsúly jelzi, megkülönböztetve egymástól az első és a második időtartamban megközelítően egyenlő versízt.²⁶ Ezen verselemzésnek egyik előnye persze abban rejlik, hogy az eddig egyszerűen spondeusnak vélt ütemek egyrészét is értékelni tudja belső lökötésük szempontjából, vagyis jobban napvilágra hozza mindazon ritmuselemeket, amelyek a ritmikus realizáció jambikus lejtését biztosítják.²⁷

Még két megjegyzést kell tennünk. Nézetünk szerint a szólamok szóhangsúlyon alapuló főnyomatékán kívül szükség van egyes csoportok mellékhangsúlyának jelölésére is, ami talán tompa ékezet segítségével történhetik. Másik újításunk abban áll, hogy a főmetszeten kívül, amelyet || jelez, nem az ütemhatárt kell érzékeltetnünk, hanem sokkal inkább a sor mellékmetszeteit (|), amelyek rendszerint valamely szócsoport vagy ritmikai egység határát s nem egyes metrikai ütemeket választanak el egymástól, hanem két vagy több ütemet foglalnak magasabb egységbe. Ha így járunk el, a metrum megvalósulásának leírása és a reális dikció közti ellentétet nagyjából ki is küszöböltük, s a verset a maga sajátos, közvetlenül

²⁵ Nyomdatechnikai okokból *á* és *x* jel is alkalmazható, vö. Acta Linguistica 1953, 394.

²⁶ A részletek eszközfonetikai felvételezésre várnak, de hol vagyunk még olyan modern magyar verstani hangfelvételektől, aminőket G. Lote francia vonatkozásában már 1910-ben elemzett (l. L'alexandrin français d'après la phonétique expérimentale című könyvét).

²⁷ Örömmel látom, hogy 1948-ban írt és előadásban bemutatott jambusinterpretációim nagyjában — és majdnem egészében — egyeznek Vargyas L. nézeteivel; ő ugyanis pl. Esti Kornél énekét így írta át:

Indulj dalom,	— ó o
bátor dalom.	— ó o
sápadva nézze röptöd,	o o — o — o
aki nyomodba köpköd,	o o ó — o — o
a fájdalom.	o — o o

Vö. M. vers ritm. 219, 174 kk, továbbá Horváth J.: Vitás verstani kérdések. 1955. 77 kk.

Ez a ritmizálás, ha az eredeti metrumképlettel összevetjük, jól mutatja a jambikus ízek természetes összeolvadását dijbusszá, sőt más, bonyolultabb képletekké; egyben pedig módot nyújt arra, hogy pl. a második sorban kifejező mozzanatként értékeljük a metszet két oldalán egymással szinte összeütköző iktust (*a vér forró klnja*), a 3. sor középmetrszetén átvélő jambus relatív tisztaságát (ú ú), a naiv „spondeusi” értelmezés helyett a 4. sorban *küzd* és *mozdúthatlanúl* iktustalálkozással érzékeltetett feszültségét, az 5. sorban a második félsor jambusból trocheussá átjátszott képletét (*képek vonúlnak el*), s végül a 6. sorban a metszetet átfogó jambusnak hangsúlyval emelkedővé tett lejtését (— ú). A primitív, sematizáló »spondaizálást« ezzel szinte teljesen kiküszöböltük hiszen még ott sem, ahol valóban spondeussal van dolgunk, tekinthetjük egyenértékűnek ezen ütem első és második ízét (*tompán*): itt ugyanis hangsúlyos, de csak félhosszú (»positione longa«) ízt hangsúlytalan hosszú íz követ, de az akusztikai benyomást nem a magánhangzó időtartama, hanem elsősorban a dinamikus hangúly eloszlása határozza meg (ú —).

Mindenesetre Vörösmarty jambusaira jellemző, hogy azok többnyire még függetlenek a szó- és szólamhangsúlytól; a jelen szemelvény 30 metrum-szerinti iktusa közül a hangsúly mindössze *kilencet* támogat, vagyis az összes iktusoknak mintegy $\frac{1}{3}$ -át. Talán ezért utalt Gyulai arra a tényre, hogy Vörösmarty nehezen szavalható; szerinte »Katona jambusai néhol erőltetettek s ritkán oly tiszták, mint Kazinczy vagy Berzsenyiéi, de a színpadon jobban szavalhatók Vörösmarty leggyönyörűbben hangzó helyeinél« (id. Négyesy: Mért. vers. 283). Ennek ellenére Vörösmarty egyes jambusi verseire, pl. a Szózatra kétségtelenül áll Sik megállapítása, mely szerint itt a hangsúly »már túlzengi a jambust a maga kemény magyaros erejével« (It. 1918, 141).

Tekintsük most Eötvösnek egyik 1847-ben írt s már fentebb idézett költeményét *Oh lennék felhő*...

Oh lennék felhő, mely a kék egen
Merengve száll bújával csendesen,
Kéblét kitárja, száraz tájakat
Termékenyít és mindig fenn marad,
Fenn, míg a hosszú pályán átfutott
S a tiszta éggel egygé olvadott.

— ú — | ú — || ú ú — | ú ú
ú ú ú | — || — ú | ú ú ú
ú — | ú — ú || — ú | — ú ú
ú — ú — || — ú ú | ú ú ú
ú — ú | ú ú || — | — ú ú
ú ú ú | — ú || ú — | ú ú ú

Nem különösebben zengzetes jambusok ezek, de komoly változást jelent az a körülmény, hogy e rész 30 jambikus üteme közül immár nem kevesebb, mint 16-ban, tehát az ütemeknek *több mint a felében* a hangsúly pontosan egybeesik a mérték szerinti nyomatékkal. Különösen feltűnő ez az utolsó sorban: „A tiszta éggel egygé olvadott?”. Itt az utolsó ütem kivételével minden metrum-szerinti lüktetést a hangsúly közreműködése is támogat. Vörösmartynál a hangsúly nyugtalan eloszlása folytonos lázadás a mérték szabályos hullámzása ellen; Eötvös sorának hangsúlyozása mintegy belesimul a metrum-adta keretbe. Ezért különbözik a „Szobor vagyok, de *táj*”-féle kemény sorkezdet annyira az „Oh lennék felhő”-féle

lágabb soroktól. Még akkor is, amikor az első félsor hangsúlyai ellentétbe kerülnek a metrum erős ízeivel, a második félsor rendszerint a természetes hangsúlyos lejtést helyezi előtérbe; ellentétet mutat pl. „*Kéblét kítárja*”, de már ismét szóhangsúly és iktus egybeeséséről tanúskodik a második félsor: „*száraz tájakat*”. Mintha Eötvös a jambus efféle kezelésében Kazinczy hű követője lenne. Kazinczynál is a szóhangsúly sűrűn esik egybe a vers iktusával, például *A kötés napja* című szonett első 6 sorának 30 üteme közül 14-ben.³⁰ Czuczor jambusverse viszont inkább Vörösmartyhoz kapcsolódik: *Riadójának* első 32 ütemében csupán 7 olyan iktus akad, melyet szóhangsúly is támogat. Ugyancsak itt olvasható a refrén első sorában az ötös jambusnak egyik legszabadabban értelmezett változata: „*Él még a magyarok nagy istene*» (— — u | ó o u || ó ó o o), amelyet jóformán csak a következő pontosabban ritmizált sorok együttese csatol az alapmetrumhoz. Sokkal pontosabban simulnak a szóhangsúlyhoz például Mentovich Ferenc és Greguss Ágost forradalmi versei; elég a következő két példára hivatkoznunk:

A Szajna partjain nyugot felől
 Mély mennydörgésű hangok ébredének.
 (Mentovich F.: *A Szajna partján*)
 A szolgálcsennyet el jobban hol mosák?
 (Greguss Á.: *Üdvözet a franciáknak*)^{30a}

Valószínű, hogy részletesebb megfigyelések és számadatok egészen szét tudnák választani e kettős hagyományt: az egyik nyilván a deákos költők felé mutat, akik a nyugat-európai, mértékes-rímes formát is az *antik* metrumok mintájára kezelték, tehát a szóhangsúllyal nemigen törődtek, a másik viszont a modern nyugat-európai s különösen a n é m e t verstechnikában gyökerezik, ahol az iktus tudvalevőleg mindig *hangsúlyos* szótagra esik. Az olasz verselésben — nyelvészeti műszavakkal élve — a szótag hosszúsága csak »extrafonologikus, konkomitáns« tényező, amennyiben a mérték lüktetőjét adó hangsúlyos íz szükségszerűleg hosszabb a hangsúlytalan szótagnál (pl. *amore* ritmusa o — o; *sorridente* ritmusa u o — o stb.). Természetesen a mértékes-rímes rendszerben érvényesülő hangsúlyos iktus támaszkodhat a magyaros verselésből származó előzményekre is; Horváth J. Dayka egyik sorának elemzésével kapcsolatban teljes határozottsággal kijelenti, hogy »szóeleji hangsúlynak alkalmazása hosszúság helyett: a magyar versrendszerből van belekeverve a jövevénybe« (Verst. 149). Egyelőre, ha a fenti részletesebb elemzést össze akarjuk foglalni, azt mondhatjuk, hogy Eötvösnél 30 ütem közül 6-ban fordul elő a legtisztább o — változat, (idevéve a mellékhangsúllyal bíró 6^a ütemet is), négyszer a vontatottabb, de érezhetően jambikus — ó típus, háromszor félhosszú ízek párosítása, emelkedő ütemhangsúllyal (u ó) stb. Nagyon érdekes, hogy a sorok hullámszerűsége mintegy 4 nyomaték köré kristályosodik ki: a metszet előtt gyakoribbak az ereszkedővé átjátszott ritmusképletek (pl. 2¹: ó u; 3¹, 4¹: ó —; 3²: ó —; 5¹: ó o), viszont az utolsó ütemek mindig tiszta jambusok, de a tompább, kevésbé zengő fajtából (o u).

9. Amint előre sejthető, Petőfi a versnyomaték és dikció természetes hangsúlyának egybeesése szempontjából mintegy középhelyet foglal el Vörösmarty lázongó nyelvi struktúrája és az eötvösi simaság közt. Jambusversei közül a legtöbb dallamosabb és főleg termé-

³⁰ Nagyon valószínű azonban, hogy Kazinczynál és Eötvösnél a nyelvi hangsúly és a versnyomaték sűrű egybeesése nem magyaros, hanem *németes* jelenség. Ugyancsak német eredetűnek tartjuk Kazinczynál jambusainak anapsztussal való váltogatását (erről a »licentiáról«, az összehasonlító szempont érvényesítése nélkül, l. Horváth J.: Verst. 147).

^{30a} Ez a sor így olvasható Rubinyi Mózes antológiájában (Magyar költők negyvennyolcban. Bp. 1948, 75), de — tekintettel arra, hogy a sornak így eggyel több szótagja van a kelleténél — *-szennyet* helyett talán *-szennyt* volt az eredeti szövegben.

szetesebb, mint Vörösmartyknak hasonló formában írott költeményei; egyszersmind azonban bőven találunk nála olyan sorokat is, amelyek egyenesen lázadoznak a tízes jambus szabályos belső váltakozása ellen (vö. Négyesy, Mért. vers. 292). Válasszuk ki taláalomra a *Miért zárjátok el az útamat?* kezdetű vers következő két szakaszát:

• És jőni fognak rettentő napok,
A milyeket[-ammillyeket]
Csak álmodik most holdas éjeken
Az őrülésig rémült képzelet.

Nem várok én dicsőséget s díjat
Munkáimért...
Kötelességet ingyen tenni kell,
S kötelesség munkálni a honért.

Elttekintve a versszakok második sorát alkotó dijambusoktól (u — u —; ebben az esetben u — u u; illetve u — u —), a többi sor általában véve igen jól ritmizált tízes; a két strófa ritmikái képe tehát a következő:

— u u u || u u — | u u
u — u u
u — u u || u u | — u u
u — u — u || — u | — u u
u — u — || u — — u | u u
u — u —
u u u — u || u u | u u u
u u u — || u — u u | u —

Petőfi jambusainak ismertetőjele az igen éles metszet: a metszet okozta, teljesen világosan érzékelhető szünet ad sorainak drámai lüktetést. Iktuson és szóhangsúlyon kívül ugyan csak a metszet teremtette szünet emeli ki kontraszthatásként az első sor leglényegesebb szavát: »rettentő (napok)«. Hangsúlyos iktus okozza a kiemelést a következő sorban: »Csak álmodik...« Hasonlók a következő versszak is: »Az őrülésig rémült képzelet.« Éppen ilyen határozott, kiemelő ritmust mutat a (Kötelességet) »ingyen tenni kell« félsor, viszont az utolsó sorban a szóhangsúly azért tűnik erősen fel, mert két ízben is összeütközésbe került a jambusok iktusával. Összesen 11 esetben esik egybe a szó-, illetve a mondathangsúly a vers lüktetőivel; ezen esetek közül 7 a tiszta u — megoldást mutatja.

Petőfi látszólag kevesebb súlyt fektet az iktus és hangsúly egybeesésére, mint Eötvös, a valóságban azonban azért nem »koptatja el« vagy, ha tetszik, nem teszi gépiessé a két ritmuselem együttes felléptéhez fűződő hatásokat, mert azokat fontos esetekben kifejező értékkel igyekszik felruházni. Olvassuk csak el a Republica első versszakát:

Republica, szabadság gyermeke
S szabadság anyja, világ jótevője,
Ki bújdosol, mint a Rákócziak,
Köszöntelek a távolból előre.

$\underline{ó} \underline{u} \underline{u} \underline{u} \parallel \underline{ó} \underline{u} - \mid \underline{ó} \underline{u} \underline{u}$
 $\underline{ó} \underline{u} - \mid \underline{ó} \underline{u} \parallel \underline{ó} - \mid \underline{u} \underline{u} - \underline{u}$
 $\underline{u} \underline{u} \underline{u} \underline{u} \parallel \underline{ó} \underline{u} \mid \underline{u} - \underline{u} \underline{u}$
 $\underline{ó} \underline{u} \underline{u} \underline{u} \parallel \underline{u} \underline{u} \underline{u} - \mid \underline{ó} - \underline{u}$

Oly messze kerültünk már a megszokott jambikus váltakozástól, hogy szinte azt kérdezzük: miért kell Petőfinek ezeket a sorait mégis jambusi lejtésűnek elfogadnunk? Erre ismét a statisztikával felelünk: ezúttal azt vizsgáljuk, az eszményi u — jambusnak milyen megvalósulásai váltakoznak itt egymással?

20, elvben jambusi ütem közül — ha a jambusi sor egyes ütemeit $1^1, 1^2, \dots, 1^5$ jellel látjuk el, s ha elfogadjuk azt a tényt, hogy az ütem ereszkedő vagy emelkedő jellegét a *hangsúly prioritása mellett*, időtartam és hangsúly *együttesen* határozzák meg, — a következő megállapításokat tehetjük:

Emelkedő, tehát jambusi jellegű ütem van összesen 12: $1^4, 2^2, 2^3, 2^4, 2^5, 3^1, 3^2, 3^3, 3^4, 3^5$ és talán 4^5 is. Igen érdekes ritmikai értéke van a 4^5 ütemben előforduló *előre* szónak, ahol az időmérték képletét a hangsúly képlete feltűnően keresztezi. Persze a kétségtelenül emelkedő 11 ütem között is szembevetendő különbségek vannak: a legtisztábban jambusi változat ($u \rightarrow$) mindössze 1 ízben fordul elő: (3^1 : *ki bújdosol*), hangsúlytalan változatára pedig szintén csak 1 példa akad (2^5 : *jövetője*). Három esetben nyílt és zárt, rövid hangzós szótagok ellentétéből támad az emelkedő jelleg ($3^2, 3^3, 4^2$) s feltűnő nagy a száma azoknak a két azonos fajú ízből álló ütemeknek, melyeket csupán a hangsúly tesz emelkedővé (2^3 : $u \underline{ó}$; 2^4 : $— \rightarrow$, vö. még $1^4, 2^2$: $— \underline{ó}$ és 4^4 — $\underline{ó}$). A tiszta jambikus képletek főleg sorvégen fordulnak elő ($2^5, 3^5, 4^5, 1^4, 2^4, 4^4$), vagyis ott, ahol helyzeti energiájuk avatja őket a ritmus jellemző elemévé (vö. Sík, It. 1918, 143).

Ereszkedő ütemet 6 esetben találunk, mégpedig most is főleg a sorok első felében; ilyenkor beszél Horváth János, sőt Négyesy is »lejtve induló sorokról« ($1^1, 1^3, 2^1, 3^3, 3^4, 4^1$). Meg kell itt ismét említenünk a fentebb már tárgyalt 4^5 ütemet, ahol a hangsúly a metrikai képletet élesen, szinte dacosan keresztezi. Valamennyi esetben az ütem jellegét a hangsúly határozza meg; teljesen hiányzik viszont a leghatározottabban ereszkedő lejtésű $\rightarrow u$ képlet használata. (vö. azonban 3^2 : *mint a ó*). Ez a negatív vonás ugyancsak az emelkedő, jambikus jelleg malmára hajtja a vizet. Egyébként előfordul mind egynemű ízeknek a hangsúly által való megkülönböztetése (1^1 : *Respublica ó*; 3^4 : *Rákócziak →*), mind a $u \underline{u}$ képletnek hangsúlyos nyomaték segítségével $\underline{ó} \underline{u}$ képletté való átalakítása ($1^3, 2^1$: *szabadság — 4*: *köszöntelek*). A nyomatékos ízek kiemelését hathatósan szolgálja két rövid, hangsúlytalan íz alkalmazása; ilyenek *respublica* (1^2), *gyermeke* (1^5) és ilyen lenne *köszöntelek* is (4^2), ha az utóbbi esetben a sorvégi metszet nem fenyegetne a *-lek* szótagnak feltétlen lezárásával ($u \underline{u}$). Közel áll ezekhez még a hangsúlyviszonyainál fogva emelkedő jellegű $\rightarrow \underline{u}$ — (*távolból*; 4^4); mintha itt ez a spondeusba hajló ütem az előbbi hangsúlyos szótag érvényesülését komorabb hangsúnnal eltompítaná s a ködös látóhatár szürkességébe fojtaná. . .

10. Másutt (Reformkor 612) még egy fontos példán mutattam be, mily eltérő módon kezelte ugyanazt a metrikai képletet, a hármas jambust ($u - u - u -$) Bajza és Petőfi. Ebben az esetben Bajza *Epedés* és Petőfi *Csatában* című költeményére hivatkoztam. Mindkettő 4 nyolcsoros szakból áll és minden sort 3 jambus alkot, általában felező sormetszettel ($3 + 3$). Az egész költeményben tehát 96 ütem van, s természetesen a mérték szerint ugyanannyi nyomatéknak is kellene lennie. Mekkora különbség van azonban a kétfajta ritmikai megvalósulás közt! Bajzánál a hangsúlyos iktusok az összes nyomatékoknak majdnem a felét képezik ($96 : 40$) ami a versnek különösen lágy, hajlékony lejtést kölcsönöz:

Könyűben, esti fény,	ó - u <u>ó</u> u -
Mezőmre mért ragyogsz?	ó - u <u>ó</u> u <u>u</u>
Fáim bús éjjelén	<u>ó</u> <u>u</u> <u>ó</u> <u>ó</u> u - (vagy <u>ó</u> <u>u</u> <u>ó</u> <u>ó</u> u <u>u</u>)
Oh szellő, mért zokogsz?	- <u>u</u> - <u>ó</u> u <u>u</u>
Szántok, hogy itt ülök	<u>ó</u> <u>u</u> u <u>ó</u> u <u>u</u>
S bú, fájdalom velem,	<u>ó</u> <u>ó</u> u <u>u</u> <u>ó</u> <u>u</u>
Hogy lányka nem mosolyg	<u>u</u> <u>ó</u> u <u>ó</u> u <u>u</u>
Szerelmet énnekem?	ó <u>u</u> u <u>ó</u> u <u>u</u>

Petőfinél a jambuslejtés a rövid- és hosszú hangzók eloszlása szerint nem kevésbé kétségtelen (vö. az oly tisztán jambusi lejtésű sorokkal, mint »A sűrű lomha jüst«), azonban nála a ritmikai realizáció sokkal férfiasabb, katonásabb, keményebb: a hangsúly arányosabban oszlik el az első és második versfél közt, ami a jambus lüktetését tompítja, sőt olykor meglazítja és háttérbe szorítja a sor feleződését is.

A földön is harag,	<u>u</u> <u>ó</u> u <u>u</u> <u>ó</u> <u>u</u>
Az égen is harag,	u <u>ó</u> u <u>u</u> <u>ó</u> <u>u</u>
Kifolyt piros vér és	ó <u>u</u> <u>ó</u> <u>u</u> <u>ó</u> -
Piros napsugarak!	<u>ó</u> <u>u</u> <u>ó</u> u u <u>u</u>
A lemenő nap oly	u ó u - <u>ó</u> <u>u</u>
Vad bíborban ragyog!	<u>ó</u> <u>ó</u> <u>u</u> <u>u</u> <u>ó</u> <u>u</u>
Előre, katonák,	ó - u <u>ó</u> u -
Előre, magyarok!	ó - u <u>ó</u> u <u>u</u>

A jambus eredeti lejtését itt igen gyakran keresztezi a szóhangsúly: a költői temperamentum lobogása áttöri a metrum szabályos lüktetését s olyan realizációkat fűz a jambusi mértékhez, melyeket a bajzai versesztétika nem mert volna alkalmazni. Petőfinél a szóhangsúly csupán 16 esetben, az összes iktusok 1/6 részében esik össze a versnyomatékkal, tehát a nyelv természetes lüktetése igen jelentékeny mértékben önállósulni igyekszik. A felező metszet (Bajzánál 8 sor közül 6-ban ez volt) Petőfinél ritkaság: a két utolsó sor ugyan nála is 3 + 3 tagolású, de az egyes tagok ritmikai képlete a jambusi lejtést nagyon elmossa.

11. Petőfi anapesztusainak szerkezete, ritmikai struktúrája szintén fontos megfigyelésekre ad alkalmat. A *Szeptember végén* kifejező hanghatásaival már foglalkoztam a reformkori tanulmánykötetben (603 kk.),²⁹ most viszont érdemes röviden tárgyalnunk Petőfinek egyetlen anapesztikus tetrameterben írt költeményét, a *Forradalom* címűt.

²⁹ Az itt alkalmazott periódus megközelítő német mását (kereszttrimmel, 12 és 11 szótagú sorok váltakozásával) csak legújabban találtam meg Zesen (XVII. század) egyik eltérő hangulatú, de ritmikailag egyező versében:

Es gischen die gläser, es zischet der zucker:
man schwenkt sie und schenkt sie euch allen vol ein...

Vö. A. Heusler: *Deutsche Versgeschichte*. 1929. III, 192. Más, XIX. század eleji német analógiákról: Reformkor 603.

Kétség sem fér hozzá, hogy a *gyáva, forradalom, nemzeti, nép, egykori, porba, sors* stb. szavak azért emelkednek ki az anapesztusok tovadübürgő áradásából, mert valamennyit keményen kiütőköző szó- és mondathangsúly is támogatja.³¹

A ritmus kényszere a többi nyelvi hangsúlyt háttérbe szorítja, s nagyon jellemző pl. a 2. sor, ahol a komor napok egyformaságát hangsúlyos csúcs nélkül tovarohanó tiszta anapesztikus ritmus érzékelteti. Kitérő a sormetszetek kezelése : a metszet lehet a 6., 7. és 8. szótag után egyaránt ; mindenesetre a 2. sorban azért került a 8. szótag után, hogy a tompán dobogó *o o -jele* ízt a *forradalom* szó *- o o o* képlete annál hatásosabban váltsa fel. A metszet szétvágja a *lealacsonyít* igét is ; lehet, hogy Petőfi eredeti kéziratában *le alacsonyít* olvasható. Pusztá hangsúllyal alkotott iktus akad egyébként a *Szeptember végénben* is: »Az éj közepén oda leviszem azt.« Mindenesetre úgy, ahogyan ránk maradt, a *Forradalom* tartalmilag és metrikailag a negyvennyolcas líra egyik legkiválóbb, legeredetibb alkotása.

14. Trochaikus verseinkben hasonló jelenségeket figyelhetünk meg : 1848 táján a természetes beszéd hangsúlya itt is előtérbe nyomul. A 40-es évek elején Bajza még így verselt :

Most a fényhomból kizárva
Hol örök tavasz virúl,
Messze végtelenbe sírok,
Bús hazámnak partírúl.

(A reményhez)

Itt magyar fül számára elsősorban a középmetszet elhanyagolása kellemetlen : mintha a költőt német mintái közül nem a *Freude, Freude, Götterfunken* típusú megoldás ihlette volna, hanem Schiller második sora : *Tochter aus E | lysium* (vö. *Hol örök ta | vasz virúl*). A metszet ingadozása miatt a ditrocheusok nem olvadnak plasztikus egységbe, s ezért nem méltányoljuk azt sem, hogy 14 iktus közül 7 mégis összeesik a szóhangsúllyal. Bajza e technikához később is hű maradt : 1850-ben írott *Jóslatában* ilyen sorokat találunk : „Mit rejt a ké | tes jövendő ; Féktelen ha | tafma hány” stb.

Egészen más a helyzet Eötvösnél, aki 1847-ben *A tóhoz* intézett költeményét így kezdte :

Tó, mi nyugton áll vizednek
Messzenyúló tüköre ;
S nemde hányszor fetriasztott
Már a vésznek vad keze.

A pontosan alkalmazott középmetszet közelebb viszi e sorokat a magyar ritmusérzékhez (vö. Fajcsek M., Magyar Csillag, 1944, 423), s még inkább megteszi hatását a ditrocheusokat indító hangsúlyos nyomatók. Mivel olykor a ditrocheus belső iktusát is szóhangsúly támogatja (*nyugton, hányszor, vésznek*), 16 eset közül 11-ben találunk hangsúlyos nyomatókot.

Eötvös túlságos símaságát azonban kora hamar elkoptatta, szokványossá tette. Szemere Pál 1848-ban már így verselt :

Föl se vedd, ha szól a kába,
A bölcs tudja, mennyit érsz.
Kebled égő, szent kohába
Megnemesből bármi ércz.

(Életképek. 1848. I, 16)

³¹ Az első sor eredetileg így hangzott: „*Kebelem kígyuladt meteorja, dalom . . .*” A módosítás rendkívül szerencsés volt : a konvencionális, idegen szóval is terhelt verskezdetet hatásos és az egész vers alaphangját megadó ellentét váltotta fel.

Petőfi ritmikája ebben a formában is lázadózobb, nyugtalanabb ; sajátos módon azonban úgy alkalmazza a Bajza-féle, metszettel keveset törődő hagyományokat, hogy a vers egészében ezek az egyenlőtlenül tagolt sorok inkább változatosságot, mintsem zökkenőt jelentenek. Jó példa erre *Pató Pál úr* kezdő szaka :

Mint elátkozott királyfi
Túl az Óperencián,
Él magában, falujában
Pató Pál úr mogorván.
Be más lenne itt az élet,
Ha egy ifjú feleség ...
Közbe vágott Pató Pál úr :
„Ejh, rá érünk arra még!”

A két első, középmetsszettel nem bíró sor esztétikai hatását nemcsak a trocheusok tiszta pattogása, de tartalmi mozzanatok is befolyásolják : a bennük felidézett gondolat annyira népiesnek tetszik, hogy a hallgató rá sem eszmél e sorok ritmikájának kevéssé magyaros sajátosságaira. A 3. sort középrim és gondolatritmus egyaránt támogatja, s a további sorok szintén oly magyarosan perdülnek, hogy már-már Aranynek ez idő tájt írott népies nyolcasaira emlékeztetnek (*A varró leányok*).

Hosszabb trochaikus sorok esetében, például Petőfinél *A Tisza* egyes versszakaiiban a szigorúan vett hangsúlyos versiktusok aránya nem jobb, mint Bajzánál (I. versszak, 20 : 10, II. versszak, 20 : 9), a magyaros tízesbe való átjátszást azonban elősegíti a metszetek elosztása, mely egyszersmind fokozza az érvényre jutó szóhangsúlyok — mintegy másodlagos hangsúlyos iktusok — számát is. Ezúttal ugyanis Petőfi az eredeti tízes trocheus metrumára többnyire a magyar tízes 4—3—3 tagolását »mintázta rá« (vö. Aranynál : *Izabella királyné Budában*), s az egyes ízeket a magyaros ütemalakítás szerint úgy hangolta át, hogy végeredményben a hangsúlytalan 8. szótagot is bizonyos nyomatókhoz juttatta.

Nyári napnak alkonyúlatánál	4 6
Megállék a kanyargó Tiszánál	4 3 3
Ott, hol a kis Túr siet beléje,	4 3 3
Mint a gyermek anyja kebelére	4 6

Teljesen világos, hogy a trochaikus ritmizálás alapján sem a *Tiszánál*, se a *beléje* szó természetes hangsúlya nem tudott volna érvényre jutni, egyszerűen azért, mert a metrum szerint hangsúlytalan íze, thesis-re esett volna. Mivel azonban Petőfi bevezette a ritmikus tagolást, annak kezdő nyomatókkal ellátott ízei szerint egyszerre plasztikusan kidomborodott a 2. és 3. sor 8. szótagjának hangsúlynyomatóka is. Hasonló jelenségről tanúskodik még :

Nem akarta, || hogy a nap | sugára
Megbotoljék || habjai | fodrába ;
vagy :
Szinte hallott || lépteik | csengése
Mint parányi || sarkantyúk | pengése ;
s végül
El akarta || nyelni a | világot.

Ezen másodlagos hangsúlynyomatókok szerepe igen jelentős : a második szakban például a fentebb említett 9. hangsúlyos iktust még négygel egészítik ki ; egyben szép pél-

dát mutatnak nyugati formák mind tökéletesebb, mint magyarosabb alkalmazására. Persze ebben a korban Petőfi tízesei hamar iskolát teremtettek ; ezt bizonyítja pl. Gyulainak Székelyföldön című verse :

Szebb talán a' rónaság vidéke,
'S délibábos pusztáknak lapálya,
'S hol a' szellő illatszárnyal röpked,
Vidám halmok, szép völgyek hazája.

(Életképek. 1848. I, 79)

13. Messze vezetne, ha részletesen akarnánk foglalkozni az ellenkező jelenséggel is : hogyan vegyítettek 48 költői olykor magyaros verseikbe több-kevesebb idegen lejtést (vö. Négyesy : Ritmus és verstechnika, BpSz. 196, 66). Egyetlen magyaros metrumot szeretnék röviden megvizsgálni : a fiatal Arany tizenkettőseit. Ismeretes, hogy a tizenkettős jellegzetes rámintázott ritmusképlete a choriambus vagy szép magyar nevén „lengedező”. Ha e rendkívül dallamos képlet gyakoriságát vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy Arany 1848 körül írt tizenkettősei világosan három típusra oszthatók.

1. Az első változat az, amit tipikus „Toldi-vers”-nek hívhatunk. Vaskos, robusztus, mély hangszínű, ízes szavakban bővelkedő, ereszkedő versképlet ez. Jellegzetes példái az olyan sorok, mint »Vaskos lábnyomától messze reng a parlag« (*Toldi*, I. ének), vagy :

Széles országúton andalog a jobbágy,
Végzi keservesen vármegye robotját.

(*A szegény jobbágy*)

Ebben a verstípusban a »lengedező« aránylag ritka, s ha előfordul, többnyire egy-egy ütemet tölt ki :

Igy vesződék Miklós, nyers haragos búban.

(*Toldi*, II. ének)

Egyik ütemből a másikba átvélő, »irracionális choriambus« ebben a típusban alig akad : ha előfordul, sajátos kifejező értékkel bír. *A szegény jobbágy*-ban egyetlen ilyen sor van, még pedig az, mely az uraság kocsijának zaját érzékelteti : »Hallik a távolban hintó robogása«.

2. Nem choriambizál jobban Arany második típusa sem, ti. az, amelyet én »ódoi tizenkettősnek« mernék nevezni. Jellemző képviselője a *Válasz Petőfinek* című költemény : A choriambusok itt is rendszerint egy-egy ütemet töltenek ki (»*Sorsa az én sorsom . . .*«), s az »irracionális choriambusok« felette ritkák (»Másképp szerény művem vetém *vala tűzbe*«). Nagyon feltűnő viszont egyes soroknak határozottan j a m b i k u s l e j t é s e. Mintha Czuczor *Riadójának* jambikus képletét mintázta volna rá Arany mindjárt verse első sorára is : »Zavarva lelkem, mint a bomlott cimbalom . . .« Tökéletes jambikus sor ez, sőt három »áliktusát« még hangsúly is támogatja! Ennél is élesebben jambizál a 3. szakasz :

És mily sokat nyerék! Pusztán a pályabér
Majd elhomályosít, midőn felém ragyog :

De hát a ráadás! . . . Lelkem lelkéig ér,
Hogy drága jobb kezed osztályosa vagyok.

Nem feltűnő-e az emelkedő verskezdeteknek ilyen halmozása? Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy *Keveházában* Arany a négyes jambust olykor magyar »ösi nyolcassá« játszotta át (Négyesy L., BpSz. 196, 66), akkor figyelembe kell vennünk e sorok jambikus lebegését is.

3. Megfigyelhető végül az »irracionális choriambusok« elhatalmasodása már 1848 körül is. Lírai versben jellemző erre *Czakó sírján* és *Rákócziné*, epikai téren pedig *Toldi estéje*. Íme néhány példa :

Ormán az öreg tél pihen ősz hajával,
Ifjú élet romja temetve alatt.
Nem férji az, a kí (ejtsd : akki) fölveszi a gyilkot . . .
Vess lángot előttem, éjjeli szövétnek
A Mármora-tenger kebelén ringatja.

Ebben a típusban előfordul már az a dallamos változat is, amelynek közismert példája :

Ébredj deli hajnal, te rózsaszőzlő.
(Négyesy, ItK. 1926, 1 kk.)³²

Joggal mondhatjuk tehát, hogy már a szabadságharc korában Arany fölfedezte tizenketteseink legzengzetesebb változatait.³³

14. Még egy sajátos formai kísérletről kell számot adnunk, amely azért érdekes, mert nemcsak Petőfi költészetében nem találunk semmi megfelelőt, hanem azért is, mert párját ritkítja a szabadságharc korának egész lírájában. Petőfi *Csataadaláról* van szó. E versnek formai elemzése különösen azóta vált érdekessé, amióta Szabolcsi Bence figyelmeztetett a magyaros nyolcasnak megfelelő szótagszámú jambikus mértékkel való keveredési lehetőségeire (l. A habanéra. Jegyzetek egy táncritmus elterjedéséről és magyar kapcsolatairól : adalék a magyar jambus történetéhez. Új Zenei Szemle, 1954 máj. 12 kk.). Szabolcsi hajlandó a keleti hazadzs ritmusával magyarázni például Balassinak következő szakaszát :

Éjjel-nappal eszembe vagy,
Kérlek téged, engem ne hagyj,
Oh mely fényes orcáju vagy,
Szeretlek én, te 's megszeres.

XVII. századi daloskönyvekből szintén idéz Szabolcsi olyan sorokat és strófákat, amelyeknek az igazi népi nyolcastól eltérő jellege kétségtelen ; a jambikus lejtés akár keleti

³² E típusban már szinte az egész *Szeptember végén*-metrum rámintázódik a magyaros tizenkettősre (v — v v — v | v — v v — [v]); különbséget csupán a metszettel átszelt anapesztusának különböző fokú tisztasága jelent. A tizenkettősnek e fajtát egyébként már Négyesy Petőfinak saját rövid sorokra tördelt anapesztusaival rokonította : »En hittem-e egykor Átoknak az életet?« (ld. BpSz. 196, 68), s ez a hasonlóság valóban még tökéletesebb. Ilyen sorok még a következők :

De nincs a hazában, hiába keresnél
(Toldi estéje, I. ének)
Hadd sirjon a szív, ha itélni erőtlen
Nem bírva, leroskad a pálya felén.
(Czakó sírja)

³³ Csupán érdekesség kedvéért említjük meg, hogy a bolgár népi tizenkettesben szintén igen gyakori a choriambus, sőt előfordul az »irracionális choriambus« is : »Nauči se Dobri v Žeravna da hodi« (S, Djoudjeff : Rythme et mesure dans la musique populaire bulgare. Paris, 1931, 64). Egy Vazovból idézett bolgár s néhány albán népköltési példáról vö. L. Gáldi: Le origini italo-greche della versificazione rumena. Roma, 1939, 41.

hatással, akár az ambroziánus himnusz befolyásával (vö. »Vexilla regis prodeunt«) könnyen magyarázható. Mindenesetre a XVII. században bőven akadnak 5—3 tagolású nyolcasok, például a következő szakaszban :

Lefüggesztetem fejemet,
Bánatnak hajtom szívemet...

Vagy másutt, de ugyanebben a korban :

Ne fuss el tőlem, kis madár,
Mert nem múlt még el az jó nyár...

Nos éppen a »Ne fuss el tőlem, kis madár«-féle dalok »nótájára« nyugodtan kezdhetjük Petőfi szintén 5+3 tagolású *Csatadalát* :

Trombita harsog, dob pereg,
Kész a csatára a sereg.
Előre !
Süvít a golyó, cseng a kard,
Ez lelkesíti a magyart.
Előre !

A második szakasz, mely a harc célját jelzi, még mindig élesen jambikus menetű ; a zászló feliratát például ez a sor foglalja össze : »Rajta szent szó van : szabadság« A ritmusváltás viszont mégis bekövetkezik, s ami a legérdekesebb, a harmadik szakasz második felében, tehát pontosan abban a sorban, amely az egész világot átfogó szabadságharcnak sajátosan *magyar* szakaszára hívja fel a figyelmet :

Aki magyar, aki vitéz,
Az ellenséggel szembenéz. (Még jambikus!)
Előre !
Mindjárt vitéz, mihelyt magyar; (Kétes!)
Ő s az isten egyet akar. (Magyaros nyolcas!)
Előre !

A két utolsó szakasz már tiszta magyar katonanóta ; nem csoda, hogy később a nép, csekély változtatással,^{33a} éppen ezt a részt vette ajkára :

Véres a föld lábam alatt,
Lelőtték a pajtásomat,
Előre!
Én se leszek rosszabb nála,
Berohanok a halálba,
Előre!

^{33a} Ti. elmaradt a refrénként ismételt „Előre“ ! ; egyszersemind „a nép Petőfi extatikus szavai helyett : »Berohanok a halálba«, jóval mérsékeltébb szöveget alkalmaz : »Elöl megyek a halálba«. Vö. Terbe L. : Petőfi és a nép. Budapest, 1930, 44.

ként mintegy előtanulmány volt e vershez 1846-ban Petőfinek *Mint megfogamzott átok* című, sokáig kiadatlan költeménye, ahol a nyolc és tíz szótagú jambus érdekes felbontási kísérleteit találjuk, szinte az *Erkönyig* modorában. Tiszta jambikus sorok (*Minden komor, minden sötét*) váltakoznak itt részben vagy egészben anapestizált képletekkel (*Mi sötétebb, mint e ködborulat? — Az ifjunak arca, ki benne halad*).

Rím és asszonánc

16. Természetesen e rövid áttekintést, amelyet a szabadságharc korának metrikai problémáiról adtunk, ki kell egészítenünk egy másik fontos tényezőnek, a rímnek vázlatos elemzésével.

A magyar rím fejlődésének döntő mozzanatai még jórészt feltáratlanok; legújabb vers-tanaink rímtörténeti részét, azt hiszem, méltán érthette bizonyos kifogás. Elvi szempontból, különösen pedig a funkcionális versszemlélet szempontjából igazán megtermékenyítő hatásúak csupán azok a gondolatok voltak, melyeket Kosztolányi Dezső vázolt fel a Balassa-émlékkönyvben (1934). A rím *hangulatának* szuggesztív erejére mindezideig legvilágosabban Kosztolányi mutatott rá. Mindenesetre annyi bizonyosnak látszik, hogy a XIX. század első felében mély változások mentek végbe a magyar rimesztétika területén, sokkal mélyebbek, mint ahogyan Elek Istvánnak Csokonai versművészetéről írt tanulmányából (1937) sejteni lehetett. Csokonai nemzedéke még a teljes consonantia, tehát a *tiszta rím* varázslatában élt, s a sarkalatos szóknak tökéletes összecsengését keresvén aránylag kevéssel beérte rímmorfológiai és rímszemantikai vonatkozásban; csengő rímeket kívánván, nemcsak hogy nem kerülte a ragrímeket, hanem olykor egyenesen örömet lelte azonos képzésük révén is egymásba fonódó szavak puha bővületében (*A reményhez*). Ha a ragrímekkel kapcsolatos erős toleranciától eltekintünk (l. Elek: i. m. 58 kk.), joggal mondhatjuk, hogy tulajdonképpen olaszos rím-technika volt ez, a mindenható széphangzás jegyében; bár voltak e kornak is meglepő rím-leleményei — homoním, toldott, összetett és ritmikus rímek (l. Elek: i. m.) — a legtöbb rím pusztán strukturális szükségből származott, tehát szerkezeti elemnek bizonyult; I. G. Cahennek Racine verselésére alkalmazott műszavaival élve, nem annyira »rime-surprise« (meglepő rím) volt, mint inkább sorzárásra használt »rime-sécurité« (biztos sorzárlatot nyújtó rím).

A tiszta rímek egyeduralma Csokonai után lassanként megtört;³⁵ a régebbi divat megváltozásával természetesen együtt járt a ragrímek fokozatos ritkulása is. Csokonai csengő rímeinek követője pl. még Berzsenyi is rímes verseiben; tipikus példát nyújtanak olyan költeményei, mint *Nelli*, *Fannim emléke*, *Lilihez* stb. (az utolsóban régies ragrímekkel: *fakadoznak — bimbai, dagadoznak — halmái*). Hogy e sok ragrímmel járó verselési rendszer folyton mondatszerkesztési párhuzamokat idézett elő, az magától értetődik. A tompább csengésű, de nagyobb versmondattani szabadságot engedő asszonáncok felülkerekedése talán 1825 tájára tehető. A fiatal Vörösmartynál sok még a ragrím: 1824-ben a ragrímek aránya 4 : 9 (*A tűnődő*), s még jóval később, 1846-ban is 12 : 20 arányt találunk nála (*Csik Ferke*). Elég kedvező képet mutat Eötvös: már 1834-ben világosan szabadulni akar a Csokonai-féle csengő, de túl könnyed és sokszor kifejezéstenen ragrímektől. Ekkor írja *A nyugalom* című versét,

³⁵ Lehet, sőt valószínű, hogy e folyamatban a feltörekvő népiesség bizonyos szerepet játszott: az 50-es években Arany is elsősorban népköltési példákkal igyekezett igazolni asszonánc-elméletét. Megjegyzendő, hogy más irodalmakban is elsősorban népköltési sajáttság az asszonánc alkalmazása. A műköltészet magatartása népenként és koronként változó: a spanyol költők elfogadják az asszonáncot, a franciák, olaszok, románok elutasítják, a németek csak a magánhangzók *megközelítő* egyezésével kapcsolatban tesznek engedményt (*See-Höh*) stb. Pulszky Ferenc véleményét az asszonáncról (1847) Endrődi S. közölte (Petőfi napjai 278).

ahol a ragrímek aránya 5 : 17. 1835-ben *Dalnok és király* c. költeményében a ragrímek valamivel gyakoribbak (4 : 10), majd 1836-ban a *Búcsúban* ismét csökkennek (10 : 27). 48 körül az arányok sokkal jobbakként: Aranyánál 20 rímpár közül csak 5 épül azonos rímekre (*A szegény jobbágy*) s a sokáig »pongyola« verselésűnek tartott Petőfinél előfordul, hogy 14 rímpár közül csak egyetlenegy csendít össze azonos ragokat (*A csonka torony*). A *Nemzeti dalban* is 18 összecsengés közül csak 2—3 épül azonos ragokra. Ezért hatnak már nagyon elavultan az olyan tisztán összecsengő, de ragrímes sorok, aminek kisebb költők tollából gyakran olvashatunk:

Ne szeresse éj a holdat,
Ég a nap világot,
Harmat és az esti szellő
A völgynek virágát?³⁶

Egyszersmind azonban minél jobban elhatalmasodik a megközelítő egybecsengésre épített asszonánc, annál jobban kiragogy a vers szerkezetéből egy-egy tisztán megcsendített, újszerű rím, vagyis olyasmi, amit a franciák »rime riche«-nek neveznek. Ezzel kapcsolatban gondolhatunk a Herweghet fordító Magoss Ernőre, akinek merész, szinte parnasszista rímeire újabban Turóczi-Trostler József figyelmeztetett.³⁷ Az efféle rímleleményekkel gyakran vissza is élt az egyébként virtuóz verselésű Sárosy Gyula.³⁸

A tisztán csengő s meglepő rímek nagymestere e korban természetesen Arany, mégpedig nemcsak a *Toldi* művészi strófaiban, hanem 48-as alkalmi verseiben is. Egyik katonadalában ezt olvassuk :

Elhagyják a köves, terméketlen *rosz tájt*
S a tiéden vágynak tenni ingyen — *osztályt*.

(Lóra...)

³⁶ Anday B.: *Válasz*. Honderű. 1848. I, 50. vö. még Csapó V. *Körének*. PD. 1848. I, 509.

Persze egy-egy költő olykor az immár primitíven ható ragrímet is szuggesztívvé tudja tenni: nemcsak a *Nemzeti dal* refrénjére gondolunk, hanem például Czuczornak *Itélőszék előtt* című, már említett versére is:

Hogy hazámat ne szeressem
A bitorlót meg ne vessem:
Hatalom nem *teheti!*

Hogy hazámat *megtagadjam*,
Megvetés jelét *hogyan adjam*:
Az se *követelheti*.

³⁷ Kép, tükör, óra, hímezett *tapéta*
S tömjén között, mint a török szultánok,
Selyem s bíborral áthúzott *divánok*
Fölött nyújtózik kényelemmel *szét a*
Babért aratni szomjas frank *poéta*...

(vö. Kortárs. 1948, márc.)

³⁸ Példák az Arany trombitából: »Ha mindjárt nem hajtunk minden szélre, *szóra*, — Melyet a gonoszság közöttünk *elszóra*.« Vagy: »Felségedtől pedig megvárja a *haza*, — Hogy Mészárosot nyomban parancsolja *haza*.«

Ezek a kitűnő s újszerű »rime-surprise«-ek Aranynál szabadon keverednek a minden igényt kielégítő, szabályos asszonáncokkal :

Most megint feltúrte *ingét*,
De mi vágjuk földhöz *míndég*.
(*Egy életünk, egy halálunk . . .*)

Kirobbanó erejű Petőfinek is egy-egy rímleleménye :

Haloványul a gyáva szavamra . . . *dalom*
Viharodnak előjele, *forradalom*.

Fődi még beteg arcod az *egykori por*
S ime sorsod újonnan a porba *tipor*.
(*Forradalom*)

Bár verstechnikájában sokszor régies, mégis figyelemreméltó rímfantáziája van Czuczornak is. Olykor mereven alkalmazza korának az ideális rímről alkotott szabályait,³⁹ de néha rímeinek üdesége ma is kellemesen lep meg ; egyik pattogó ritmusú »paprikás versében« ezt olvassuk :

Rosz fának rosz az almája,
Holló fia *holló*,
Élő sövény úgy jó, hogyha
Nyesi kertészöllő.
(*Kora házasság*)

Mindent összevéve, a kor technikájának »becsesb zománca« tehát immár nem a túl könnyűnek ítélt ragrím vagy a gyakran keresettnek érzett tiszta rím, hanem valóban az Arany dicsérte asszonánc. Persze azért is illik a technika jobban a kor nagy eszmeáramlataihoz, mert, mint említettük, visszatérést jelent a magyar népdalkincs immár tösgyökeresnek érzett sajátságaihoz.

Asszonáncaink magvát természetesen az összecsengő szavak magánhangzós »vázának« megfelelése alkotja, de e téren bőségesen akadnak kivételek. Arany kissé merev szabálya ellenére (»a hangzók ugyanazonossága elengedhetetlen föltétele« az asszonáncnak) ő maga is »kisebb vétségnek«, tehát megbocsáthatónak tartja *a — o, e — é, é — ő* összecsendítését ; e felfogásán azonban saját gyakorlata is olykor rést üt, főleg a lejtő rímek első szótagjában :

Csak imént dördült meg messzeföldön *és lám*
Perc alatt eltűnt, mint e fényes *villám*.
(*A szegény jobbágy*)

Ime néhány példa egyéb keveredésekre :

a/o Átok alatt, hogy, ha elpárolunk *attúl*
Ne legyen az isten istenünk *azontúl*
(*Az örökség*)

³⁹ „Beh megsimítanám a hajfodort, — Melyet válladra a szellő sodort“ (*A rab*).

o/a És ekkor még felülfordul,
Ki a házbúl, a pitvarbúl!
(Egy életünk, egy halálunk)

o/u Zsírunk ette, vérünk szopta,
Hogy testvérünk azt hazudta.

ö/e Lelkem pusztaságos éjjelén köröszül
Kétes ködvilággal egy sugárka rezdül.

(u. o.)

A rím vagy asszonánc hangsúlyos szótagjai olykor nagyobb eltéréseket is elbírnak; igen szép például Vörösmartynál:

S a szegény nő elhagyatva
Úgy maradt, mint a szedett fa

(A szegény asszony könyve)⁴⁰

Ezekkel a merészebb hanghatásokkal persze mindig csínján kellett bánni. Nagyon vitatható Bajza *Szolnok mellett* című versének első két sorában: »Solnok mellett a Tiszánál — Damjanics dicső vezér áll«. Aköltevénynek egyébként igen gondos, sőt virtuóz rímélése (Egyenkint megérdemelne — Mindenik, tiszté emelné — Őtet hadvezér szavam) a nyugtalanító kezdő-rímet nem feledteti, hanem még jobban kiemeli. Se asszonáncnak, se rímnek nem fogadható el: látogatallak meg — ősznek (Petőfi: Arany Jánosnál). Arannyal szólva »szabálytalan, de erős«: jekünnöd le — szemeidre (Petőfi: A király esküje).

Természetesen azt a kérdést, hogy tulajdonképpen mely szótagok tartoznak a rímhez, mindig a vers alkata dönti el: általában »bukó« rímekben az utolsó előtti szótag sokkal közömbösebb, mint »lejtő« rímekben. Ezért van, hogy fentebb idézett példáink kivétel nélkül »lejtő« rímekre, illetve asszonáncokra utalnak. Bukó rímekben az eltérések ritkábbak, de vö. *tömeg*: röhög (Petőfi: A rab oroslán).

Még nagyobb szabadság uralkodik az asszonáncok mássalhangzós vázával kapcsolatban. Arany szabályait a gyakorlat ismét messze túlhaladta. Ezúttal példaképpen csak két jelenséget emelünk ki. Az egyik egy asszonánc-záró mássalhangzónak két mássalhangzóval történő összecsendítése (képletbe foglalva ez a *vc — vcc* típus); ezzel kapcsolatban Arany rokon véghangok előtt legfeljebb a liquidák »kivetését« tartja megengedhetőnek. A gyakorlatban azonban »főlős hangként« előfordulhat *n*: éjjelenként: véres fejét (Petőfi: *Bíró, bíró, hivatalod...*), sőt *gy* is: mégysz: vitéz (Petőfi: A király esküje). Máskor a véghangzó eltérő volta teszi problematikussá az asszonáncot, noha a »kieső hang«, Arany szabályához híven, valóban liquida:

Az életcél boldogság, de elébb
Fáradni kell, hogy ezt a célt elérj.

(Petőfi: Egy könyvárus emlékkönyvébe).

Sokkal jobb ugyanezen költeményben:

A hon nevét, a drága szent hazát
Szivednek legtisztább helyére zárd.

⁴⁰ Túlságosan németes viszont (vö. *See — Hüh'*, Heine: Loreley) Petőfinek egyik ifjúkori Claudius-fordításában: *végezé — drága nő* (Pórnak esti dala).

Mindenesetre jó, ha az utolsó szótág összecsengését, még »bukó« rímben is, az előbb szótág magánhangzója támogatja ; ellenkező esetben a hatás rendkívül tömpa lesz :

A világ, hogy elsilányult!
A zaj, mely *megkáblított*,
Azt hívéd, hogy harc, pedig csak
Halál vonaglása *volt*.

(Vajda : *Meghasonlás*)

Persze ilyenkor is, mint bármely más esetben, a rím és asszonánc keltette esztétikai benyomás nem függetleníthető a vers összehatásától. Papirosteória szerint nem jobb Vajda fenti sorainál Vörösmarty *Harci dalának* kezdete sem, lényegileg azonban mégis nagy különbség van a két vers között :

Azért, hogy a szabadság
Vérben fürösztí *zászlaját* ;
Azért, hogy szent nevére
Hálátlan és gaz vést *kiált*,
Ne lássam, oh dicső hon,
Halványan arcodat . . .

Mennyivel szebbek, erőteljesebbek ezek a »szabálytalan« asszonáncok, mint Czuczornál a verstanilag tökéletes *magyarok — agyarog* (Riadó)⁴¹ ; a rím ugyanis, amint alább látni fogjuk, sohasem pusztá hangeffektus, hanem egy hangtestnek s a hozzáfűződő tudattartalomnak együttes varázslata.

Arany szerint »erős asszonáncnak« a végmássalhangzók egyike néha kimarad, pl. »*Sárga halát — szárnya alá*«. Arany szerint e típus szabályellenes, s »legföljebb [a] l, ly betűkre (!) szorítkozhatik«, melyek némely tájshólás szerint ki sem mondatnak. A gyakorlatban azonban elmaradhat *tl* (!), *n*, *g*, stb. Ime néhány példa :

Nőtlen embernek *szeretme* —
Csak virág a kalap *mellett*

(Petőfi : *Feleségek felesége*)

Fülemüle, szégyenülve *bokrán*,
Édes irígységgel hallgatott *rá*.

(Arany : *A lantos*)

Örök tavasznapi mosolyg le *rá* —

— — — — —
Megterem rajta minden szép *virág*.

(Petőfi : *Szép napkeletnek*)

Petőfinek e téren is vannak kitűnő leleményei ; ezúttal elég egyet idéznünk :

Aki bírta, megszökéssel
Életét *elorzá*,
Meghalt, aki nem szökhetett,
Kítisztult az *ország* . . .

(*Bánk bán*)

⁴¹ Sárosy Gyula szerencsésebben találta el a *magyarok — akarok* asszonáncot (Arany trombita, I.).

17. Megállapítható tehát, hogy a szabadságharc korában nem annyira a tiszta rímcsen-
gés keresése volt a költők fő igyekezete, mint inkább a könnyű ragrímek elkerülése s lehető-
leg egymástól eltérő szófajok rímbelei összekapcsolása. Ezért tarthatták szépnek a legutóbbi
példánkban idézett *ország*: *ország* asszonáncot vagy a *kerget*: *nyerget*-féle csengő rímeket
(Petőfi: *Arany Jánosnál*). A költők e korban tudatában voltak már a rímzavak közt
keletkező természetes feszültségnek, s amikor egyazon szókategóriába tartozó szavakat
rímeltettek, akkor legalább a jelentés által teremtették meg az éles kontraszthatásokat. Ilyen
Czuczornál:

A zsarnokok torán népek *vigadjanak*,
A nép csak úgy szabad, ha ők *lebuktanak*.

(*Riadó*)⁴²

Ezen általános elven túl rámutathatunk azonban e ponton néhány más jellegzetes vonásra is:
Ilyen például a rímzavak konzervatív volta: olyan igeidők, amelyek a költői nyelvben
lassan ritkulnak, a rímbeben még rendszerint hatásosak, bár némi keresettség olykor itt is kísért.
E rímek éppen ellentétességük folytán illeszkednek bele a szabadságharc korabeli stílus pate-
tikus feszültségébe.

Idetartozik például a sok »elbeszélő múlttal« formált rím, melyet Petőfi szépen használt
H. Moreau nyomán átköltött versében (»Szegény Gilbert, mennyit nem *szenvede* . . .«). E téren
a hagyomány legalább Kazinczyig és Csokonaiig nyúlik vissza; a 40-es évek végén kezd e
szokás tünedezni, de azért még Vörösmarty-nál is gyakorta megtaláljuk:

És kapált, és seprert, árkot *ása*,
Ámbár csak sohaj volt *áldomása*:

(*Csik Ferke*)

Régiesebb költőink, mint pl. Garay, a 40-es évek végén még sűrűn éltek ezzel a rím-
fajjal:

S mellyet elvetett a bajnok,
Harci bárdjáért *kele*,
S a veszélynek erejével
Rablójára sújt *vele*.

(*Cserhalom. Az Árpádok 1847, III.*)⁴³

⁴² Mennyire hatásosabb az ellentétes rímvarázs Czuczornál, mint pl. Szelesteynél a
lapos párhuzamosság:

Eldődíd o magyar!
Már rég *elhúnytának*,
Nyugalmat köz-anyánk
Kebélén *találtak*.

(*A mohácsi vész után*)

⁴³ Persze a kisebb költők e téren is ízléstelenek: elég Sárosy Gyulára és társaira hivat-
koznunk:

Radetzkyt, akinek embertelen *neve*
Az olasz nép előtt átkozottá *leve*.

(*Arany trombita; II*)

Vagy másutt:

Az egész természet mély hallgafás *leve*,
Mint a legvalódibb (!) szerelemnek *nyelve* . . .

(Tóth E., *Életk.* 1848: I; 793)

Mint említettük, a rímek kiemelő értékével a kor írói teljes mértékben tisztában voltak. Nemcsak legnagyobb költőink, hanem kortársaik javarésze is érezte, mennyire fontosak a vers hatása, tartalma és hangulati szuggesztivitása szempontjából azok a szavak, amelyeket a zengőn kicsengő rím a hallgató emlékezetébe vés⁴⁴. Garay János például a következő sorokat írta »Petőfi Sándor emlékkönyvébe« :

E szent, e nagy napon, melyen végtére
Megtetesült a kimondott ige :
S nép, függetlenség, alkotmány, s szabadság
Magyar hazánkban többé nem rege ;
Melyen, kezében széttépett bilincessel,
Győzelmi zászlóval másik kezén,
Áll köztünk a kivitt sajtó-szabadság ;
Melyen egy jobblét dicső reggelén
A leigázott óriás, a nép,
Üdv néki! a kigyó fejére lép —
Dobogjon össze szívem hő sziveddel,
Mint egybeolvad lantom énekeddel.

A vers egész felépítése és mondattani szerkezete a ritmussal és a rímeléssel szorosan egybeforr. Az egész 12-soros epigramma egyetlen körmondat ; a mutatónévmás-ismétléssel erősített, patétikus hangvételhez (»E szent, e nagy napon : . . .«) három terjedelmes, közbevetett részekkel tarkított mellékmondat csatlakozik, s az egészet »ajánlás« zárja le, akár egy ófrancia balladát. Valamennyi mellékmondatot azonos, szinte szándékolatlan szintelen »kötőtág« (*melyen*) vezet be : az első rajongó felkiáltás az »ige megtetesülését«, a március 15-i követelések »valóra válását« ünnepli; a második e »szabadságok« közül kiemeli »a kivitt sajtó-szabadságot«, a harmadik pedig magához a felocsudó óriáshoz, a néphez szól ; e reggelen a *nép* végre »a kigyó fejére lép«. Az egyes sorok azért is hatásosak, mivel szerkezetük erősen emlékeztet a próza ritmusához közel álló drámai jambusra : »próza« vonás a sok enjambement is. Mégis a rímek többnyire igen fontos tartalmi mozzanatokot zengenek a hallgató szívébe és agyába : »a megtetesült ige« a hosszú, sóvárgó vágyakozást idéző *rege* szóval társul, a 10. és 11. sorban szinte magunk előtt látjuk a felvonuló forradalmi tömeget (*nép — lép*), s végül, annyit elszórt, tompa félrím után merész és bátor kihangzású a két utolsó sor jó lezárást adó párríme. Kissé régies már az efféle ragrím 48-ban, de itt két szép, olaszosan telt »endecasillabos« stílusos tartozéka.⁴⁵

A ragrímek divatja egyébként 48-ban még nem múlt el egészen : volt ugyanis egy olyan nagyon időszerű műfaj, a katonadal, amelynek népies hangjához, népies formáihoz

⁴⁴ Itt említjük meg legtöbb 48-as versünk jellegzetes deklamáló hanghordozását : a forradalmi idők hatására az írott szó mintegy kilép a betűből, és szavaló, sőt szónok ajkára kívánkozik.

⁴⁵ Az utolsó sorok ritmusmegoldása is kiváló : változatos, szemléletes és — Garay verselésének általános színvonalához képest — e l é g é eredeti :

ú ú u — u | — u — || u —
ú — u || u — — ú — u —
ú u ú ú u || — u | — ú u u
u ú u u u || ú u | — u u u

a ragrímek különösen jól illettek. Ezt érezhette Petőfi a *Nemzeti dal* refrénjének írása közben, és Sárosy Gyula is, amikor a *Lengyel légió dalát* (»Langie Antal után lengyelből«) érezhetően Petőfi modorában így kezdte :

Talpra nép! a Táttra megett!
Védni a magyart siessünk;⁴⁶
Menjünk a köz ellenségre,⁴⁷
Együtt víjjunk, együtt essünk!
Ha mi vállat vállhoz vetünk,
Ketten együtt nem veszhetünk.

18. A rímek elhelyezésének főbb kérdéseit a metrumok és a strófászerkezetek tárgyalásánál már érintettük. Most összefoglalóan csak azt szeretnők még megjegyezni, hogy e korban a rímelés terén uralkodó fonalakzatok mellett (páros rím, ölelkező rím stb.) előfordulnak a nép körében élő archaikus változatok is. A négyes rímet például, bár a harcot még Bessenyei hirdette meg ellene, megtaláljuk nemcsak ekkortájt lejegyzett népdalokban, hanem népdalutánzatokban is. Amikor a Pesti Divatlap e sorokat idézi :

Sobri Józsi a *pincében*,
Kalamáris a *kezében*,
Csak azt írja *levelében*,
Porkolábné az *ölében*.

(1847. II, 1460)

szinte mentegetőzésül hozzászói : »A nép ajkain még mai napság is ekként hangzik a nóta«. Pedig a négyes rím naiv hangulatát Petőfi alkalomadtán még szóismétléssel is merte fokozni :

Az erdőnek madara *van*,
És a kertnek virága *van*,
És az égnek csillaga *van*,
S a legénynek kedvese *van*.

Az efféle négyes rímen kívül figyelmet érdemel a hármas rím is, amely tulajdonképpen tizenketteseknek belső rímmel való tördeléséből keletkezett :

Ha madár *lehetnék*,
Gilimadár *lennék*,
Szeretőm ablakán
Éj-nap *turbékolnék*.

(Czuczór : *Mi lennék*)

⁴⁶ A ritmushoz vö. Aranyánál »Zsigmond, a király, a császár«

⁴⁷ Bisztray kiadásában (a jegyzet szerint : az I. nyomtatott szöveg nyomán, vö. Jövő 1848, dec. 22) : *közellenségre*, de a ritmus sokkal jobb, ha feltételezzük, hogy Sárosy a *köz* szót jelzőnek fogta fel és nem összetétel első tagjának. A nagyszótári gyűjtésben 1848-ig csakis a *köz ellenség* változatot tanúsító adatokat találtunk.

Ilyen Aranynek talán legszebb katonadalában a következő szakasz :

A rendet a réten
Már levágtuk régen :
Mégmártjuk kaszákat
Ellenség vérében.

(*Mit csinálunk?*)

E kis vers, melyet legutóbb Bóka László elemzett kitűnően (A szép magyar vers. Budapest, 1953, 54. kk.), egyébként azért is érdekes, mert első szakában egészen régies, szinte a székely népballadákra emlékeztető módon, még *rimtelen* és csupán a gondolatrítmus által összekötött sorok is előfordulnak benne :

Földi! mit csináltok?
Kaszát kalapáltok?
Nem azt kalapálunk,
Fegyvert köszörülünk.

Hasonló Erdélyinél :

Öltözzetek, öltözzetek
Fegyverbe, ruhába,
Gyilkosba, pirosba,
Vérszínű vörösbe.

(Szabad hangok, 1849, 21).

Talán nem túlságosan merész az a feltevés, hogy Aranyt ennek a saját költészetében is párját ritkító versnek az írására formai szempontból népköltészeti megfigyelései ihlették : aligha véletlen, hogy nemrég megjelent népdalgyűjteményében szintén találunk rimtelen hatosokat (Zách Klára balladájára emlékeztető gyorsuló résszel) :

Termett a meggy, termett,
Hajlott ága, hajlott.
Hajj előre, kendermorzsa, kis menyecske,
Öleld a kit szeretsz.
Ezt ölelem,
Ezt kedvelem,
Komám-asszony lányát.

(Kodály—Gyulai : Arany János népdalgyűjteménye 36)⁴⁸

A vers zenéje

19. 1848 januárjában a Honderú »szerkesztői telegráf«-jában P. Horváth Lázár ezt üzeni D. Lajosnak : »Ha az áll, hogy a mi nem bevégezett, életre vagy éppen dicső halhatatlanságra nem számolhat ; s ha áll az is, hogy egy bevégezett költeményben, melyet Horácztotum teres atque rotundumnak nevez, megkívántatik, hogy a *legfinomabb politúra mellett*

⁴⁸ A *kalapálunk* — *köszörülünk* »kancsal rímről« ld. Bóka L. : i. m. 57. A számbajöhető történeti előzményekre legújabbán a Szendrői Névtelen énekéről szóló cikkében Horváth J. utalt ; azokat a XVI. századi rimeket vehetjük figyelembe, melyeknél csak a szóvégi mássalhangzó közös (*voltát* — *szépségét*), illetve amelyek azonos jellegű mondatrészeket kapcsolnak össze (*vesznek* — *asznak* ; *őríz* — *oltalmaz*) stb. L. ItK. 1954, 270—1.

a legnagyobb könnyedség bájával bírjon ; a nyelv benne mindig tiszta, a kifejezés szabatos és eszmehű, a *rhythmus zeneszerű*, a rím mindig olyan legyen, mintha magától teremne helyére, szóval minden egyöntetű legyen, mintha az egészet a múzsák istene maga lehelte volna papírra : ha ez mind megkívántatik egy jó költeményben, bizony addig követeljük, hogy a formát ne hanyagolják el költőink . . . » (1848. jan. 29. 4. szám).

Tagadhatatlan, hogy a kor költői teljes tudatában voltak már a vers és a költői nyelv zeneiségének : 1848 forradalmi pátoszát éppen az jellemzi, hogy a kifejező hanghatások szinte iskolás pontossággal haladnak együtt a gondolattal. Mintha egyenesen poétikai példának szánta volna Lévay *Kossuth Lajosnak* című költeménye első szakaszát, lágy és kemény hangok kifejező módon elosztott kontraszthatásával :

Szellő volt-e, vagy hárfa rezzenése,
Mi oly elandalítón hangozék?
Vihar volt-e, vagy föllegek dörgése,
Hogy lelkem tőle úgy megrázkodék“

A szak két utolsó sorát teljesen a mennydörgés képe uralja : a *dörög* szó *ő*-je egyszerre kifejezővé teszi a *fölleg* változat első magánhangzóját is.

A nyelv zenéjének egyik kedvelt eleme ebben a korban is az alliteráció : legjobban természetesen akkor értékeljük, ha nem keresett szókapcsolatokat teremt, hanem mintegy a vers belső alkatából folyik. Valóságos »orgonapont« Petőfinél *A téli esték*-ben a sok *v* és *f* összeolvadása : »Olyan a föld, mint egy vén koldus, valóban, — Vállain fejér, de foltos takaró van«. Máskor ugyanez az alliteráció-fajta a gondolat legfontosabb elemeinek éles tagolására szolgál : »Fessük zászlainkat fekete-pirosra« (*Fekete-piros dal*). Általában Petőfinél minél nagyobb a gondolat feszültsége, annál gyakoribbak az alliterációk is. Természetesen nála a szókezdő hangok összecsengése nemcsak egy-egy soron belül érvényesülhet, hanem bőven akadnak példák párhuzamba vagy ellentétbe állított, de egymástól távolabb eső szavak vagy kifejezések ilyenféle összefűzésére is :

Félmeztelen
Fognak kiverni titeket
A fölemelkedett alattvalók . . .

(*Ausztria*)

Ha összevesz, mint négy vadállat
És pusztít mind a négy elem,
S én vérbe mártott lantomat majd
Véres kezekkel pengetem.

(*A gyáva faj, a törpe lelkek*)

A kifejező hangok egész skáláját lehetne összeállítani a forradalom költeményeiből⁸ Legerősebb szuggesztív erővel a zárhangok bírnak, különösen Petőfinél : »Dolgozz, paraszt. dolgozz, fizess, — Azután dögölj meg!« (*Bánk Bán*) ; »Konduljanak meg a vészharangok — Nekem is egy kötelet kezembel!« (*A nemzethez*). Erdélyinél hasonló példa : »Fel nép! Fel országot! a nagy óra int — S légy boszuló bántalmaid szerint« (Szabad hangok 11). Természetesen olykor egyéb hangok is, főleg affrikáták és zöngés spiránsok a zárhangokéhoz nagyon hasonló hatást kelthetnek : »Ha megtérnek csonkán a csatából — Koldusbotot ád a haza nekik« (*Tiszteljétek a kőzkatonaikat !*) ; »Másképp ki áll jót, hogy e gyámságos kezek — nyers nyakasságodért meg nem fenýítenek« (Arany : *A szegény jobbágy*).

Persze mindezen eszközökkel a kisebb költők még távolról sem tudnak izléseken bántani. Sárosynál túlzott mesterkedés például a következő két sor: »Falvainkat a tűz sárkány módra falja, — Lángnyelvével a vért a földről felnyalja« (*Arany trombita*, I). Sárosy alliterációi rendszerint csak akkor tetszetősek, ha némi irónikus ízük van. Esterházyról, a Batthyányi-kormány első külügyminiszteréről így ír: »S valamint a pisztoly otthon van, a fokban, — Otthonos ő minden udvari titokban.«

A nyelv zeneiségének egyik legnagyobb művésze e korban kétségtelenül Arany: hangeffektusában nemcsak erő van, mint Petőfi forradalmi verseiben, hanem lágyság, gyöngédség, könnyed lebegés is, párosulva a legnagyobb természetességgel:

Lyányok, lyányok : lakodalom,
Oh, be sok szép népe vagyon!
Sok fehér ing : bő az újja,
Libeg, lobog, ha szél fújja. (A varró lányok)

Már láttuk, hogy Arany egész rímelésmódja beleilleszkedik egy-egy verse hangulatába. A kifejező hanghatások szempontjából idézendő *A rab lelkek* 3. versszaka is:

Itt a lég nyersebb, keményebb,
A szellő fuvása *metsz*,
Felhő tornyosúl felettünk,
A villám cikázni *kezd*.

Arany legfőbb ereje abban van, amikor sorainak egészével, hanghatásainak egymásbafonódó együttesével szuggerralja — szinte alig elemezhető módon — a kifejezendő hangulati tartalmat:

Fekszem kínos ágyon. Minden tagom össze-
Zsibbadoz fektemben, mintegy lekötözve.
Csak tompán sajog a fájdalom, nem éget;
Homlokomon érzek hideg verítéket.

(Álom — való)

Arany lírájának szuggesztív bensőségéhez közel kerül olykor Tompa is: a kezdődő abszolutizmus nyomott hangulatában befelé forduló lélek minden nosztalgiáját érzékelteti *Alföldi képek* című ciklusának 4. verse:

Este van, — a tárgyak képe lassan-lassan
Eltorzul, elvész a késő alkonyatban,
A zszibongó élet,
Mint távozó galamb szárnya suhogása,
Csendesül... csendesül... majd álomba mélyed.

Egy olyan korban, amikor a kisebb költők még a legszembetűnőbb kakofóniákat sem tudták elkerülni, Tompa olykor kifejező eszközzé tudta avatni egyazon hang háromszoros találkozását is: „Nem, nem, csak úz, csak zaklass sors! ne félj!” (*Panaszkodjam talán...*)

Természetes, hogy mindezen kérdéseket monografikusan, irónként kellene tárgyalni. Az alliteráció például más szereppel, más funkcióval bírt Arany és mással Petőfi esztétikájában. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy a forradalom kora tudatosan lemondott az öncélú széphangzásról: ehelyett a nyelv kifejező eszközeit is a gondolati és hangulati tartalom elmélyítésére, művészi árnyalására használta fel.

20. Most tekintsünk vissza a megtett útra s jelöljük ki az elvégzendő feladatok egyikét-másikat is. Bármily vázlatos volt is a kép, amely a fentiekben elvonult szemünk előtt, bármily töredékesen mutatta is be a szabadságharc éveinek költői termékeit, annyi, azt hiszem, mégis világos belőle, hogy 48-as forradalmi költészetünknek formai szempontból is sajátos jellege, sajátos arculata van. Ha a fentebbi keresztmetszetet összevetnők az 1800 körüli helyzettel, amelynek középpontjában Csokonai költészete állt, s az 1820—25 közt kialakult formakincssel, amely igen jelentős mértékben Költsey életművéhez köthető, a 48-as líra jellegzetességei még szembetűnőbbek lennének. E feladatok elvégzésére természetesen, e rövidre szabott tanulmány keretében, nem vállalkozhattunk; hangsúlyoznunk kell azonban, s ez összefoglalásunk végkövetkeztetése, hogy az 1850 előtt kialakult verstechnika a reformkor költészetének nemcsak egyenes folytatása, hanem egyszersmind — bizonyos mértékben — szembefordulás is azzal. Valami új kezdődött a 40-es évek második felében, valami olyan, ami nélkül a magyar klasszicizmus formaművészete elképzelhetetlen lenne. Nem mi magyarazzuk ezt utólag a fejlődésbe; ha a Petőfi körül zibongó kritikai irodalom hullámverését figyeljük, már ebben megtaláljuk a formaváltás tudatosságának kétségtelen bizonyítékait. A 40-es évek kritikai irodalmával újabbán ismételtlen foglalkoztak;⁴⁹ mi ezúttal csupán két idézetre szeretnénk hivatkozni. Mindkettő Petőfi 1844-i nagy hangváltása utánról 1846-ból, illetve 1847-ből származik.

Az első nyilatkozat Szeverin (Dobrossy István) »Irodalmi levele Constanciához« (PD. 1846, 14. sz. 274°—5),⁵⁰ itt olvassuk a következő megállapítást: »V[örösmarty] nyelve, verselése, szabatosabb, kimértebb; P[etőfi] szívet ráz, elragad«. Fentebb már láttunk példákat a metrum szokott realizáción áttörő, heves indulatra (l. például a *Respublica* elemzését; most ez az idézet két tényt is bizonyít. Egyrészt azt, hogy Petőfi verselése *közvetlen előzményének* már a kortársak is — akár fentebb jómagunk — Vörösmarty versművészetét tartották, másrészt pedig azt, hogy Vörösmarty »szabatosabb, kimértebb« nyelve és verselése egészen másként hatott a kortársakra, mint Petőfinek a természetes beszéd áradásához közelebb eső s ezért közvetlenebb, szívbemarkolóbb lendülete. De nemcsak a természetesség, a közvetlenség terén volt szembeötölő a haladás, hanem még inkább egy másik vonatkozásban, amelyről maga Eötvös József írt a Pesti Hírlap 1847. május 14-én megjelent 880. számában.⁵¹ Itt mutatott rá Eötvös Petőfi sajátos hangvételének legfőbb titkára: »Petőfi népszerű a' közönségnél, mert magyar«. Kritikusaink azonban addig német sablon nyomán ítélték, amint hogy irodalmunk megújulásának munkásai, az írók is mintáikat főleg a németeknél keresték. Egykor az antik klasszikusok döntő hatást gyakoroltak az olasz és francia írókra, nálunk viszont, írja Eötvös, »a' német irodalomnak jutott e' befolyás, 's ha meggondoljuk, hogy mikor irodalmunk új életre ébredett, nemzetiségünk éppen legszoromóbb napjait élte . . . nincs is mit bámulni e' tüneményen . . . Irodalmunk kezdete,⁵² kevés kivétellel, a' német irodalom utánzásául tekinthető, kevés kivétellel, mondom, mert hogy a' francia és classicus művek szinte nem maradtak befolyás nélkül, az tagadhatatlan; a' versificatio, mellyben a' nyelvünk sajátosságai által szükségessé vált módosításokkal egészen a' német rendszer szerint jártunk el, 's azon számos germanismus, melyet — bár mit mondjanak puristáink, — irodalmi nyelvünkben találunk, elég világosan bizonyítja a' mondottakat.«

⁴⁹ L. Törő Györgyi: Az igazi művészet és a »művészet a művészetért« harca Petőfi korában. Az Eötvös L. Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Évkönyve. Budapest, 1953, 286 kk., u. ő: »Tart a harc . . . most eszmék küzdenek«. ItK. 1954, 146 kk.

⁵⁰ Idézi Endrődi S.: Petőfi napjai 181 kk. Alábbi idézetünk a 183. l.-on.

⁵¹ I. m. 293 kk.; idézetünk a 295—6. l.-on.

⁵² Itt Eötvös természetesen a felvilágosodás korának és a reformkornak irodalmára céloz.

A helyzet azonban azóta megváltozott. A 40-es években hasonlíthatatlanul több önállóság jelentkezett; Eötvössel szólva »nemzetiségünk mélyéből látunk fakadni forrásokat.« Az új irodalom viszont új esztétikát, új és szabadelvűbb kritikát követelt; »vajjon nem jött-e el ideje« kérdezi Eötvös, »hogy kritikánk is kissé önállóbb felfogásra emelkedjék, hogy átlássa, miként a' Tieck és Schlegelek théoriái irodalmunk valódi eredeti műveinek megbírálására nem egészen illenek . . . Feladatunk : magyar műveket alkotni«, de sajnos »a' mód, miszerint műbíróink eljárnak, e' czélt nem segíti elő«.

Az új irodalomszemlélet, az idegen elemeket is áthasonító, nemzeti szintézisben feloldó önálló magyar irodalmi szellem diadala 1848 forradalmi költészete, s ennek formai kereteként a hozzá fűződő, benne megtestesülő versművészet is. Természetesen ezt a formát, amely a beléje ömlő gondolatnak oly hű segítője volt, már szinte nem is szabad magában, elszigetelten szemlélni; formai áttekintésünket tehát a költői szándék nyelvi köntösének beható, részletes vizsgálatával kell kiegészítenünk, mert végeredményben csakis a választott formák és a beléjük ömlő élő nyelvi anyag együttes vizsgálata nyújthat igazi képet a kor költőinek kifejező eszközeiről. Mindenesetre a problémának egyik oldalát jelen tanulmányunkban már felvillantottuk, vers és nyelv viszonyáról pedig röviden kifejtettük nézetünket a reformkor nyelvéről szóló gyűjteményes műben. Nagyon reméljük, hogy e két szerény kísérlet nem fog egészen nyomtalanul maradni, hanem másokat is ösztönöz majd az elérendő cél megvalósítására : irodalmi nyelvünk és stílusunk történetét, valamint a magyar vers történetét minden részletre kiterjedően fel kell dolgoznunk, hogy a stílus- és a verstörténet is végre elfoglalhassa nemzeti irodalomtudományunkban azt a helyet, amely e két kevésbé művelt, de annál hálásabb kutatási területet méltán megilleti.

KERESZTURY DEZSŐ

AZ ELVESZETT ALKOTMÁNYRÓL

(Pais Dezsőnek 70.-ik születésnapjára)

1. Pais Dezső irodalomtörténészként kezdte tudós pályáját. Már első tanulmányában az irodalmi élet, a mű, az írói pálya és a társadalom összefüggései érdekelték. Mint nyelvész sem korlátozta szűkebb körre figyelmét : a nyelvet is — egy nép legnagyobb közös alkotását — életbeli összefüggéseiben vizsgálta, akár szavakat értelmezett, akár az irodalmi nyelv társadalomformáló szerepét elemezte. Talán kedvére lesz hát, ha ünnepéhez olyan tárgyról szóló megjegyzésekkel járulunk hozzá, amelyet egyforma tanulsággal vizsgálhat a nyelvész és az irodalomtörténész. Az *elveszett alkotmányt* legalább annyira teremtette a kor, amelynek forró életéből fakadt s az egykorú köznyelv, amelynek egész zavaros bőségét magába fogadta, mint a költő génusza, amely akkor még tétovázva kereste útját. De más okból is közel állhat Arany e „különös” alkotása az ünnepelthez. Egyéniségének sok rokon húrja rezonál a költő ironikus-humoros hangjára. Ő is értékli — s forgatja is! — a gúny fegyverét. Az igazságot védő bátorsággal és bölcs derűvel. Mint aki tudja, hogy

„Ez a hullámos emberszív nedélye :
Halandó létünk cukrozott epéje.”

2. Arany maga is ejtett néhány szót a műről. Ítélete nagyjában megegyezik bírálójával s későbbi méltatóival. Az előbbiekhöz, a reá később is jellemző önbírálattal, nagyon is alkalmazkodik, az utóbbiak sokszor nagyon is elfogadták Arany szigorú s főként esztétikai szempontjait. »Sajnálom elvesztett időmet, melyet *Az elveszett alkotmány*-ra vesztegettem« :

ezek a Toldynak írt sorok nyilván túlzottak, de már egy évvel előbb, a díj fanyar szájzít hagyó odaitélése után, 1846. február 24-én Szilágyinak is ilyesmit írt: »az egész valami elnyuló s mint egész, kiállhatatlan valami lőn... Nincs kerekdedség, nincs kellő emelkedés és elfogyás: epizódjaiért látszik élni...« Mindez igaz: a költeménynek csakugyan sok hibája, foltja van. A hűség és teljesség kedvéért érdemes őket röviden összefoglalni.

A történet — különösen, ha Arany érett művészetének tömör és arányos kompozícióival vetjük egybe — valóban széteső. Kettős cselekményét: tündér-Armidá és garabonciás-Hábor családi viszályát s csodás átalakulását, meg Rák Bende korteskedő kalandjait csak lazán fűzi össze az eposzi paródia. A földi cselekmény abból a néhány kalandból verődik össze, amely Rák Bendét, ezt a groteszk magyar Csicsikovot, végigviszi az egykorú politikai élet néhány színterén. A szerkezet világosan mutatja a nem-egyenletes munka nyomait: a hét énekbe zsufolt anyag természetes tagozódással legalább tízbe kívánkoznék; a betétek nincsenek kellőleg beleszőve, a befejezés csodászerűen váratlan. Túlzufoltság, szabálytalanság, látszólagos henyeség a formában is. »Micsoda prozódia!« kiálthatja joggal a hexameter vájt-fülű értője. A hangzókat tetszés szerint nyújtja vagy kurtítja, a szavak megszokott alakját kifacsarja, a szórendet latinosan vagy egyszerűen csak önkényesen felforgatja a költő, egy-egy szót a sorvégen kettényes, ahogy a verslábak rendje éppen kívánja; de még ez a rend sem kötelezi: az omlatag s szabadon kezelt forma elemi szabályait sem tartja tiszteletben. Ezt kifogásolta legjobban az egyébként elragadtatott s »a satyrának chameleoni árnyazatait« dicsérő Stettner. Mint ez, számtalan javítást ajánl Szilágyi is. Túlzottság, egyenetlenség, stílbeli zűrzavar, nehézkesség s hányavetiség, feszesség és szellemeskedés összevisszasága ötlük szembe a költemény nyelvanyagában is: a nyelvújítás és az avitt régiség, a diáktrefák s a divatlapok, a politikai agitáció s az almanach-líra, a deákos ékesszólás s a piaci tereferék szavai keverednek egymással: Vörösmarty és Kőlcsey, Fazekas, Baróti Szabó, a hírlapok újdondásai lépnek kényszerű szövetségre; Byron és Shakespeare áll Blumauer mellett; s mindebben egy rendkívüli nyelvérzékű költő bontakozó, játékos, magát s a legjobb kifejezést kereső kísérletezése, vívódása, botlásai s remeklései. Túl sok ez egyszerre; nem egyenletes s nem is mindenkor közérthető. Ellentmondásokat érez a mai olvasó a költemény mondani-valójában is; úgy tetszik, a költő álláspontja s magatartása nem egyértelmű; hol teljesen azonosul művével, hol fölékerekedve játszik vele, hol, közönyösen, pusztán ábrázolni látszik, hol átfűlt s emelt hangon mondja el az igazaknak szánt intelmeket. Első olvasásra s magából a műből alig derül ki, melyik a költő igazi véleménye: az-e, amely a Sors-isten malmának szinte már nihilisztikus látványából, vagy az-e, amely a templommá alakult megyegyülés felemelő látomásából sugárzik felénk?

Minderre csak általános magyarázata a költőé, hogy ti. mindent bele akart zsufolni.

Az *elvezett alkotmány* »magán időtöltésül« kezdődött, de pályaműben fejeződött be s lépett a nyilvánosság elé; részben tehát annak a serkentésnek eredményeként, amellyel a Kisfaludy Társaság az egyhangú magyar irodalmat a ritkán, vagy egyáltalán nem művelt műfajok felé irányította, hogy költészetünk ne csak nyelvben, de műfajokban is mindegyre gazdagabb legyen. A »szépműtani feladás« »hazai tárgyú vig eposz«-ra szólt, s a kor esztétikája a »vig eposzt« elég határozott műfaji jegyekkel ruházta fel. A fiatal Arany nagyjából ismerte ezeket, s amint a bírálók elismerő megjegyzéseiből kiviláglík, alkalmazkodott is hozzájuk. Stettner a munka »való eposi objectivitását« emeli ki, Erdélyi azt, hogy »az elbeszélési modor benne a csodásra is kiterjed« s ezért »emelkedik fel az eposzi magasságra«. A pályázat a »hazai tárgy«-at is előírta; Arany ezen a ponton csak találkozott az egykorú irodalom fő sodrával. Lelki helyzet, forrongó kedély, rendezetlen tudás, fiatalos mohóság, iskolai szabályok, pályázati előírás s sietve bevezett munka — a négyezernél több hexameterre pár hónapja volt csak — egyaránt érthetővé teszi, hogy a kényes költő, amikor már túl volt rajt, a befejezés után szinte törvényszerű kiábrándultsággal nézte művét, úgy érezte: »újat írni sem idő, sem kedv, ezen pedig csak a tűz segíthet«.

3. De mégsem égette el, sőt mindvégig megtartotta, némileg át is simította és felvette összes művei közé. Kezdetben meg volt róla győződve, hogy művének lesz közönsége. »Ugy hiszem, hogy nem kritikusnak, hanem közönséges olvasónak, elejétől végig érdekes olvasmány«, — írta Szilágyinak. Tudhatta, hogy ennek az »alantjáró humoristico-satirico-allegorico-comicus valami«-nek anyaga nem kis részben olyanféle anekdotákból, gúnyrajzokból, helyzetjelentésekből, kifakadásokból és politikai programtöredékekből került ki, amilyenek az egykorú közvéleményt elsősorban foglalkoztatták, népszerűek vagy felháborítók, de mindenképpen érdekesek voltak. Ez persze nem magyarázza meg eléggé Arany későbbi hűségét: mikor felvette összes költeményei közé, 1867-ben, igen sok részlet aktuális érdekessége elveszett már. Az, aki *Toldi estjét*, a fél-zsengénél bizonytalán sokkal jelentősebb művet, 1854-ben kétértelműen bocsátotta sajtó alá, félvén, hogy nem kelt érdeket, aligha vélhette, hogy összes művei kelendőségét fokozza *Az elveszett alkotmány* újnyomtatásával. Egy másik megjegyzéshez kell tehát fordulnunk útbagazításért: »A tisztváltozás igen nagy szemeket nyitott — írja 1845. augusztus 1-én Szilágyinak — az értelmiség itten a conservatismus mellett nyilatkozott. . . Én magam most is szabadelvű vagyok, de fájdalmasan hat rám érezni, hogy nincs e megyében elvrokonom. Meglehet, nekem különös fogalmaim vannak a szabadelvűségről. Ha, mit nem remélek, ön valaha egy firkát olvasna Vadonfy Bertalantól, abból hozzávetethetne politikai hitvallásomhoz«. Vadonfy Bertalan *Az elveszett alkotmány* szerzőjének álneve. A munka tehát *elsőrendűen politikai ihletből* született, a költő, minthogy »nem tartozván a kiváltságos osztályhoz. . . más tere nem vala«, ebben öntötte ki bosszuságát, ebben mondta el politikai hitvallását. S itt meg kell jegyeznünk, hogy Arany mindvégig tisztán költői s művészi szempontból bírálta *Az elveszett alkotmányt*, ilyen, s *nem politikai* szempontból volt elégedetlen vele. Politikai tartalmát soha meg nem tagadta. Nincs írásos bizonyítékunk rá, de Arany egyéniségének s körülményeinek ismeretében megkockáztathatjuk azt a feltevést, hogy a költő a maga szelíd s tartózkodó módján a politikai helyzettel való elégtelenségére akart utalni e minden ízében forradalmi mű újnyomtatásával éppen 1867-ben, a kiegyezés évében, amikor sajtó alá rendezte munkáinak hatkötetes gyűjteményét, lezárta második virágkorát s férfiereje teljében, a nemzeti költő magas polcán több mint egy évtizedre teljesen elnémult.

Az elveszett alkotmány nem olyan zárt, önmagában nyugvó s magáért beszélő kompozíció ugyan, mint későbbi remekei; célzata azonban sokkal nyilvánvalóbb és sokkal aktuálisabb, mint Arany bármelyik eposzának. A költő itt nem egyszer »kibeszél« művéből. Mintha az ő hangját hallanók Hábor — ritkítva szedett! — mondatából a politikai helyzetről: »*kijavíthatatlan rongyot futozni botorság*«. Az Erély nagy vádbeszéde kétségkívül az ő véleményét foglalja szavakba:

»Ti szabadelvűek, kik nyelveteken ama legszebb
Szót, a »szabadságot« szólásban, gondolatokban,
Testben, lélekben meritek hordozni naponként:
Névvel vagytok azok. Vallástok képmutatóság;
Bennetek a türelem, más értelműek iránt, nincs;
Bennetek a kitűrés, tartós láng, semmi nagyért, nincs;
Bennetek elszántság nincs áldozatokra: ezért már
Olcsók elveitek; szavatok nyila mind eltompult,
Semmi hatás nélkül pattan le az érc kebelekről. . .
Önzetek. — És ti, kemény-nyaku Izraél, *úgy-maradásnak*
Emberi, kik hazugul, fontolt haladásnak eszélyes
Pártja gyanánt vetitek magatok fel, nyíltan előttem
Titkaitok. Ti hazát háznéppel, mutat a mosttal
Öszecserélgettek. Philosophok vagytok: az ember

Bennetek él csak s ott minden, de *kivületek* a mi
 Látszik, mind tünemény, üres álom, anyagtalan ábránd.
 Elvetek ez. Maradást kívántok, nem, mivel az jó,
 A mi marad, de mivel nem pénzetek', és nem erőtök',
 Véretek inkább nem, (mint ösötök, a kire büszkén
 Puffad májatok) és eszetek' sem, csak neki trespéd
 Lány kényelmeteket sem vagytok erős kebelűek
 Áldozatul oda vetni a szent haza oltárára.
 Végre ti *semlegesek*, ti a status hittagadói,
 Bennetek a másik két párt *minden* bűne megvan,
 Ingadozóságnak még megszorítva bűnével.«

A maga véleménye az is, amit az Erdély feladatként kijelöl :

»Ám önösök legyetek, nem tiltalak. Ember önösség
 Nélkül nem lehet el. De ne légyen szűkkeblű és
 Aljas ez önszeretet...

Önzéstek *nagyszerű* légyen :

Ti legyetek, gazdag polgárai gazdag e honnak ;
 Ti legyetek boldog polgárai boldog e honnak ;
 Légyetek értelmes polgári művelt e hazának ...

...mi ez a haza! nemde

Tinmagatok, nőtok s az olajvesszőre hasonló
 Gyermekeitek? Nosza hát, tegyetek fogadást a hazának
 Oltárán, miszerint ha erő kell, adtok erőt, ha
 Pénz kell, adtok pénzt, ha kitől telik ész, az adand ész, s
 S adtok vért — ha kíván a közös haza — életet adtok.«

A költő, látjuk, vezércikket is tud írni. De már ebben a művében is főként a kifejezés írói, költői, művészi eszközeit keresi, s mondanivalóját a nyelv kezelésével, a hanggal, formával, a felidézett alakokkal, helyzetekkel, a lepergetett cselekménnyel : az írói ábrázolással akarja kifejezni, azzal a móddal, ahogy a valóság elemeit célszerűen kiválogatja s jellegzetesen megformálja, tehát leleplezi, jellemzésükkel megbírálja s e bírálatot az olvasóba a költészet eszközeivel átviszi, kedélyébe, érzés- és képzeletvilágába beleszuggallja. Költeményt ír, tehát, bár e költemény a maga eszközeivel ugyanúgy a »nagy ügy-et« szolgálja, mint, mondjuk Kossuth vezércikkei. S ilyen értelemben is érdemes újra szemügyre venni *Az elveszett alkotmányt*.

4. Különösen első olvasásra, úgy tűnik fel, mintha egy fenéig elégedetlen, epével és életfájdalommal telt, már-már anarchikus lélek vádirata lenne : csupa negatívum, gúny, rombolás, a tárgyakat, embereket, intézményeket, az egész külső világot lényegében megtámadó, de önmagát, eszményeit és értékeit, szerepét és művét is kigúnyoló, szétmaró ironia, keserűség, kiábrándultság. Lehet ilyen egy építő szándékú, valóban forradalmi mű? Lehet ilyen egy nagy, nemzeti jelentőségű klasszikus első alkotása, amelyben későbbi remekeinek csírái bennfoglaltatnak? Semmiképpen.

A kérdés elől ki lehet térni úgy, hogy *Az elveszett alkotmányt*, mint annyian tették, valamiféle stílusgyakorlatnak, pusztán csak feladatként megoldott pályaműnek, művészi kedvtelésnek, unaloműző játéknak nézzük. Ha azonban alaposan elmélyedünk a költeményben s keletkezésének körülményeiben, rá kell jönnünk, hogy »a satyrának chameleoni árnyalatai« csupán a felszínt teszik játékosan villodzóvá ; a lényeg rendkívül komoly ; s ha elemeire bontjuk a verszetet, s célja, szándéka, szerepe szerint együvé soroljuk azt, ami gomolygó összevisszaságában sokszor túlságosan is szétesik : feltisztul a mű értelme. Egy, a maga korá-

val elégedetlen jelentékeny tehetség, benne és vele egy egész öntudatosodó izlésbeli, politikai, gazdasági életforma fordul a rossznak, hazugságnak, ellenségesnek érzett közállapotok és formák ellen, megtámadja, leleplezi, felpukkasztja vagy szétmarja azokat, hogy utat teremtsen a maga igazabb világának, s ennek első épületköveit és palántáit már le is rakja az újonnan elegyengetett földbe. A nagy átalakulások, kor- és izlésfordulók alkotásainak ez a mindenkori kettőssége — a rombolás és építés jellemzi Arany első művét is.

5. »A nyelv és verselés olyannemű, mintha már irodalmunk vaskorában élnénk«, írta Vörösmarty a pályaművekről. Ősztöne jelezte az izlés nagy fordulóját, kitűnő kritikai érzéke s művelt értelme pontosan meg is fogalmazta, miről volt szó. *Az elveszett alkotmány* nyelve csakugyan teljesen más, mint az övé : a vaskor provinciális, plebejus, vegyes, kiforratlan s csiszolatlan nyelve ez, ha ahhoz méri, amit .ő és kortársai egy magyar aranykor nyelveként alakítottak ki. Ők stílust akartak az élet alaktalansága, választékoságot, emelkedettséget a mindennapok közönségessége s pongyolasága helyett : a beavatottak, az elit nyelvét a mindenkié fölött. Ebben a verszetben pedig az élet jelentkezett, nyersen, szüretlenül, darabosan. De ami Vörösmarty magas izlésbeli s elvi szempontjai felől zavar, alászállás, izléstelenség, az a másik oldalról, a fejlődés szempontjából gazdagodás, termékeny sokféleség, a vértelenedő fenti klasszikus stílus, s az érzelmes, romantikus bombaszt után újra az egykorú magyar nyelv élő gazdagsága ; mégha egyelőre nyers, alakatlan, iszapos-örvényes gazdagság is. Ha pontosan összeállíthatnók *Az elveszett alkotmány* szókészletének statisztikáját, s ha ezt az anyagot értelmi, érzelmi s hangulati árnyaltsága szerint is lemérnök, kiderülne, hogy a korszak nyelvének egyik leggazdagabb bányája nyílt meg előttünk. De érdemes az anyagot eredete és funkciója szempontjából is megvizsgálni. Akkor nyilvánvaló lesz, hogy nincs igaza Riednek, mikor úgy véli, hogy a költő »a pusztán s nem könyvtárakban gyűjtötte szókincsét« ; ez egyáltalán nem népies nyelv, még anyagában sem az ; a »pusztai« legfeljebb tíztizenöt százaléknyi eleme s szinte felismerhetetlenül elvegyül a régiség és a modernség az iskolai diáknyelv és az újságírói frazeológia, a kisvárosi anekdoták s a politikai szónoklatok, a klasszikus-utánzatok és travesztiák szókincsével. Ha a nyelv — amint ez valóban így van — tükre s kifejezője a társadalomban lefolyó változásoknak : *Az elveszett alkotmány* hű tükre és kifejezője annak a roppant forrongásnak, amely annyira jellemzi a 48-as forradalom felé haladó magyar negyvenes éveket.

A rombolásnak, fonákra fordításnak, travesztiának, a szóhasználat iróniájának csaknem minden változatát megtalálhatjuk hexameteireiben : az egészet kellene például idézni. Elég lesz itt azonban a három leggyakoribb (bár persze egymásbamosódó) csoportra utalnunk. A költő igen sokszor magukat a hamis hangulattal túltömött szavakat támadja meg, úgy, hogy más környezetbe helyezi, a megszokottal ellentétes értelemben használja, s ügyetlen magyarkodásukat vagy szenvelő finomkodásukat túlozva tőri szét hamis hangulatukat, vagy éppen a dőlt-betű s az idézőjel pengelléjére köti őket. »Zabevők«, »abrakadók« : pukkanak el a homerosi jelzők, »az éj-honi hölgy venyigés fedelű laka«, »bordaropogvány közt kinyomulni a lármateremből« : vedlenek nevetséges csinálmánnyá a nyelvújítás mesterkéltszösszetételei ; »Teljes éltében vicgyártó volt ez az ember, Nagy hírű *humorist*, húsz évig *feuilletonista*. És ime önvicceit kell ennie vétke díjául : kerülnek tühegyre az idényszavak ; »Kurta szakáll, nagy nyakbőtyök (au jaj a nyelvem!)«, figuráztatik ki a népies lomposság is. A második csoport a nyelvtani félszegség, a szakmai nagykép, az emelkedettség látszatát kelteni akaró idegenszerűség kigúnyolása : »Bömből egész erdő fene korbácsának alatta«, »a szép, Aggszerű intézet legutolsó körme-szakadtán«, »Édesanyát láttak, környezvét durva fiaktól« stb., stb. Végül a harmadik s leggazdagabb csoport a komolyság látszatával felhasznált stilizált, patétikus, klasszicizáló szóképeké, szóhatmazatoké, amelyeknek értéktelensége vagy túlhajtásuk révén lepleződik le, vagy azáltal, hogy méltatlan tárgyra pazaroltatnak ; sokszor maga a költő teszi tönkre őket egy-egy irónikus megjegyzéssel. Ezernyi példát idézhetnénk erre is Arnida híres átkából, amely így zendül fel :

„Üssön a menny köve hát ; leljen meg bélpokol és rüh,
Fujjon el a fölszél köpenyeddal, vázkalapoddal,
Költse örökléted minden fél-perce szivedben
Vágyak mirriadát, mikből soha egy be ne teljjék...”

s így zárul : »Igy csattogta le rab Armida e classicus átkot«, az olyfajta szójátékokig, mint :
»A kalap elveszté szín nélküli színe talányát«, az olyan hangparódiáig, mint : »Nyolc szomorú
század szenny-szégyene ül nevémen már (Szép sziszegőn sziszegő)«. . . . és az olyan stil-karika-
túrákig s hangulattörő képvegyületekig, mint :

»És törtek fejek ott, kezek és lábak ficamodtak,
Gégék szükültek, botfővel teltek a szájak,
Bordák roppantak, hasak és köldökök berugattak,
Orr pisze lőn, szem vak, legalább egy pár napig az lőn,
Nagy fogeső hullott, fülek és bajuszok kiszakadtak,
A meg nem született embercsék holtra döfettek,
És a kiváltságos bőr megtarkult *honi* kéekkel.«

vagy :

»És, mint emberi szenvedelem fene zápora szüntén,
Hull szakadott felhők foszlányaiból felüditő
Harmat alakjában bánatnak csöndes esője,
Hábor is, eltelvén bosszujával, fölheverül egy
Föllegnek ruganyos pamlaghátára, nyugalmas
Comforttal letekint dühe tizenegy áldozatára. . . .«

Ott van azonban a vers nyelvanyagában az új, a termékenyíteni, növekedni, fejlődni képes réteg is. Nemcsak a szavak már említett bőségére és változatosságára kell itt emlékeztetnünk, arra, hogy együtt van a költeményben mindaz, amit nyelvünk addig felszínre vetett, s amit akkor kavartak fel frissiben a változás mély örvényei, hanem arra a módra, ahogy a költő felhasználja ezt a gazdagságot. Nem szótári, hanem költői bőség ez : a nyelv látszólag szűretlenül, az élet zavarosságával árad be a műbe ; de csak látszólag. Iszapossága igen nagy mértékben szándékos ; ami köznapi, nem véletlenül s nem jobb híján kerül bele. A vers mélyén a világnak s a valóságnak a kor átlagirodalmához képest forradalmian más szemlélete s a költészet céljairól és eszközeiről vallott merőben új felfogás hat, válogat, irányít. Nem elég azt megjegyeznünk, hogy Aranynek van bátorsága az olyanféle drasztikumra, mint a gyakran idézett : »lapos a telehold, mint tányér s ráteregette Dávid kapcáit szikkadni az éjjeli szélben« vagy azt, hogy műve tele van a városiasodás, polgárosulás, sőt kapitalizálódás olyan új szavaival, mint pipere, cigáró, zuhany, gáztartó, comfort, honipar, gyár, kötelezvény, védegyelet stb. Ennél sokkal lényegesebb, hogy a szavakat egy újszerű költői látás és kifejezőmód elevenné, hatékonyá is teszi. Elég itt csak a költemény tömény, a lényegyet hiteles tapasztalattal kiemelő jelzői közül néhányat felidézünk : »friss, barna sötét«, »kapa-unta parasztok«, »zsíros ködmönű noblesse«, »megcsillant a sásidomu szuronyok sokasága«, »harmatos-arcu táblalabrák«, »kanászoknál szigorubb sorsu tanítók«, »pofozott lég« stb., stb., hogy világos legyen, miről van szó. Ez már az új irodalom nyelve.

6. Ugyanaz a kétarcúság mint a nyelvet, jellemzi a versformát is. A hősköltészet úgy, ahogy az a XVIII—XIX. század fordulójára a feudális világ barokk költészetében kialakult, Magyarországon is hexameterbe öltözködött. A latinos főuri, papi, nemesi műveltség megmagyarosodásával ez a forma is megmagyarosodott ; a prozódiai vitákban megszabták törvényeit s a termékeny gyakorlatban kialakultak szakmai fogásai is. A forma tehát Arany ifjúságának idejére nemcsak befogadott lett, hanem jelentékeny költőnk kezén igen gazdaggá,

magasrangúvá fejlődött, és komoly közéleti súllyra is szert tett akkor, amikor a szűkebb-körű alkalmi költészet köréből a nemzeti ügyek közé került : a »régi dicsőség« megidézésének hangjává, a nemesi világ büszke pompájának díszévé, költői, archaikus, felmagasztosító eszközévé vált. A »Zalán futása« nemzeti hőskölteménynek készült, annak fogadta el a nemesi közvélemény, s az is volt : egy osztály által hordozott s kialakított nemzeti eszmény kifejezője : a választottaké, a születés és műveltség elitjéé. Párducos Árpád alakját még talán elképzelhette a maga elporlott vezéréként a nép, de nyilvánvaló, hogy Vörösmarty hexameterai legfeljebb valami magyar nyelvű liturgia érthetetlen varázsával hathattak rá, ha ugyan eljutottak hozzá. A nép érdekében megújuló magyar világ költői nem használhatták ezt a formát.

A rombolás az iskolák körül kialakult klasszikus travesztiák és paródiák jegyében kezdődik nálunk is. Petőfi már túllép ezeken : »A helység kalapácsa« az eposz területén is fonákjára fordítja, kigúnyolja, úgyszólván lehetetlenné teszi az üres és fellengző nagy-hangot, amelynek kifigurázása egyébként már jóval előtte, többek közt Csokonainál, de az Aurorában is megkezdődik. Arany nemcsak a hangot, de megtámadja magát a versformát is. Megmutatja ugyan, hogy tud Vörösmarty legszebb hexameteraival vetekedni, telt s mégis hajlatos, érces s mégis olvadékony sorokat írni, de szinte csak azért, hogy annál jobban hangsúlyozza : nem ezt akarja. A vájtfülű költő s a prozódia kitűnő ismerője tüntetően áthágja a szabályokat, gúnyosan játszik velük, a természetes folyással induló szólamokat váratlanul torz, feszengős formákba szorítja, sőt gúnyoros öngúnyral rá is mutat e játékokra — (»Ugy hiszem, e nok-ot itt meg fogja bocsátni Nagy Ignác, Kényszerítő szükség toldatta ki versemet ezzel«) — semmibe veszi a nyelvtant, az enjambement-t addig fokozza, hogy szavakat is kettévág a sorok végén ; mintha így akarná leleplezni a forma idegenszerűségét a magyar nyelvre rákényszerítettségét, természetellenességét.

Az ilyen romboló, leleplező figurázásnál sokkal fontosabb azonban, hogy Arany átalakítja a hexameter addig kialakult vers-mondat-szerkezetét, dikciójának hagyományossá váló rendjét. Egyrészt ez is lerombolja ; például oly módon, hogy bőbeszédű barokkos-romantikus körmondait a végtelken is túlfeszítve, neveltségessé teszi.

»Földes urak, kiknek tetemes födbirtokaikra
Dédükök elfeledett bűválózatul *ebet* ölni
S bőrrét a szerzett holdak hátára teríteni,
Hogy védné azokat harapós prókátorok ellen,
Rögtöni eltörlést javasoltak a nyűg ösiségnek ;
Ellenben megavult ügyvédek, régi fiókok,
Szú-likacsolta családszekerények felkutatói,
Ó nevek emberi, volt urodalmak messzire terjedt
Mesgyéin legelők s tengők örök álmu reményben ;
Szemrontó firkák halovány rejtélyei titkán
Rágódók s egyebek, tudná a manó lesorolni,
Alkotmány kidülést, nemzetsírt láttak ezen szép
Aggszerű intézet legutolsó körme-szakadtán.«

Fontosabb ennél, hogy megkísérli azt a szabadon csapongó, valóságot és iróniát, személyeséget és pontos ábrázolást, terjengősséget s lapidaritást, egyszóval azt az életteli változatosságot belevinni a hexameter kötött formájába, amely az új kor új vezetőosztályának, a polgárságnak kedves formájában, a regényprózában alakult ki. S hogy milyen nagy eredményt ért el pl. az élőbeszéd szinte akusztikus megrögzítésében is, bizonyíthatják azok a beszédek, melyekkel a korteseket, a védegyeleti gyűlés felszólalóit s általában a való életből kiemelt alakjait jellemzi :

»Szűnvnén a kacagás, Rőfész foga szert, s puha öklét
Törve : „Alássággal hírül adom, a honi kelmék

Brünn — vagy, izé... Gácsról”, igazítá arca-pirultan,
 „Még ma megérkeznek, szolgálhatok illemes áron...”
 Nagy köhögés jöve rá, s így kénytelen újra leülni.
 Singhy barátja pedig könyökét megrántva, susogta :
 „Mit gondol koma, bukni akar honi kartona mellett!”
 „Ej koma”, válaszol ez „van eszem. Két vég honi mellett
 Tízet adok külföldi vagyont szint’ oly magas áron,
 Végre, bukást mondván, a gyárt buktatni segíték.”
 „Már az más” felel a koma, képe simára juháztan.«

7. Vörösmarty bírálata nem véletlenül említi azokat az előnyöket, melyeket a regényirodalomból kár nélkül el lehetett volna kölcsönözni. A regény, az új korszak epikájának műfaja, minden valamirevaló író képzeletét foglalkoztatta; kérdései úgyszólván a »levegőben voltak«. Arany ezen a nyomon is indult; több — sajnos sikertelen — kísérletet tett a szépprózában s mindvégig izgatta a regény. De őt mégis egy másik — a magyar fejlődés sajátosságából fakadó — igény kerítette hatalmába: ő az igazi magyar nemzeti epikát akarta megteremteni. Az elmúlt évtizedek gyakran elég értelmetlenül néztek arra a roppant, szinte mániákus erőfeszítésre, amellyel irodalmunk a XIX. században, tehát a regény fénykorának idején, nemzeti epikát akart kifejleszteni. Nem itt a helye a kérdés részletes vizsgálatának; arra azonban egész vázlatosan, mégis utalnunk kell, hogy az eposznak az a fajtája, amelyről már szó volt, a nemesi-feudális társadalomnak reprezentatív műfaja. Vergilius, a nagy mintaköltő, egy hatalmát megszilárdított, kifelé s befelé egyforma erővel érvényesítő monarchia nemzeti hőskölteményét írta meg, s az európai feudalizmus költőinek lett rangadó példaképe. Arany is — mint Vörösmarty — a magyar nemzeti eposzt akarta megalkotni, többek közt azért is, mert nem tartotta meggyőzőnek elődje nagyarányú romantikus kísérletét. Más utakon indult; mintái inkább a homéroszi epikát választotta s később a Niebelung-éneket; ezeket pedig a polgári-népi mozgalmak éppen mint népi jellegű, a népből támadt s nem fentről sugalmazott nemzeti hőskölteményeket állították szembe a Vergiliust folytató hagyománnyal.

Ezzel a hagyománnyal számolt le Arany a maga módján első művében. Nemcsak kedvtelésből, egyéni elégedetlenségének kifejezésére. Az Aeneis-paródiáknak és a klasszikus eposz-travesztiáknak hosszú sora előzte meg az övét. Az *elveszett alkotmány*nak azokat az elemeit, amelyek ezekre az előzményekre mutatnak vissza, már elégszer megvizsgálták: ebből a kelléktárból kerül ki az eposzi masinéria kigúnyolása, a hősepekai szükségből antik mintára költők által alkotott, hitelét s így értelmét veszített magyar isten-világ nevetségessé tétele, az eposzi hagyomány különféle iskolás fogásainak, az invokációnak, enumerációnak, kalandok elmondásának, harci jeleneteknek, szerelmi bonyodalmaknak, mennyei beavatkozásoknak, alvilági látogatásnak üres sablonként való leleplezése stb., stb. Arany bőven merít e parodisztikus köztudományból. Helyenként túlzottan, sokszor igen szellemesen bánik a jelképes cselekmények, nyílt allegóriák eszközével, s tud élni azzal a lehetőséggel, amelyet az epikus szerkezet mozgatása nyújt a mondanivaló sugallására. S a kiégett, szétrobbant műfaj roncsai között is épülni kezd az új, az amit Arany a regénytől tanult: az önmagában is jelentős, mert a valóság részleteit világosan feltáró epizód. Az *elveszett alkotmány* földi cselekménye egy kitűnő társadalombíró regény anyagát adhatná, a történetet befejező »Ráadás« pedig ugyanúgy köti el a szálakat, mint az egykorú regények kurtán összefogott »Utóhang«-jai.

A vergiliusi eposz eszményített hőseket mozgat, eszményített történet keretében, eszményített tájakon. Természetes, hogy minden költészet stilizál; a vergiliusi örökségként kialakult epika a rendi eszményeknek megfelelően alakítja át a valóságot. A romantika ezeket az eszményeket átszínezheti, esetleg ki is cserélheti a magáéival, az ábrázolásmód szerkezeti jellemén alig változtat. Ossian is Vergilius kezén lép be a kelet-európai irodalomba:

hozzánk is, Vörösmarty világába is. A valóság helyén egy másik, hősbibb, harcosabb, sejtelmesebb vagy leszűrtebb, de mindenképpen költőibb világ lebeg fel így. Az *elveszett alkotmány* ezt az ábrázolásmódot is fonákjára fordítja. Stilizáltsága a gúnyrajzé, eszményítés helyett az ellenkező végletbe csap: nevetséges égi hatalmakat és korcs, negatív jellemeket rajzol. Ossian ecsetjével és színeivel vígasztalan alföldi tájakat fest. Ez is hozzátartozik a paródiához. A lényeg azonban mélyebben van. Arany is céljának megfelelően válogatja és rakja össze a valóság elemeit. De nem megszipíteni, hanem leleplezni akarja a valóságot; célja az, hogy a körülötte levő világ nyomorúságát, az állapotok embertelenségét, gyalázatosságát mutassa meg.

Mindjárt a nyitány:

Est vala hát. A kanász kalibája felé terelé már
A röfögő tábort, cifrán adtázva hol egyik,
Hol másik karimás orrút, főleg pedig, ősi
Furcsa szokása szerint, az *urát* tisztelve szitokkal.
Jámbor földművelők, honi kátyukban felakadván,
Marhabaráti doronggal üték a bűnös lovat, ökröt,
Emlegeték Istent, Krisztust, a szenteket olykor:
Híva segédekül-é, vagy egyébért, hallgat az írás.
Ott egy öreg jobbágy ballag haza úri dologról,
Évei számát s a törvény-tiltotta botokbul
Csak vagy húszat emelve legörnyedt háta gerincén
Ő hajdúságának egész napi úri kegyéből.
Szemkőzt pár sűheder lovagol s a pusztá felé tart,
Gondosan elrejtven ha fölőleg pánya, kötőfék,
S ily nemű ártatlan több eszköz volna kezöknél:
Ők, hihető, költők, s — andalgni mennek az éjben.
Távol egy agg vándor siet a' faluvéget elérni;
Vállán csizma, butyor; húsz éve tapasztal az isten-
Adta, keresve falut, várost kikerülve az útban;
Sok honi bort megivott, kenyeret megevett, s *jutalomkép*
Megtanulá e szót: *keszenem*... Légy büszke, Magyarhon!

Hova lettek erről a képről akár a romantikus tájak holdfényes ködei, elmosódó hangulatai, akár a magyar egzotizmus tetszetős, népies színei? Csupa kemény vonás, érdes szín, leleplező fény. Méltó párja a nyomasztó kisvárosi reggel rajza:

...A paraszt nyujtózva kel ökrei mellől
És kitörölve szemét, a most félëve mosottat,
Cserhaju öklével, ballag *mérsékleti* boltba
Egy negyed *életvíz* lélekderítő italára.
Szurdikos utcából, hol az éjt festékes aráknak
Karjai közt tölté, kimerült tollas köpenyeggel
Egy vagy két philosoph, szüleiknek drága reményi:
Élni sietnek ezek, vásárlani új gyönyör-élvet
Pár huszasért s pótlékul adott potom életerőért.
Már ama *jobbak*, kik magukat rég túlmivelék az
Ostoba természet pimaszos szabató reguláin,
Vetkeztetnek lefelé, hogy az éji *Geschäftek*
Lankasztása után elaludják a nap unalmit.
Itt-ott utcaszögön serkennek a várösi őrök,

És elballagnak kipihenni az éji virasztást.
Osztoznak zsebelők, csendőrök az ég adományán,
Majdan a károsnak nagylelkűn visszahozandók
Elsikkadt fejszéje nyelét, hitványka jutalmért.

Ebben a sötét, kietlen és gonosz vonásaival jellemzett környezetben ugyanilyen kemény élésséggel megrajzolt alakok mozognak. Honalapító vezérek, harcos bajnokok, deli leventék helyett a züllött nemesi önkény haszonélvezői, korteshadnagyok, szájhősök, korcsmai daliák, csalfa kereskedők, óvatos duhajok, hamiskártyás népvézérek ; egy helyére, szerepére, befolyására s kiváltságos életére méltatlan, infámis vezetőréteg. A magyarázók elégszer felhívták figyelmet arra, hogy *Az elveszett alkotmány* a magyar nemesség legerősebb bírálatainak egyike. De nemcsak a nemesség van itt pellengérré állítva, különös kettős értelmű ironia fényében tűnnek fel a honoratorok is, az »úri parasztok, azaz *kutya*-börtelen értelem aljas emberi : ügyvédők, tiszték, papok, orvosok és földmérők«, sőt a zsidók, kereskedők, tőzsérek is, »kik szántani bár soha nem szoktak, sem vetni, az égnek Varjaiként bőven táplálkoznak, kiszemelvén A magot, melyet más hinte a barázdaközökre«. Az egész egykorú Magyarország, bürokráciájával, korakapitalizmusával, züllött politikai, gazdasági és társadalmi életével. Legalább a mű felét idéznünk kellene példaként. (S érdemes is lenne egyszer ezeket a részleteket — megtisztítva őket a stílparódia elemeitől — a maguk meztelen gazdságában összeállítani!) A költő néha részletezve, gazdagon jellemzi alakjait — legbővebben Rák Bendét — máskor egy csokorba fog össze egész füzérnyi arcot :

Asszonyok is : lelkes buzgalmú lányi e honnak
(Nem sokan e nemből) honi festésű rokolyákban,
Legtöbben divatos kelmékben, más honi drága
Csipkebokor közepett ülven, mint nyársra feszült lud,
Tartani páratlan bírálatot öltözetéről
A bejövő-kimenő minden rangú sokaságnak ;
Szűk-kezű kalmárnők csődöt lehelő piperével,
Veszta-szüzek, zsoldos katonák ónnal teli karján,
Peckes mesternők, feszes arccal, gömbölyű testtel,
Szürke harisnyájú, idegen haju cifra zsidó-nők,
És *lyány-asszonyok*, e *szók* értelmében egészen...

Realizmus ez? Nyilván az, de nem a szó megszokott értelmében. A költő nem elégszik meg a jelenségek pusztá szemléletével, nem elégíti ki a tárgyakon elgyönyörködő, azokat változatlanul elfogadó és tükröztető képzelet játéka. Elégedetlen a valósággal, megtámadja s azért mutatja meg hitványságát, hogy megváltoztatására hívjon fel. Célzatos realizmus ez tehát. S célzata egyértelműen társadalmi. Arany számára a haza nem valami kódös elvontság, nem érzelmes táj, dicső múlt, hanem élő emberközösség : »tinmagatok, nőtök, az olajvesszőre hasonló gyermekitek«. *Az elveszett alkotmány* realizmusa szociális és politikai realizmus. Képei-nek, ábrázolatainak igazi jelentését az a társadalmi helyzet adja meg, amelyhez, azt feltárva, értékelve viszonyulnak s az a magatartás, amely alkotójuk szemléletét és kifejezőmódját meghatározza.

8. Móricz Zsigmond azt vetette Arany szemére, hogy túlságosan is az érdektelen szemléző tárgyilagosságával nézi és ábrázolja a társadalmat. Két mozzanat téveszthette meg : az az ironia, amellyel a költő tárgyaival és műveivel is játszik, nem egyszer szétrombolva az olvasó valóság-illúzióját s az a látszólagos pártatlanság, amely egyformán megveti a jobboldalt, a baloldalt és a középutasokat. Az ironikus játékot a romantikusoktól, főként Byrontól tanulta a fiatal Arany ; nyilván meg is felelt öngúnyra, kétkedésre hajló kedély-

állapotának. De nem alkati része egyéniségének és magatartásának. Itt is eszköz még, nem cél, inkább hangulati, mint világnézeti elem. Az értő fül s az együttérző szív lépten-nyomon kihallja a versekből a bujkáló paraszti fájdalom, a jogfosztott érdem s a sebzett nemes érzékenység panaszát. Az a »vanitatum-vanitatis«-hangulat tehát, ami helyenként maró fűsként kicsap a költeményből, mély kedélyrétegekből fakad. Végső soron azonban mégis főként a jellemzés tartozéka. A Sors-isten malmának híres leírása pl., a minden dolgok szükség-szerű elmúlásának egyik legkeserűbb képe, Arany személyes lírájával is át van itatva ugyan, de nyilvánvaló, hogy jelképes értelme is van, ugyanúgy, mint az alvilág leírásának. Ide, a múlt látszatnagyjait lemeztelenítő helyre, Armida, a bárgyú maradiság tündére száll le tanácsért; oda, a jövő kétséges voltát felrémlető kietlenségbe, Hábor, a frivol szabadelvűség garabonciása kapaszkodik fel. A költemény jelképnyelvén ez azt jelenti: ne menekülj a múlt és a jövő illuzióihoz, itt és most, a jelenben van a megoldandó feladat! A látszólagos kiábrándultság tehát önmagát szünteti meg azáltal, hogy építő része lesz az egész kompozíciónak.

Ugyanígy kell értelmeznünk a költő látszólagos részvétlenségét. Nem a hagyomány-féltés nagy megőrző ereje s nem a haladás építő lendülete ellen fordul, hanem az ellen, amit ilyen zászlók jelszavai alatt az egykorú magyar közélet harcaiban felvonulni lát. Nincs igazuk azoknak, akik ezt a magatartást pusztán azzal az undorral magyarazzák, amellyel a jellemes emberek a politika nem mindig válogatott módszereitől oly sokszor elirtóznak. Nem lehet eléggé hangsúlyozni: Arany szükségesnek tartotta, hogy az író részese legyen népe harcainak; s maga is csatlakozott a forradalomhoz. Azt a politikát, ami körülötte folyt, s amiből jogtalansága és izlése egyaránt kizárta, valóban a kívülálló idegenségével és megvetésével nézte. De nyílt szóval s még inkább az események jelképességével meg is mondta róluk a véleményét. A történet végén az addigi hősök leforrázva s leleplezve a hitványak szégyenpadjára kerülnek:

...Ők látván, hogy a drágán összeharácsolt
Lelkeket egypár szó elhódította, haraggal
Félre vonulának, hova máskor az Ingady pártja
Űlni szokott, a *juste milieusök* gyáva csoportja.
E példát követék a többi kolompokok is, kik
Fájlalták a dicső kortesség megrövidülni
Kezdet szép jogait: Borzond, Telivér, koros Aggdy,
És a derék Rohanász, a nagy liberális, a honfi...
Mind ide állottak Rák Bende vitézei, tizen,
Bánatos arcokkal, mint nászlakomának utána
Fül- s hegedű-kinzó szerecsenjei szoktak e honnak.

Igaz, hogy azok, akiknek nevében a költő felszólalt, csak egy pillanatra tűnnek fel még teljes nyíltsággal a költeményben, akkor, amikor az új haza építéséről van szó:

...De csak a *kicsinyek* s együgyüek
Jöttek ám: idegen képek, kiket a megye népe
Még ki nem ismert sem hangjukról, mint a harist, sem
Pávai tollukról...

A nép, Kőlcsey »új fiai«, ott vannak azért mindvégig mint passzív résztvevők az egész költeményben: jelzőkben, fél-mondatokban, utalásokban; felgomolyognak, mint lassan derülő sötét háttér. Most, itt, ebben a satírikus eposzban, melynek műfaji követelménye, hogy ne legyen nagy, rokonszenves hőse, még nem ölthetnek határozott formát. De a nép már felemeli fejét, felkészülődik, hogy Arany következő művében, a magyar nép hőskölteményében, erős, nyugodt mozdulatokkal, minden galádságon diadalmaskodva, elénk állít-hassa igazi hőst: *Toldit*.

KOMLÓS ALADÁR

REVICZKY KÖRÜL

I.

Az Irodalomtörténet 1955. áprilisi számában megkísértem kimutatni, hogy Harsányi Zoltán *Reviczky arcképe*hez című tanulmánya több vonatkozásban meghamisítja a költő képét. Most Harsányi Zoltán írt bírálatot időközben megjelent Reviczky-könyvemről...

Bírálatában azt mondja, hogy szerintem Reviczkynek „az uralkodó osztályok elleni kritikája pusztán sértődöttségéből magyarázható”. Könyvemben sehol ilyen állítás nem található.

Könyvem alapfelfogása szerinte abban áll, hogy Reviczky igazságszerető, de ugyanakkor a társadalmat pusztán sértődöttségéből támadó ember volt, márpedig Harsányi Zoltán szerint az ember vagy igazságszerető ember, vagy csak sértődött ember. Mivel könyvem alapfelfogása egyáltalán nem ez és, mint már utaltam rá, sehohsem írtam afféle, hogy Reviczky pusztán sértődöttségéből bírálta a társadalmat, egészen önzetlenül hívom fel Harsányi figyelmét a dialektikára, arra, hogy a lelkiéletet nem lehet vagy-vagy-okba fogni, mert a lélekben együttélhetnek hajlamok, amelyek fogalma ellentétes tartalmú.

A bírálat szerint nem felel meg a tényeknek az az állításom, hogy Reviczky 1879-től állandó ellenszenvet tanúsít a szocialista- és vallásellenes törekvésekkel szemben. Harsányi Zoltán szerint ugyanis Reviczky effajta nézeteket csak öt cikkében nyilvánít, ezeket is élete legnehezebb körülményei közt írta, s velük szemben negyven tanulmánya harcos nézeteket hirdet. Kérem Harsányi Zoltánt, idézzon nem negyven, csak négy olyan 1879 utáni Reviczky-tanulmányból, amely a szocializmus vagy a materializmus iránt a legkisebb rokonszenvet árulja el. (Csak melleleg említem meg, hogy az általam idézett nem őt, hanem nyolc szocializmus-, illetve materializmusellenes nyilatkozatot Reviczky olyan időszakban írta, amikor állásban volt.)

Harsányi Zoltán szerint zavart okoz s elkészerítő az a megjegyzésem, hogy a századvégen „néha nem az ellenzék, hanem az általa támadott beérkezettek képviselték az igazságot”, s hogy Reviczky politikai nézeteiben nem volt haladóbb Gyulainál. Harsányi Zoltán itt megint dialektikátlanul szimplifikálja az ellenzék és a kormány fogalmát. Azt hinni, hogy Gyulai mindig tévedett és mindenkinek mindig igaza volt, mihelyt támadta őt, semmivel sem helytállóbb felfogás, mint az ellentétes korábbi, amely Gyulai minden betűjére esküdött. „Az ellenzéki” Zilahy Károly azért támadta Gyulait, mert ez jó darabnak tartotta a Tartuffe-öt, az ellenzéki Tolnai azért, mert Gyulai nagy költőnek vallotta Aranyt, Reviczky azt hitte, hogy a vallástalanság és a szocializmus a világ vége, támogatta az antiszemita pártot, míg Gyulai józanul ítélte meg mindezt s következetesen küzdött a klerikalizmus térhódítása ellen is... Harsányi Zoltán szerint Reviczky „nem jutott túl a nemesi liberalizmuson”. Az igazság az, hogy Reviczky-nél a liberalizmus bomlása figyelhető meg.

Harsányi Zoltán szerint — a könyvemben mondottakkal ellentétben — Reviczky az igazi, teljes realizmus híve volt, Zolában nem a szocialista tendenciát utasította el, hanem a tendenciát általában, s bár Verescsagint élesen támadta, e nagy festőben „ma is látunk bizonyos problémát”. Harsányi Zoltán egyszerűen nem veszi tudomásul, ami könyvem idézeteiből (61—63 l.) világosan kiderül, hogy Reviczky a realizmustól csak lélektani igazságot hajlandó elfogadni; hogy Zolát többek közt „anarchista”(!) hitvallása miatt támadja, a naturalizmust mint az ateizmus, materializmus, szocializmus, kommunizmus és nihilizmus testvérét veti el, s Harsányi elhallgatja, hogy Verescsaginban számunkra éppenséggel nem az a probléma, ami Reviczkyé volt: hogy elfordult a kellemestől, vagy hogy oly visszatartó tárgyakat festett, mint az összeesküvők kivégzése.

Könyvemben elbeszélem, hogy Reviczky 1884—5-ben gróf Kreith Béla Szemléjének volt munkatársa, mely nyíltan az arisztokrata és gentry reakció harcos lapjának hirdette magát. Harsányi Zoltán szerint helytelenül „figyelman kívül hagyom”, hogy Kreith Béla függetlenségi politikai (?), függetlenségi harcaink buzgó kutatója s egy Rákóczi-életrajz szerzője is volt. Gr. Kreith függetlenségi szellemének jellemzésére megemlítem, hogy a Szemle szenvedélyesen védi azt a törvényt, amelynek értelmében magyarul sem tudó osztrák főurak tagjai lettek a magyar főrendi háznak (1884. jan. 15-i sz.). Abban is kételkedem, hogy a 84—5-ös Szemle képéhez hozzátartoznék az a Rákóczi-könyv, amelyet Kreith Béla — teljes húsz évvel később, 1905-ben, Reviczky halála után tizenhat évvel, írt.

Harsányi Zoltán tévesnek mondja könyvem azon állítását, hogy Sarah Bernardt Reviczky 1888-ban látta először, hiszen „Reviczky mondja is róla írt 88-as cikkében, hogy látta” már 81-ben. Nos, Reviczky nem mondja róla írt 88-as cikkében, hogy már 81-ben látta Sarah-t. (Az *Utóhangok* c. kérdéses cikk könnyen hozzáférhető a Magyar Klasszikusok minapi antológiájában.)

Sajnos, akkor sem érthetek mindig egyet Harsányival, mikor helyesli megállapításaimat, mint pl. azt, hogy könyvem szerint a Pán halála nem vallásos vers. Könyvem nem ezt mondja, csak azt, hogy Reviczkynek nincs köze a katolikus dogmatikához és „csak egy vallásos hangulatú, de dogmanélküli idealizmust vall magáénak”. (S nem hallgatom el, hogy félek : még az én fogalmazásom is élesebb a kelleténél.)

Különb. Harsányi Zoltán bírálata az Irodalomtörténeti Közleményekben (1955. 4. sz.) jelent meg.

II.

Őszintén sajnálom, hogy vitába kell szállnom egy másik kritikusom némely észrevételével is, akit úgy is, mint embert, úgy is, mint író, igen tisztetek : *Benedek Marcell*ével.

Reviczkyról írt könyvemben két ízben is keresem a magyarázatát (12. és 135. l.), honnan van, hogy ez az igazmondó ember és kiváló költő nemcsak titkolta törvénytelen származását, hanem még büszkélkedett is az előkelő névvel, amelyhez a törvény szerint nem volt joga. Elfogadom őt, ahogy van, s méltányolok benne mindent, ami méltányolható. Benedek Marcell is elismeri ezt.

A megértés azonban nem gátol abban, hogy ne sajnálkozzam Reviczky viselkedésén, s el ne gondoljam a lehetőségét, mi lett volna, ha másképp viselkedik, ha felismeri, hogy származása révén rokonságban van a megalázottak millióival : „Mennyivel többet, mélyebbet látott, érzett volna — írtam —, mennyivel konkrétebben rajzolta volna meg magát, mennyivel jobb költő lett volna, ha teljesen vállalja a sorsát”. Hiszen, „az író főképp lelke azon pontjain válik termékkennyé, amelyeken szenved, mint ahogy a föld ott terem legjobban, ahol belevágott az eke vagy a kapa”. Látnivaló, a teljesebb őszinteség hiányát nem a forradalmi költészet vagy a propaganda szempontjából fájjalom Reviczkyknél (ahogy ezt Benedek Marcell nekem tulajdonítani látszik), hanem egy tisztább és szélesebb perspektívájú, őszintébb és emberibb költészet érdekében.

Benedek Marcell szerint azonban e sajnálkozással és a vele kapcsolatos feltevésével túlléptem az irodalomtörténész jogkörét. Ha ui. történetileg megértjük Reviczky korlátait — fejtegeti —, nem oszthatjuk a sajnálkozást, hogy nem lett az a lázadó, nép-mellé-álló költő, aki más természetű adottságokkal talán lehetett volna. Az az állítás, hogy nagyobb költő lett volna, ha képes erre, történetileg igazságtalan, fölösleges, gyakorlatilag értéktelen és a költői természet teljes meg nem értését árulja el. Ugyanis 1. épp fordítva, mint ahogy én gondolom : „Ha Reviczky nagyobb költő. . . . akkor talán tudatára ébred osztályhelyzetének és odaáll harcolni osztályos társai mellé.” „De akkor, ugyebár, nem lett volna Reviczky Gyula, a századvég kilátástalan szomorúságának megszólaltatója”; 2. nem tudhatni, hogy ily esetben az ő adottságaival jobb verseket írt volna-e, 3. nem a forradalmiság tesz nagy költővé, hanem a költői nagyságnak köszönhető a forradalmi vers ereje : „A propagandaérték függ a költői nagyságtól és nem megfordítva.”

De, mint idéztem mondataimból kiténik, én nem azt hiányoltam Reviczkyban, hogy nem volt harcos, forradalmi költő! Sosem vallottam, hogy minden írónak kötelessége a harc vagy épp a propaganda. Reviczkytól sem kívántam ezt. Bár valószínű, hogy ha Reviczky át tudta volna törni a törvénytelen származást megőrző előítéletek falát, jobban elszakadt volna a gentrytól, helyesebben fordítva : jobban el kellett volna szakadnia a gentrytól, hogy képes legyen ama nyílt vallomásra, s akkor természetesen politikailag is haladóbb költő lett volna. De én nem azt reklamáltam, hogy nem írt „az elnyomottak szolgálatában” (mint Benedek Marcell nekem tulajdonítja), hogy nem vonta le származásából a lázadás következményét, hanem azt sajnáltam, hogy sirni sem mert miatta, nem tudott megszabadulni

egy csomó primitív eldítélettől s kijutni a bujkálás, a hazugság légköréből, inkább feledni igyekezett, kik közé tartozik.

Am nem állítottam-e ezzel történelmileg lehetetlen követelményt Reviczky elé? Ebben a kérdésben Benedek Marcell nem engem ért félre, hanem a történelmi determinizmust. Úgy fogja fel ezt, mint valami áttörhetetlen fátumot. De az-e valóban? A nyolcvanas években kétségtelenül nehéz lehetett megvallani a törvénytelen származást. De nem volt lehetetlen! Csak szellem és jellem kellett hozzá. Petőfi a János Vitéz és Szilveszter alakjában, Arany meg Bolond Istók alakjában épp egy-egy törvénytelen fiút vont glóriába, s ez nem ártott e költött alakok népszerűségének. Reviczky kortársai közül *Ada Christen* *Lieder einer Verlorenen* című könyvében azt írta el, hogy perditá, *Kiss* József azt, hogy zsidó, — s ez sem volt könnyű dolog. Igaz, mondhatná Benedek Marcell, de Reviczky társadalmilag és lélektanilag úgy volt determinálva, hogy nem juthatott el ideig. Hát aztán? Ez megfoszt attól a jogunktól, hogy sajnálkozzunk azon, hogy így volt determinálva? Hiszen mindenki determinálva van, a rossz költő rossz költőnek, a rablógyilkos rablógyilkosnak, mégis jogunk van pálcát törni fölöttük! Csak az irodalomtörténészek nem volna joga a sajnálkozásra? Nincs joga egészségellenek tartani, hogy Reviczky élete legnagyobb fájdalmát nem tudta meggyónni és legfeljebb titokban szenvedett miatta? Rámutatni, hogy szabadabb, tisztább lett volna a látóköre, szélesebb a szánalma, ha megteszi? Benedek Marcell következtetése szerint ez esetben megszűnt volna a szomorúság költője lenni. Hogyan? Hiszen — ismétlem — én nem azt fájlalom Reviczkyénél, hogy nem csapott fel harcos költőnek, hanem hogy nem írta el szomorúsága legmélyebb okait. S vajon nem lett volna-e nagyobb költő is, ha képes erre?

A helyes osztálytudat persze még nem tette volna Reviczkyt nagyobb költővé. Benedek Marcellnek igaza van, mikor azt mondja, hogy a költők nagyságának „köszönhető forradalmi megnyilatkozásai ereje, de nem forradalmiságuk megnyilatkozása teszi őket nagy költőkke.” De azért ez a kérdés sem olyan egyszerű. Mert valóban a költők nagyságának köszönhető forradalmi megnyilatkozásai ereje, csak hogy a költői nagyság nem valami mindentől független, eleve kész, végleges eredmény. A költő összes szellemi-lelki tulajdonságai befolyással vannak rá. Többek közt — s nem is utolsósorban — társadalmi tisztánlátása is. Vagy Petőfi, Ady, József Attila nagyságának nem egyik eleme ez? Hát min alapszik a nagyság? A levegőben lóg? Független attól, hogy a költő világnézete szűk-e vagy széles, helyes-e vagy hamis, egészséges-e vagy beteg? De hiszen ama költői nagyság tartalmának épp az az *egyik* eleme, hogy a költő tisztán lát és együtt érez az emberekkel. Mit jelent a „nagyság” szó, ha megfosztjuk az elemétől? A költő nagy, mert nagy? A pusztá kifejezőképesség adja a nagyságot, függetlenül attól, hogy mit fejez ki ez a képesség? Oly formalista felfogása ez a költői nagyságnak, hogy azt hiszem, elég megvilágítanom Benedek Marcell állításának teljes jelentését ahhoz, hogy önmagától összeomljon.

Végül: Benedek Marcell szerint felfogásom már azért is helytelen, mert a feltételes mondat irodalomtörténeti munkában általában fölösleges, s könnyen elárulhatja, hogy felvetője nem ért a költő természetrajzához. Így annak a felvetése is, mi lett volna, ha Reviczky... , éppoly fölösleges, mint azt kérdezni, mi lett volna, ha Petőfi Segesvár után életben marad. Nos — épp ezt a költő természetrajzában teljes meg nem értésére valló kérdést vetette fel többek közt 1. *Palágyi* Menyhért: „A korai halál óvta meg Petőfit tragikái végzetének beteljesedésétől” (Petőfi, 15. l.), 2. *Vajda* János egy irodalmi esszéjében, szerencsésnek mondván Petőfi elestét, „mert csak aki e rendkívüli ember természetét ismerte, tudhatja, hogy itt csak a legszörnyűbb vég: az öngyilkosság vagy megőrülés várt volna rája” (Ö. M. 1456. l.), 3. és *Ady* Endre is, irván: »Ugy gondolom néha, ha Göthe magyarnak születik, okvetlenül az lesz, aki Mikszáth« (A legiróbb író) és: Petőfi »Ha gazemberek és ostobák bele nem kergetik a háborúba, ahol elveszett, bizonyosan Párisba kerül, konspirál III. Napóleon ellen, gyönyörű dolgokat ír s talán a Commune alatt éri a halál!« (Piros és fekete) Ezt a kérdést elintézhetném hát azzal, hogy ilyenformán Benedek Marcell szerint *Palágyi* Menyhért, *Vajda* és *Ady* sem értett a költő természetrajzához, s ebben a társaságban én is elviselhetem a szigorú ítéletet. Csodálom, hogy Benedek Marcell nem értette meg, hogy a feltételes mondat nem egyéb, mint gondolati kísérlet, s éppolyan jogosult is, mint a kísérlet a fizikában. De hasztalan is óvakodni tőle, hiszen annak megállapítása, hogy egy költő valamely hiánya miatt kisebb — s ilyen megállapítást bizonyára Benedek Marcell is megenged —, már egyértelmű azzal, hogy e hiánya nélkül nagyobb lenne. A feltételes mondat tehát gyakran már benne rejlik a kijelentő mondatban; aligha hiba hát, ha a nagyobb világosság céljából ki is bontjuk belőle. Az utóbbi években némelyek a metaforát, mások az anekdotát vették zokon az irodalomtörténésztől. Nem vártam Benedek Marcelltól, hogy szaporítani fogja a tiltott stilisztikai lehetőségek számát.

*

Benedek Marcell kissé sietve mondott ítéletet. Éppen ezért kénytelen vagyok feltételezni, hogy valami indulat siettette. Benedek Marcell szemében annyira vörös posztó a propagandairódlalom követelménye, hogy ily követelményt lát ott is, ahol nincs. Megvallom, csodálkozom azon, hogy még nálam is. Eddig azon a címen volt szokás megmosni a fejem, hogy a l'art pour l'art képviselője vagyok. Most meg kellett érnem, hogy mint a propaganda-irodlalom szószólóját ért támadás. Pedig felfogásom nem változott. Az igazság az, hogy szeretem és nagyrabecsülöm a nagy harcos költőket, Petőfit, Adyt és József Attilát tartom költészetünk legmagasabb csúcsainak, — de azért nem hiszem, hogy csak a harcos költészetnek van jogosultsága. Közte és a l'art pour l'art közt széles terület van azon művészet számára, mely sem egyik, sem másik, hanem az élet egy-egy oldalának mély megértését és újszerű megvilágítását nyújtja. Reviczky-nél sem azt hiánylom, hogy nem harcolt, hanem hogy nem világította meg eléggé a helyzetét. Ha tetszik: hogy nem sirt eléggé. (Mellesleg: ha nyíltabban feltárja sirása okait; ezzel már harca élet is fokozta volna.) Kissé meglep hát, hogy Benedek Marcell jónak látta épp az én szerény mondataim alkalmából intézni támadást a propagandakövetelmény ellen, — holott könnyen talált volna alkalmasabb célpontokat is. Szívőből kívánom, hogy tovább küzdjön a propaganda-irodlalom követelménye ellen (együtt fogok érezni harcaival), de szeretném, ha a jövőben több szeretnivalóval válogatná meg a célpontjait.

OROSZ LÁSZLÓ

MAGYAR IRODALMI OLVASÓKÖNYV A KÖZÉPISKOLÁK I. OSZTÁLYA SZÁMÁRA*

Az irodalmi olvasókönyv igen szerény címe ennek a könyvnek. Valójában az első magyar irodalomelméleti tankönyv. A régen tanított stilsztika, retorika és poétika ugyanis nem merítette ki az irodalomelmélet fogalmát, mert csak az irodalmi művek formájával foglalkozott, a formát mereven elválasztotta a tartalomtól.

Ez a könyv valamennyi irodalmi szövegét a tartalom és a forma egységében elemzi. A szövegekből olyan irodalomelméleti fogalmakat, tanulságokat von le, amelyek jellemzőek rájuk. A formai elemeket funkciójukban mutatja be, mint a tartalom megvalósításának, az eszmei mondanivaló kifejtésének eszközeit.

A tankönyv felépítésében, a szemelvények összeállításában szemmel láthatóan három szempont vezette a szerkesztőket. Először is teljes irodalomelméleti rendszert akartak felépíteni, mégpedig úgy, hogy a szemelvények sorrendje megfeleljen az irodalomelméleti ismeretek elsajátítása helyes sorrendjének is. Másodszor arra törekedtek, hogy a szemelvények eszmeileg és művészileg magasrendű, színvonalas alkotások közül kerüljenek ki, s egymásutánjuk megfeleljen a történeti sorrendnek. Harmadszor ügyeltek arra is, hogy a szemelvények érdekesek, változatos tartalmúak és hangulatúak legyenek, lekössék a könyv tanulói, 14—15 éves fiúk és lányok érdeklődését.

Az irodalomelméleti rendszer alaposabb és teljesebb ebben a könyvben, mint magyar tankönyvben valaha is volt. Az egyes fogalmak meghatározásai jók, megjegyzésre érdemesek és megtanulásra alkalmasak. A ritkított szedés felhívja a figyelmet a megtanulandó szövegekre, a könyv végén az irodalomelméleti összefoglaló gondoskodik róla, hogy az egyszer megtanult ismereteket év végén rendszerezzék, átismételjék a tanulók. Az egyes fogalmak meghatározásán látszik, hogy alaposan átgondolták, mérlegelték minden mondatát. Természetesen így is akad egy-két olyan meghatározás, amelyen a könnyebb tanulhatóság végett lehetne egyszerűsíteni, kurtítani.

A tankönyv elvszerűen nem foglalkozik olyan irodalomelméleti fogalmakkal, amelyek csak irodalomtörténeti fokon, irodalomtörténeti ismeretek birtokában érhetők meg. (Pl. ízlés-irányok.) Az irodalomtörténeti szemléletmódot mégsem lehetett teljesen kirekeszteni, hiszen az egyes művek elemzésében, egyes műfajok (pl. komikus eposz) kialakulásának megértésében is szükség van rá. A tankönyv kényszerű irodalomtörténeti jellegű kitérői azonban természet-szerűen szerveletlenek, levegőben lógók, gyakran semmitmondók. Ilyen pl. a Petőfi előtti népiesség áttekintése (29—30. l.), Petőfi költészete forradalmi újszerűségének értékelése

* Julow Viktor, Kosaras István, Margócsy József munkája. Az irodalomelméleti összefoglalót Kanizsai-Nagy Antal írta.

(40. 1.), az Almanach-irodalom ismertetése (41–42. 1.), a romantika jellemzése (235. 1.) stb. Az irodalomelmélet tanításának súlyos problémájával állunk itt szemben. Egyrészt feltétlenül igaz, hogy az irodalomelméleti alapvetésnek meg kell előznie az irodalomtörténet tanítását. Másrészt azonban az is kétségtelen, hogy az irodalomelmélet színvonalas tanítása, ill. tanulása irodalomtörténeti ismereteket is feltételez. Ez a probléma teljes élességével nem is a tankönyv szövegében mutatkozik meg, hanem a tanítás során.

A tankönyvben feldolgozott irodalomelméleti anyag – különösen a tanulók teherbíráshoz mérve – inkább sok, mint kevés. A tragikum elméletét mégis hiányoljuk, a drámai műfaj sajátosságainak elemzését keveseljük. A tankönyvben csak egy drámai szemelvény van, Illyés Fáklyalángja, ez pedig nem elég jellemző példa a drámára, nem alkalmas kiindulópont műfaji sajátosságok fejtegetésére. A tanulók nagy részének színház iránti érdeklődését a tankönyv sokkal inkább kiaknázhatta volna. Irodalomtanításunk általában igen kevéssé veszi figyelembe azt, hogy nemcsak olvasókat, hanem színház- (és mozi) látogató közönséget is nevelünk.

A tankönyv legtöbb tanulsággal szolgáló részei, legfőbb értékei a műelemzések. Különösen a hosszabb epikai művek elemzései mintaszerűek. (A helység kalapácsa, Toldi estéje, Eppur si muove, Az a fekete folt.) Középiskolában évek óta hangoztatják az irodalmi művek tartalom és forma egységében való elemzésének szükségességét. Példát azonban igen keveset látunk eddig erre – különösen tankönyvekben. Egy-egy irodalomtörténeti monográfia vagy alaposabb kritika egyébként bármilyen kitűnő műelemzés is sokkal távolabb esett az iskolai tanítástól, hogysem befolyásolhatta volna. Ez a tankönyv alkalmas arra, hogy példáin ne csak a tanulók, hanem a tanárok műelemzési készsége is megizmosodjék.

Mégsem hallgathatjuk el, hogy egyik-másik elemzés, illetve az elemzések egyik-másik részlete inkább a tanulságot levonandó irodalomelméleti tudnivalót tartja szem előtt, mint magát a művet, hogy az elemzés ilyenkor nem támogatja, hanem inkább nehezíti a mű természetes, spontán hatását. Az Eppur si muove című regény szerkezetét pl. korántsem olyan »szabályszerű« a valóságban, mint a róla szóló elemzésben. Mikszáth Az a fekete folt című novellájának mondanivalóját és jellemeit is nagyon leegyszerűsítik a könyv szerzői, mikor azt igyekeznek bizonygatni, hogy Olej Tamás és Taláry Pál ellentét tipikus osztályellentét. Ady Havasok és Riviera című versének elemzését is aligha helyes azzal kezdeni, hogy »a havasok az elnyomott népet, a Riviera pedig az elnyomó osztályt jelképezi«; hiszen ennek a költeménynek – mint általában a szimbolikus költeményeknek – épp abban a művészi »fogásban« van a szépsége, hogy a felvett kép szemünk előtt telik meg közvetlen jelentésén túli tartalommal, szemünk előtt, vagyis a belőlünk kiváltott érzelmi és gondolati hatások révén válik szimbolummá. Az is erőltetett, hogy Móricz realizmusát és az elbeszélő mű szövegének elemeit a Komor Ló című novella alapján magyarozza a könyv. Ez a novella tudvalegyen filmforgatókönyvnek készült, s több olyan sajátossága, amellyel a szerzők, pl. Móricz realizmusának természetét világítják meg, ebből a műfaji jellegéből következik.

A tanulók könyv iránti érdeklődését, szeretetét elsősorban a jól válogatott szemelvényanyag van hivatva felkelteni. Az elmúlt évek irodalmi olvasókönyvei tematikusak voltak: csak politikai jellegű szövegeket közöltek, s azokban sem volt sok változatosság; megtörtént, hogy évről-évre ugyanazokkal a versekkel és elbeszélésekkel találkozott a tanuló egymás után következő általános iskolai és gimnáziumi könyveiben. Ebben a könyvben végre megújult a szemelvényanyag. A könyv elején bőséges válogatást találunk népköltészetünkből. Különösen változatosak a népdalok: velük azt bizonyítja a könyv, hogy az irodalom a teljes emberi élet ábrázolása, tehát igen sokféle tárgy, érzelm, hangulat megfér benne. Igen gazdag a Petőfi és változatos az Arany műveit bemutató fejezet is. Külön kiemelendő érénye a könyvnek, hogy a házi olvasmányok közül A helység kalapácsát és Toldi estéjét teljes egészében közli. Jókait a bő szemelvényekben közölt Eppur si muove, Mikszáth Az a fekete folt című novellája és két kisebb írása képviseli. Mikszáth az előbbi költőknél-íróknál kissé távolabb áll a tanulóktól, különösen a pénzügyminiszter reggelije satirikus célzásai érthetetlenek számukra. Adytól kezdve a válogatás elszintelenedik. Tőle is, József Attilától is csak forradalmi-politikai mondanivalójú verseket közöl a könyv. Móricz két elbeszélése (Új földesurak, Komor Ló) a kisebb hatásúak közé tartozik. Igen változatos ismét a Gorkij-szemelvények válogatása, a Hogyan tanultam írni című cikket a tanulók stílusának és stílusérzékének fejlesztésében is nagyszerűen fel lehet használni. Az anya helyett azonban szívesebben olvasnák a tanulók házi olvasmányként az életrajzi trilógia valamelyik részét (vagy az egészet), mert ez életkoruk miatt közelebb áll hozzájuk, s mert Az anyát már az általános iskolában is olvasták. A könyv következő részét az teszi egyhangúvá, hogy Majakovszkij verse kivételével csupa regény-részlet, ill. elbeszélés következik: Fagyajev: Az ifjú gárda, Veress Péter: Pályamunkások, Aczél Tamás: A szabadság árnyékában (ez utóbbiból egy elég színtelen részlet). Illyés Fáklyalángja irodalomelméleti szempontból nem tipikus szöveg, nem tipikus dráma

ugyan, de a könyv egyik legnagyobb hatású szemelvénye. A befejező három mai vers (Illyés, Zelk, Benjámín) témája is túlságosan egyszínű.

Megállapítható tehát, hogy a változatosság inkább csak a tankönyv első felére jellemző. Az ötletesség és bátorság, amellyel népköltészetünkben és múlt századi klasszikus irodalmunkból válogattak a könyv szerzői, elhagyta őket századunk irodalmának válogatásával. Ez bizony hiba, olyan hiba, amelyet csak a tanítás során lehetett igazán lemérni. A tanulók érdeklődése — minden tanári erőfeszítés ellenére — láthatóan megcsappant a második félévben. Itt már az is előfordult, hogy az általános iskolából ismert művek ismétlődtek. (Pl. Ady: A csillagok csillaga, József: Aki szegény, az a legszegényebb, Gorkij: Az anya.)

Végül: Ez a könyv ma még a legtöbb első osztály számára nehéz, túlméretezett. Csak azok a tanulók bírják a tempóját, akik kellő mennyiségű irodalmi alapismeretet hoztak az általános iskolából. Az első év tapasztalatai azt javasolják, hogy egyelőre rövidítve, kihagyásokkal tanítsuk. De ez is azt mutatja, hogy nem egy-két átmeneti évre készült ez a könyv, hanem elbírja, sőt elvárja a következő évek fejlődését is. Én inkább arról írtam, amit hibájának tartok, jól tudván, hogy hibái eltörpülnek erényei mellett. Azt hiszem, joggal várhatjuk ettől a könyvtől a középiskolai irodalomtanítás fellendülését.

BISZTRAY GYULA

A PÁLYAKEZDŐ VAJDA JÁNOS

Vajda János műveinek föltárása és értékelése terén az 1940-es évek óta jelentős eredményekre hivatkozhatunk.

A korábbi évtizedekben — egy-két összefoglaló pályarajz mellett — inkább csak részlettanulmányokat és esszézerű méltatásokat találunk; verseinek szörványos kiadását kizárólag »üzleti megfontolások« irányították, munkáihoz sokszor hosszú ideig nem lehetett hozzájutni, s a teljes oeuvre kialakítására úgyszólván semmi sem történt.

Bóka László Vajda János-könyve (1941) és a költő »Összes Művei«-nek Kozocsa Sándor által sajtó alá rendezett gyűjteménye (1944) érlelte ki a további feladatokat. Amaz rávilágított a megoldatlan problémák tömegére, ez jelentősen kibővítette Vajda János műveinek ismeretét s egy eljövendő teljes kiadás felé mutatott.

A legutóbbi tíz esztendőben aztán újabbnál újabb tanulmányok, vitacikkek, vers- és prózakiadások s szövegközlő adalékok gazdagították s vitték előbbre eddigi ismereteinket. Tavaly jelentős szintézis látott napvilágot: Komlós Aladár monográfiája, a közeljövőben megjelennek Vajda János Összes Költeményei.*Mindez együttvéve tanúsítja Vajda János méltó megbecsülését napjainkban.

A Vajda-irodalom hosszú időn át tapasztalt pangását főleg az okozta, hogy műveinek jelentős része elfeledve, ismeretlenül kallódott régi újságokban, folyóiratokban és alkalmi kiadványokban. A vázolt haladást épp az újonnan feltárt szövegközlések segítették elő.

Önként következik ebből, hogy további eredményekhez: Vajda János életének és műveinek maradéktalan megismeréséhez most már csak az *Összes Művek kritikai kiadása* vezet. S ma már kétségtelenül el is érkezett ennek az ideje. Közel hatvan évvel a költő halála után, ismerve már irodalmi működésének területeit, tervszerű munkával meg lehetne valószínűsíteni az *Összes Művek kritikai kiadását*.

Kívánatos volna az *Összes Műveknek* főleg következő két ágát rendezni:

1. Föltárni a költemények teljes anyagát, a *variánsokkal* együtt. Vajda János nagy műgonddal dolgozott; kötetének újabb kiadásai alkalmával versei nagy részét átdolgozta. Költeményeinek tehát számos változata van, amelyek nemcsak az író műhelymunkája szempontjából érdekesek, hanem azért is, mert érzéseinek, gondolkodásának hullámszárait is mutatják.

2. Sürgős tennivaló: a költő teljes *levelezésének* és *jelesége emlékiratainak* közzététele. A levelezés és a memoár kiadása végre éppoly közvetlen betekintést engedne Vajda János élettörténetébe, mint a versek és prózai munkák a költő lelkivilágába. — Megjegyzendő, hogy Vajda János levelezése már az »Összes Művek« 1944. évi kiadásakor sajtóra készen állott, de a kötetbe nem kerülhetett be, mert a Franklin-Társulat a levelezést nem tekintette az írói oeuvre szerves tartozékának. (Ennek a merev kiadói álláspontnak a következménye,

*E cikkemet 1955 tavaszán írtam. Azóta megjelentek »Vajda János Összes Versei« a Szépirodalmi Könyvkiadónál; ez a kiadás már felhasználta az 1849-ig írt Vajda-versek szövegére és időrendjére vonatkozó adataimat, melyeket a kötet sajtó alá rendezőjének, Kozocsa Sándornak rendelkezésére bocsátottam. B. Gy.

hogy az úgynevezett »Parnassus-sorozat« többi köteteiből — Kölcsey, Petőfi, Arany, Tompa stb. összes műveiből — is hiányzik a levelezés!)

A költemények és a levelezés kritikai kiadását természetesen legkésőbb egy teljességre törekvő bibliográfia (a Vajdáról szóló irodalom könyvészete), amellyel irodalomtörténetünk szintén régóta adós.

*

A vázolt értékes eredmények és a sürgető tennivalók készítetnek arra, hogy néhány adalékkal hozzájáruljak e munkálatokhoz.

A filológiai részletmunkának különösen fontos szerepe van Vajda János pályakezdetek vizsgálatában. Hiszen láthattuk: a Vajda János-irodalom sokáig csak »ieher folt«-tal jelölhette a költő fejlődésének első szakaszát; irodalomtörténetünk évtizedeken át alig tudott valamit Vajda János 1844–49-i költői működéséről, kizárólag azért, mert az 1940-es évekig senkinek sem jutott eszébe kallódó írásait összegyűjteni.

Kitűnően szemlélteti a filológiai munka szerepét éppen Komlós Aladár példája. 1951-ben, a »Magyar Klasszikusok« sorozatában, tanulmányal kísérve kiadta »Vajda János válogatott műveit«. Kiadványával Bóka László foglalkozott (Irodalmi Újság 1951. dec. 6.) Bóka számonkérte a kiadványtól — a bevezetéstől és a vers-válogatástól egyaránt — »a korai Vajda mellőzését«. Bírálataiban többek között ezeket mondta:

»(Komlós) Vajda korai költészetén valósággal átsiklik és csak 1872-től figyel a költő-Vajdára is. Vajda költészetének sajátos népiességével egyáltalán nem foglalkozik, programosan népies verseit meg sem említi... Komlós behatóan foglalkozik Petőfi és Vajda kapcsolatával, de hallgat Petőfi költészetének és Vajda költészetének kapcsolatáról«. Komlós Aladár akkor még elég mereven elutasította a Bóka László kritikájában felvetett követelményeket. (I. d. Irodalmi Újság, 1952. január 17. sz.: Vajda János körül. — Válasz egy bírálatra. —) Elismeri, hogy a kelleténél kurtábban intezte el 1848 hatását Vajdára, de ezt menthetők tartja azzal, hogy inkább a kiforrott, érett műveket méltatja, mint a húszéves költő verseit. Cikkének konklúziója így hangzik: »Ha összegezzük Bóka fő kifogásait, észrevesszük, hogy e kifogások mind egy irányba mutatnak: Vajda baloldaliságának, »népiességének«, Táncsicshoz, Petőfihez való kapcsolódásának erősebb hangsúlyozását kéri számon. De láttuk, (mondja Komlós) ezt az erősebb hangsúlyozást a tények nem engedik meg...«

A »tények«: itt a tárgyi bizonyítékok, a megfelelő adatok, szövegek hiányát jelentik, ezeknek nem létezését panaszolja Komlós.

1951. évi Vajda-tanulmánya után monográfiáimig, mintegy három esztendei kutatómunkával Komlós Aladár nagyszámú értékes új anyagot tárt fel és ismert meg. Ezeknek birtokában a Bókától fölvetett kérdésekre most már egészen más választ tud adni, mint 1952. januári vitacikkében. Vajda népiessége, Petőfihez, Aranyhoz való kapcsolatai most már sokkal közelebbi s kielégítő megvilágításba kerültek.

Kiigazítások és pótlások Vajda János verseinek lajstromához

Komlós Aladár kötete végén, a 337–354. lapon, Vajda János műveinek (vers és próza) teljességre törekvő lajstromát adja. Ez a jegyzék könyvének különleges értéke. Minthogy összeállításában néhány téves közlés is akad, bizonyára hasznára lesz az úgynek, ha jegyzeteim alapján kiigazított és kipótolok egyetmást.

1. »Kronológiánkban (úgymond) *dült betűvel* jelöljük Vajda elfeledett írásait. Így nevezzük azokat, amelyek sem az ŐM-ben nem találhatók, sem életrajzírói nem tudnak róluk.« (ŐM = Vajda János Összes Művei. Sajtó alá rendezte Kozocsa Sándor. Bp. [1944.] Franklin-Társulat kiad.)

Komlós Aladár (könyve 340. lapján) az 1848. évi versek között *dült betűvel* közli, vagyis »elfeledett írásoknak« tünteti fel Vajda János e két költeményét is: *A honárulókhoz II.* (megj. Pesti Divatlap, 1848. jan. 23.) és *Mi újság?* (Pesti Divatlap, 1848. ápr. 8.) Egyik sem elfeledett írás! Az ŐM mindkettőt közli, pontos forrásmegjelöléssel. Az elsőt a 229–230. lapon, a másodikat a 239–240. lapon. Az ŐM tartalomjegyzékét sem terhelni mulasztás. »A költő utolsó gyűjteményébe fel nem vett versek«, vagyis a feledésből Kozocsa által kiemelt költemények jegyzéke (az 1866. lapon) és »A kisebb költemények betűsoros mutatója« (az 1870., ill. 1871. lapon) pontosan feltünteti mindkét verset.

Nemcsak a tárgyi igazság, hanem a méltányosság is megkívánja, hogy szót emeljünk, mert Komlós Aladár egy korábbi megjegyzése is befolyásolhatja az olvasót az ŐM általános

értékelését illetően. A 339. lapon többek között ezeket mondja : »Kozocsa Sándor azt állítja, hogy a versek alatt közli megjelenésük időpontját, s a versek alatt valóban ad is évszámot: sajnos azonban ezek nem a versek első megjelenésének, hanem ama kötet megjelenésének évszámát jelölik meg, amelyekben a versek napvilágot láttak . . .« stb.

Igaz, hogy Kozocsa általában az illető verseket először közlő gyűjteményes kötetek évszámait tünteti fel. Ez az évszámok jelzésében kétségtelenül lazaságot eredményezett. De az »összes műveket« számos »ismeretlen« költeménnyel is gazdagította, amelyeket Vajda János annakidején kihagyott a maga-rendezte gyűjteményekből. Ezek mindegyikénél pontosan megtaláljuk az *első közlés évszámát*, sőt *jórészüknél az eredeti lelőhelyet* (újságok, folyóiratok vonatkozó számát) is. Kozocsa tehát Vajda János elfeledett költeményei olyan jelentős számú csoportját tette közkincssé az ÖM-ben, amelynek mennyiségét csak Komlós Aladár gyűjtése haladja meg.

2. A pályakezdő Vajda János két versét más esztendőbe kell tennünk, mint ahová az eddigi kronológiák helyezték.

Az *Atyámmal* című költeményt — Vajda Jánostól származó évszámjelzés nyomán — 1846-i versnek ismerjük. Ez azonban nem a vers első közlésének, hanem keletkezésének éve! Az 1846. esztendőt — *a versközlések szempontjából!* — legalábbis egyelőre üresnek kell tekintenünk, akárcsak a szintén vándorszínészkedéssel töltött 1845. évet. Az *Atyámmal* című vers ugyanis csak 1847-ben látott napvilágot, *En és apám* címmel s némileg más szöveggel, a Pesti Divatlap ápr. 11-i számában (1847. I. félévi 15. sz.).

3. Az 1848-i terméshez sorolja Komlós (340. l.) Az *én szülőföldem* című verset is, mint amely a Budapesti Divatlapban jelent volna meg; közelebbi adatait nem ismeri. Ez a közlése is helyreigazításra szorul. Az *én szülőföldem* c. költemény ugyanis nem 48-ból való, már az előző évben megjelent: a Pesti Divatlap 1847. nov. 25-i számában (II. félév, 48. sz. 1519—1521. l.)

4. Az 1848-ban írt s Komlós Aladártól felújított versek egyike: *A rab halála*. Ez — szerinte — az *Országgyűlési Almanach* című kiadványban jelent meg először. A kiadvány helyes címe: *Országgyűlési Emlék*. Politikai, történeti és szépirodalmi almanach. Szerk. és kiadja Vahot Imre, Bp. 1848.

Az Országgyűlési Emléket (Almanachot) Komlós az 1848. jan. 18—23-i dátumok közé iktatta. Úgy gondolta, hogy év elején jelent meg, mint az almanachok általában. Ez az almanach azonban — bár korábban elő volt készítve — csak 1848 derekán látott napvilágot. Megjelenésének ideje Vahot Imrének a kötethez írt s *»július 1. napján; 1848«* datált előszavából pontosan megállapítható.

5—6. Félreértés van *A honárulókhoz I.* jelzésű vers körül, amelyet Komlós a Radical Lap 1848. jún. 15-i (s nem 16-i) számában talált. Ezt Komlós (Irodalomtört. Közl. 1954. évi 3. sz. 342. l.) közzé is tette. Ez a vers azonban nem I., hanem III. sorszámmal jelölendő!

Eddig *A honárulókhoz* címmel két költemény volt ismeretes. Mindkettőt közli az ÖM, a 228—229., illetőleg 229—230. lapon, I—II. sorszámozással. Tisztázzuk ezeknek a kérdését is:

A honárulókhoz I. (»Mikor nyugosznak már békén . . .« kezdetű) vers az ÖM-ben 1846 évszámjelzéssel szerepel. Ezzel a keltezéssel található az Abafi-féle Nemzeti könyvtár »Vajda János Összes Költeményei« I. kötetében. Minthogy e kötet 1881-ben még a költő életében jelent meg, az 1846 évszámjelzés föltehetőleg magától Vajda Jánostól származik. A vers eredeti, első megjelenési helye és ideje egyébként: *Életképek*, 1848. március 19-i szám, 368. l. — Ez a vers hiányzik Komlós lajstromából.

A honárulókhoz. II. (»Ti, sirokon élő hienák . . .« kezdetű) — mint már említettem — a Pesti Divatlap 1848. jan. 23-i számában jelent meg először. Komlós lajstromában is helyesen szerepel.

A honárulókhoz. III. (»Föl vagytok írva! — Tudjuk, kik valátok . . .« kezdetű): ez az a vers, melyet Komlós listájában félreérthetően I. jelzéssel találunk. Megjelent a Radical Lapban, 1848. júni. 15.

E harmadik vers eredetileg sorszám-jelzés nélkül jelent meg; részben ez okozta a most tisztázott félreértéseket.

7. Vajda János *Franciaországnak* című költeménye Komlós szerint (340. l.) először az Esti Lapok 1849. június 20-i számában jelent meg. Téved! Az Esti Lapok említett száma legfeljebb átvette, tehát másodkézből közölte a Pesti Hírlap 1849. május 31-i számából.

Minthogy 48-as antológiáink s ezekkel együtt az ÖM is (243—244. l.) a verset Vajda János eredeti magyarázó jegyzete nélkül közlik: ideiktatom Vajda Jánosnak a címhez írt magyarázó szavait; kívánatos, hogy a költeményt közlétevéoi a jövőben e jegyzettel együtt publikálják. Tehát:

Midőn Oudinot tábornok, utasítása szerint, az olasz köztársaság el nem ismerését s a pápai hatalom helyreállításáérti harcolandását nyilatkoztatá.

8. Komlós (340. 1.) egy *Se födelem, se házam* című Vajda-verset is említ. A vers helyes címe : *Se földem, se házam.* (Erről később még többet!)

Túllépve most Vajda János pályakezdő első szakaszán, a későbbi évekből csak mellékesen igazítottok ki egy adatot :

9. Komlós Aladár (344. 1.) Vajda Jánosnak 1867-ből két elfelejtett versét említi ily címmel : *Mai dolgok*, I. II. (Magyarország és a Nagyvilág, 1867. febr. 17.) Szövegüket is ezzel a címmel újítja fel az Irodalomtört. Közlemények, 1954 : 3. sz. 346. lapján. A két vers helyes címe : *Mai dalok*, I., II.

Komlós Aladár lajstromához *néhány új s általa figyelmen kívül hagyott adalékkal* is hozzájárulok, hogy előbbre segítsem az óhajtott teljességet.

10. Vajda János elfeledett, tehát ma már ismeretlennek nevezhető verse még a következő : *Néprománcféle.* (Nyári szombat este volt . . .) Megj. : Charivari Dongó, 1848. július 15. (Szövegét alább, a Petőfi-kapcsolatoknál közlöm!)

11—12. Az 1848—49-i elfeledett versek egy csoportját Waldapfel József kutatta fel s tette közzé a »Valóság« 1948. márciusi számában (196—202. 1.). Közülök kettőt Komlós Aladár kifelejtt a maga jegyzékéből, bár ismerte és tanulmányában említi is ezeket. Iktassuk be pótlólag :

Július 22-én (Nemzetülés után). Megj. a Népelem 1848. aug. 4-i számában.

A másik kifelejtt Vajda János-vers címe : *Gonosz házasság.* Komlós, könyvének 26. és 33. lapján említi, jegyzetben is pontosan utal rá, kötetvégi lajstromában mégis hiába keressük ezt a verset.

13—16. Komlós (340. 1.) az 1848—49-i versek jegyzékét követően főlemlít négy olyan Vajda János-verset is, amelyeket másodkézből vett át, de közvetítői sem ismerték az eredeti, első közlés helyét és idejét.

Ezek : *Adjon isten !*

Ki bánt !

Körültünk vagy tíz ellenség

Se födelem, se házam.

Az első háromról megjegyzi, hogy Áldor Imre Aranyfurulya című 1848-as antológiájában találta Pfitzner György, a negyedikről pedig, hogy az Léczfalvi B. László : Riadó című 1868. évi antológiájából való.

Szóljunk először az első három versről. Áldor Imre 48-as tárgyú antológiája mindkét kiadásában közli e verseket, anélkül, hogy közvetlen forrásukat feltüntetné. (Az 1. kiad. címe : A forradalom költészete. Pest, 1867. Heckenast. A 2. kiad. címe : Arany furulya. A forradalom költészete. Bp. é. n. Franklin-Társ.)

Nyilvánvaló, hogy ezek a versek is valamelyik 48—49-i lap- vagy könyvkiadványban jelentek meg először. Meg is található mindhárom Vas Gereben és Arany János közös lapjában : a Nép Barátjában :

Adjon isten ! Nép Barátja, 1848. június 11.

Ki bánt ? Nép Barátja, 1848. június 18.

Körültünk vagy tíz ellenség. Nép Barátja, 1849. április 13.

S most nézzük a negyedik verset, amelyet Komlós Aladár »A Riadó« című 48-as antológiából vett át. (Szerk. Léczfalvi B[odor] László. Kolozsvárt, 1868.)

A vers címe Léczfalvinál : *Se födelem, se házam.* Komlósnál is ezzel a hibás címmel szerepel.

Ezt a verset egy újabb 48-as antológia is közölte, és pedig a »Magyar költők negyvennyolcban« című gyűjtemény (szerk. Rubinyi Mózes. Bp., 1948. Attika-kiadás). Rubinyi szintén Léczfalvi antológiáját használta, amint erre jegyzetei közt maga is utal : »Mentovich, Greguss, Hiador, Vajda János költeményeit a Léczfalvi fent idézett antológiájából vettük át.« Rubinyi a verset *Se földem, se házam* címmel közli, tovább módosítva a Léczfalvinál talált hibás kezdősört.

Léczfalvinál a cím és a kezdősor, Rubinyinál a kezdősor éppúgy helytelen, mint ahogy a fatális vers eredeti közlésekor is hibásan jelent meg a cím és a kezdősor! Megjelent a Radical Lap 1848. július 9-i számában.

Ha már az első közlést felkutattam, hadd tisztázzam: mi a vers helyes címe és kezdősora? Álljon itt az egész költemény a Radical Lap sajtóhibás közlésével és az én helyesbítéseimmel:

<i>Se földem se házam</i>	helyesen:	Se földem, se házam
Se földem se házam nincsen, Egy pár kéz a tőkepenzerm; Majd a szabadság harcában Egy öles föld lesz jutalmam Ejh, elég lesz az nekem!	helyesen:	Se földem, se házam nincsen,
Mit nevettek ti gazdagok? Tán a honért csak ti haltok? Önző volt és lesz ember	helyesen:	Önző volt és lesz az ember,
Haszon nélkül halni sem mer, — S a halál nem hasznotok!		
Hej hogy épen a világban Az nem harcol a kinek van! Van ezüstötök, aranytok, S ha a fegyvert eldobjátok Másutt is lehet hazátok! . . .		
De a szegény, a kinek nincs Hazájánál kedvesebb kincs, Ha elveszti s meg nem halna, Hiszitek-e, hogy találna Sírján kívül szebb hazára? . . .!		

Léczfalvinál (már akár sajtóhiba, akár önkényes változtatás miatt) a címből ez lett: *Se födelem, se házam*. A kezdősor pedig — a *födelem* szótagszáma következtében — a rím feláldozásával így alakult: *Se födelem, se házam nincs . . .*

Rubinyi a *födelem* szó helyett az odaillő *földem* szót alkalmazza, de megtartja Léczfalvi sorvégződését, s így nála a kezdősornak eredeti ritmusa is, rime is elvész: *Se földem, se házam nincs . . .*

A Radical Lap eredeti közlésének hibás voltát könnyű belátni. Már az a körülmény, hogy a 2. strofa 3. sora súlyos sajtóhibával: az az névelő kiesésével jelent meg (ezt Léczfalvi is kijavította!), figyelmeztet arra, hogy a lap szedése a forrongó napokban nem volt kifogástalan, s ezért egyéb sajtóhibákat is joggal feltételezhetünk. A címben és a kezdősorban egy ékezet fölcserelődött: a kézirat *házam* szavából tévesen *házám* lett. S akis ilyen rekonstrukcióval állhat meg a vers, mert hiszen a költő, illetőleg a költeményében megszólaltatott szegény honvéd éppen azt hangsúlyozza, hogy *»a honért«* harcol, hogy neki *»nincs Hazájánál kedvesebb kincs . . .«* Tehát: nincs se földje, se háza, de annál drágább *»honja«, »házája«* . . .

E vers viszontagságaihoz tartozik még, hogy Léczfalvi Bodor László másutt is módosított rajta: az 1. str. 5. sorában *nekem!* helyett Léczfalvinál: *nékem!* — a 2. str. 5. sorában *hasznotok!* helyett Léczfalvinál: *hasznotok*. S megváltoztatta több helyen az eredeti szöveg központozását is.

17. Ismét átlépve most a pályakezdő éveken, ideiktatok még két-három későbbi termésre vonatkozó kiegészítést:

Az 1858. évi versek között szerepel a *Petőfi olvasásakor* című. Ezt eddig csak a *»Költemények«* című kötet 2. kiadásából idézték. Ez a vers először a Divatcsarnok 1858. április 27-i számában (264. 1.) jelent meg — talán a cenzor akadémikusodása miatt — ily címmel: *P*S* versei olvasásakor*. E költeményt utóbb a Petőfi Múzeum is közölte: 6. köt. 1893. 8. 1.

18. Az 1855. évi jegyzékben említi Komlós (342. 1.) a *Visegradon* című verset is, amely a Hölgyfutár 1855. augusztus 18-i számában jelent meg először. A forrás feltüntetése Komlósnál is helyes, csak a címben van egy kis eltérés. Az idézett helyen ugyanis a vers *Zách Klára* címmel jelent meg, ezzel a lábjegyzettel: *»Mutatvány ily című költői beszélyből«*; amiből világosan kitűnik, hogy e költemény egy tervezett hosszabb epikai műnek csupán részlete! Komlós Aladár nem innen, hanem csak közvetett forrásból értesül erről. *»A költemény egyébként bevallottan töredék (írja könyvének 48. lapján), előhangja egy költői beszélynek, melyen Vajda 56-ban [már 1855-ben!] hír szerint dolgozott. (Ferenczi és Danielik: Magyar írók. 1856. I. 601—2. 1.)«*

Ez és hasonló példák arra figyelmeztetnek, hogy időrendi jegyzetek összeállításánál kívánatos mindig a címváltozatokat és kezdősorokat is feltüntetni. Ezt egyébként néhány esetben Komlós Aladár is megteszi.

19. Egy másik címváltozat : a *Száll a hegyre barna felhő* . . . kezdetű vers, mely ma mint a Sirámok I. sz. darabja ismeretes : eredetileg *Boru* címmel jelent a Hölgyfutár 1854. május 27-i (107-ik) számában.

E kiigazítások és pótlások után legcélszerűbb lesz újrendezni a pályakezdő Vajda János verseinek időrendjét.

Alábbi jegyzékünkben most már együtt van a *Kozocsa Sándor* (ÖM 1944), *Waldapfel József* (Valóság, 1948 márc.), *Komlós Aladár* (Irodalomtört. Közlemények, 1954. 3. sz. és Vajda János-monográfia, 1954), *Bay Ferenc* (Irodalomtört. Közlemények, 1955 : 1. sz.), valamint *e sorok írója* által gyűjtött és publikált, túlnyomórészt elfeledett, mindeddig »ismeretlen« versanyag.

1844.	Bakonyi legény.	Életképek.	jan. 25.
1847.	A hazafiakhoz.	Pesti Divatlap.	jan. 31.
	Atyámmal. (Én és apám.)	„ „	ápr. 11.
	A nemzethez I.	„ „	aug. 26.
	A nemzethez II.	„ „	szept. 30.
	Elvirához.	Honderű.	okt. 9.
	Az örült költő.	„	okt. 13.
	Népdal.	„	okt. 30.
	Színészbarátimhoz.	Hazánk.	nov. 9.
	A tavasz jelei.	„	nov. 11.
	István főherceghez.	Pesti Divatlap.	nov. 11.
	Két jóbarátom.	Hazánk.	nov. 19.
	Az én szülőföldem.	Pesti Divatlap.	nov. 25.
	Merengések I. (Kéziratban! Beküldte a Hazánkknak nov. vagy dec.)		
	Merengések II. „ „ „ „ „ „ „		
1848.	Ebéd után.	Hazánk.	jan. 18.
	A honárulókhoz II.		
	(Ti, strokon élődő hyenák . . .)	Pesti Divatlap.	jan. 23.
	A honárulókhoz I.		
	(Mikor nyugosznak már békén . . .)	Életképek.	márc. 19.
	Mi újság?	Pesti Divatlap.	ápr. 8.
	Gonosz házasság.	(önálló röplapon)	ápr. 9.
	Kell-é hivatal.	Pesti Divatlap.	máj. 13.
	Adjon isten!	Nép Barátja	jún. 11.
	A honárulókhoz III.		
	(Föl vagytok írva! . . .)	Radical Lap.	jún. 15.
	Ki bánt?	Nép Barátja.	jún. 18.
	Önkénytes dala.	Radical Lap.	jún. 29.
	A rab halála.	Országgyűlési Emlék.	(júl. elején)
	Se földem, se házam.	Radical Lap.	júl. 9.
	Néprománcféle.	Charivari Dongó.	júl. 15.
	Július 22-én.	Népelem.	aug. 4.
	Egy abszolutizmust pártoló politikushoz.	Charivari Dongó.	aug. 16.
	Merengés.	Budapesti Divatlap.	szept. 6.
1849.	Körültünk vagy tíz ellenség.	Nép Barátja.	ápr. 13.
	Franciaországnak.	Pesti Hírlap.	máj. 31.
	Bérangerhoz.	Esti Lapok	jún. 8.
	A vörös sipkás. (Hősök dala)	„ „	jún. 9.
	Krisztus és korunk.	„ „	jún. 15.
	Éljen a köztársaság.	Pesti Hírlap.	jún. 17.
	Washington.	Esti Lapok.	jún. 20.

Íme, a régebbi évtizedek mulasztásai után a legutóbbi tíz esztendő folyamán végzett kutatások értékes eredménye! Az ÖM-ig Vajda János méltatói még csak néhány verset idézhettek az 1844–49-i ciklusból (Bakonyi legény, Atyámmal, A nemzethez, A honárulókhoz I–II., Franciaországnak, Washington); az ÖM már 15 verset közöl e korszakból. Komlós Aladár 32 idetartozó verset tárgyal, míg fenti jegyzékünk nem kevesebb mint 38 verssel teszi lehetővé a pályakezdő Vajda János jobb megismerését. És e jelentős számból 23 vers a forradalom és szabadságharc éveiben látott napvilágot!

A „fiatal Magyarország“ körében

A versek kronológikus jegyzéke amellett, hogy a kezdő évek termésének mennyiségéről és helyes sorrendjéről tájékoztat, az ifjú költő élettörténetébe is betekintést nyújt. A lapcímek és évszámok adatai a húsz év körüli Vajda János irodalmi és politikai kapcsolataira is rávilágítanak. Ezek segítségével most már jobban tudjuk összegezgetni és kiegészíteni költőnk életrajzi adatait.

Az irodalmi köztudatban mind a mai napig úgy jelenik meg Vajda János először a színen, amint a nevezetes 48-i márciusi nap előestéjén a szétszórani készülő fiatalok előtt elállja a Pilvax-kávéház ajtaját, lehúzza a redőnyt s kijelenti, hogy innen pedig senki sem megy haza, amíg nem határoznak!

Kétségtelenül hatásos és jellemző tabló! Csakhogy ez a jelenet költőnket már a forradalmi ifjúság körében mutatja be, átugorva a kezdeteket, melyekről eddig irodalomtörténetünk is oly keveset tudott.

Hogyan került be Vajda János a »fiatal Magyarország« irodalmi mozgalmaiba, amikor tizenöt hónapos vándorszínészkedés és egyéves nevelősködés, meg alsúti gyakornokoskodás után 1847 derekán Pestre visszatért?

Ő maga mondja el különböző visszaemlékezéseiben.

Bár e szemelvények egy részét életrajzírói is idézni szokták, Komlós Aladár pedig úgy szólván valamennyit fölhasználja: mégis szükségesnek tartom — a pályakezdő Vajda János életrajzi adatainak végleges rendezése céljából — itt újraközölni a legfontosabbakat, hogy abban a sorrendben lássuk az eseményeket, amint költőnk irodalmi ismeretségei kialakultak.

Kíséreljük meg tehát Vajda visszaemlékezéseinek s első verseinek lajstroma alapján rekonstruálni az események tényleges időrendjét:

Az alsúti uradalomban töltött hónapokra emlékezve, írja: »Olyan számár voltam, hogy egy reggel en ötödfél huszossal zsebemben egy szénás szekéren bejöttem Pestre, verseket írni V . . . t lapjába — ingyen s élvezni a »halhatatlanok« társaságát a »közvélemény asztalánál« a Fillingenben . . .« (Emlékeimből — Alsúthról. ÖM 1826. 1.)

»Apai engedelem nélkül, úgyszólván szökve, jövén Pestre, segélyforrásaim kiapadtak s hivatal után kelle látni. Akkorában Vahot Imre volt a kezdők gyámjaja. Hozzá mentem . . .« (Egy honvéd naplójából. ÖM 1440. 1.)

Vahot aztán gyakornoki állást szerzett neki a Gazdasági Egyesületnél.

Vahot Imre, a Pesti Divatlap szerkesztője volt tehát az első befolyásos íróismerőse, akihez 1847-ben Pesten fordulhatott. Ismeretségüket az a néhány verse alapozta meg, melyeket 1846 végefélé beküldött neki; a verseket Vahot már 1847 januárjától közölte, úgy ahogy szokta s ahogy Vajda János is kiemeli: *ingyen!*

Vallomásainak további közismert töredékei már a »fiatal Magyarország« körében mutatják: »Tizenkilenc éves korom és semmiségem dacára az akkori idő nevezetességeivel ismeretségbe, sőt nagyrészt bizalmas baráti viszonyba jutottam. [Pedig még] mindössze egy pár verset írtam . . .« (Egy honvéd naplójából.) És végül: »Az ifjú irodalom már akkor nagyhírű tagjaival per tu s a közvélemény asztalának tagja lettem.« (Ugyanott, ÖM 1439—1440. 1.)

Első életrajzírója, Kerekes György, — bizonyára magától a költőtől nyert szóbeli közlés alapján — meg is nevezi író-barátait: »Jókai, Vas Gereben, Degré, Lauka, Lisznyai baráti körükbe fogadták« — mondja. De arról semmit sem szól: hogyan jutott el Vajda János a Vahottal való ismeretségétől az említett író-társaihoz?

Rubinyi Mózes már közelebbi adatot is tud arról, hogyan került be Vajda a pesti fiatal írók társaságába: »Aznapi, hogy Pestre ért, — apai engedelem nélkül, szökve — egy kávéházban megismerkedett Lisznyay Kálmánnal s másnap a Pilvax-ban per tu lett az egész magyar irodalommal.« (6. 1.) Rubinyi azonban — mint jegyzetben maga is említi — nem közvetlen forrásból írt, hanem másodkézből: Mikszáth regényes Jókai-életrajzából (1907. kiad. 1: 115. 1.) vette át ezt a fontos részletet.

Komlós Aladár végre utánajárt a »beérkezés« e jelentős mozzanatának s megismerte a forrást, amely nem más, mint magának Vajdának egy az ÖM-ben nem szereplő közleménye. Címe: *Lisznyai életből*; megjelent a Lisznyai-album című szépirodalmi zsebkönyvben, szerk. Németh János. Pest, 1863.

En ezt a cikket már régóta fontos kiindulási pontnak tartottam s több rendbeli következtetést fűztem hozzá a fiatal Vajda János 47—48 körüli működésével kapcsolatban.

Megismerkedésüket Vajda János ez érdekes visszaemlékezésében így adja elő:

»1847-ben volt, s a mostani Két Huszár kávéházban történt.

En, mint iskolából szökött és szülői harag elől bujdosó diákféle, nagyon megviselt ruhában, üres zsebbel egy sarokban üdögéltem, kerülve a kellnerek ádáz pillantásait, nehogy

kérdezzék untalan : »was schaffens« — és elem tegyenek egy pohár kávé. Örültem, hogy észrevétlen újságot olvashattam.

Egyszerre kitárul az ajtó, s némi zajjal beront azon egy csapat fiatal ember, amolyan jurát-s literát-féle, de a javából, mert mindnyája nemcsak divatosan, de némi túlbőséggel, gazdagon volt öltözködve. Elöl egy cukorsütemény-finomságú és gyöngédségű alak, journálszép arccal, kiváló tenorhanggal s magába férhetlennek látszó kedéllyel, de amelybe a bornak semmi hatása nem látszott vegyülni, mert beszéde szellemes, okos és igen illedelmes volt — s azonnal a tekeasztalhoz láttak.

Én még nem tudtam, hogy ez ifjú — Lisznyai, de már ismeretlenben is megszerettem. Hisz ez egy kis magyar pseudo Apollónak tetszett!

Mily boldog volnék én, gondolom, ha már ilyen dicső gyerekekkel társalkodhatnám! . . .

Hát egyszer mi történik?! Látom, amint egy ismerősöm odahajol Lisznyaihoz, s rám mutatva, nevemet mondja ki.

Notabene, már akkor vagy két versem jött ki Vahot lapjában, melyekről egy-két műértő igen szép jövőt ígérőleg ítélt . . .

Az én Apollóm félredobva a dákót, hozzám rohan, s olyanféle szeretetreméltó stílusban, hogy többi közt — akarom-e őt azzal boldogítani, hogy barátja, te s tu pajtása legyek? . . . kezemet szorongatva, ölelgetve, leül mellém, az egész kávéházi közönség nem csekély amulatára . . . Odakiáltotta Sárközyt, s megkérdezvén tőlem, melyik a kedves nótám, szemem láttára vágta annak markába az ötös bankót, s elhúzatta kedves nótámat. (Akkoriban »Juhász legény, szegény juhász legény« — szövege Petőfitől.)

Azután — oh, minden szökött diáki, éhes proletári, kezdő verselői legvakmerőbb vára-kozást felülmúló, rendkívüli megtiszteltetés! — csöndet parancsolván a különben is odafigyelő közönségnek, toastot mondott rám . . ., tudtul adván az egész gyülekezetnek, hogy úgy nézzen rám, (már t. i. rám, a kopott ruhában) miszerint én az ország egyik szemefénye leszek, sőt vagyok is már . . . hogy én ilyen meg amolyan talentom, genie vagyok, etc. etc.

És végre elszavalta egyik frázisdús hazafias versem egész utolsó strófáját . . . Mikor aztán elhangzott ajkain az utolsó hatályos versszak, oly óriási tetszészaj s éljenzés tört elő, hogy valóban megsokaltam. El lön feledve minden addígi koplalásom, sanjarúságom, mit a kacér műzsákért szenvedtem, és kezdettem hinni, hogy talán mégis akadt meg bennem valami kis hivatás . . .»

Vajda közléséből láthatólag : első találkozása Lisznyaival nem sokkal azután történt, hogy Pestre érkezett. Állása, pénze még nem volt. Csak ezután juttatta be Vahot Imre a Gazdasági Egyesülethez.

Ez a kettős baráti fogadtatás magyarázza, hogy míg egyrészt híven kitart Vahot Imre kiadványai mellett 1848 végéig (Pesti, majd Budapesti Divatlap, Országgyűlési Emlék), másrészt fölkeresi sorra ama folyóiratokat is, amelyekbe fiatal frótársai — elsősorban éppen Lisznyai — dolgoznak.

Ez a cikk s egy másik emlék kétségtelenné teszi, hogy a pályakezdő Vajdának Lisznyai volt legfőbb segítőtársa és barátja. Az 1847. évi meleg fogadtatás s a »közvélemény asztalához«, Petőfihez vezettetés emléket Vajda János hosszem felejtette el. Hosszú évek múlva is halás szeretetét és becsülését nyilvánítja Lisznyai iránt. 1858-ban kiadott *Nemzeti Lant* című antológiája I. kötetében Vörösmarty és Arany János mellett Lisznyaitól közölt legtöbb verset! 1863-ban pedig, idézett cikkében Lisznyai emberi gyöngéinek szeretetteljes mnetegetésével újítja fel a kedves jóbarát emléket : »Mindazok, akik őt élete utolsó éveiben ismerték, jól tudják, hogy életmódja oly rendkívüli, szinte csodaszzerű valami volt, mikép annak oka, belső procedurája még számos legközelebbi ismerői, barátai előtt is rejtély marad . . . Emlékszem, hogy még 1847-ben nemcsak férfiak, de nők közt is a legszeretetteljesebb emberek egyike volt . . . Még én is elcsodálkoztam azon tündérregei, ragyogó, aransugaras kedélyen, melynek tanújelét vettem mindjárt első találkozásom alkalmával. . .« stb.

Lisznyai Kálmán nem tartozott a negyvenes és ötvenes évek jelentősebb fróihoz, sőt az ötvenes években éppen annak a hangoskodó »álnépies« iránynak volt egyik legismertebb képviselője, amelyet Arany János (leveleiben) s Gyulai Pál (bírátaiban) kemény szavakkal s joggal kárhoztatott. De itt most nem is elvetélt költői tehetségénél, hanem személyes baráti kapcsolatainál fogva emeljük ki Lisznyai szerepét. »Tengerszippantó« nagytmondásai, kedélyes »dalidói« miatt a fiatalok körében mindenkitől szeretett cimborá volt. Barátja Petőfinek, tagja a Tizek Társaságának ; »a kis Lisznyai« közelében még Arany János komolysága is fölengedett . . .

Kézenfekvő a föltevés, hogy a Pestre visszakerült fiatal Vajda János a kedélyes Lisznyai mellett, ennek baráti körében fejtette ki egész munkásságát 1847-ben és 48-ban.

Kezdetben még nem látja tisztán a politikai és irodalmi pártokat, még nem tud helyesen tájékozódni. Ezért egy ízben, mindjárt eleinte, 1847 őszén három verset juttat el a *Honderú*-nek ; ezeket P. Horváth Lázár sietve közli az októberi számokban. Vajdát megteveszthette,

hogy évekkal azelőtt Petőfitől is olvasott néhány verset a Honderűben. De barátai idejében figyelmeztették, hogy ez az arisztokráciának hódoló folyóirat (Jókai szavával) »anatéma alá van vetve«, hogy abba a »fiatal Magyarország« tagjainak nem illik, nem szabad írni, — s ez egyszeri ballépését Vajda tüstént felszámolja.

A többi lap, mely verseit hozza : baráti körének már mindmegannyi otthonos fóruma.

A győri *Hazánk* : a novellista és színműíró Kovács Pál »kereskedelmi és szépirodalmi lapja«, Petőfi és Tompa versei mellett Lisznai írásait is közölte. (Vajda Jánosnak a *Hazánk*-kal való kapcsolatáról ld. bővebben Bay Ferenc cikkét : Irodalomtört. Közl. 1955. 1. sz.)

Az *Életképeket* 48 elején Jókai szerkeszti. Jókai Vajdának első pesti író-barátai közé tartozik. Négy nappal az együtt kirobantott forradalom után közli Vajda versét : A honárulókhoz c. költemény I. jelzésű darabját.

A *Nép Barátja* : a kormány hivatalos néplapja, melyet Vas Gereben szerkesztett, Arany János közreműködésével. A mindig vidám, tréfakedvelő Vas Gereben is tagja volt Lisznai és Vajda János baráti körének. Vajda János munkatársi részvétele tehát itt is természetesen. Mindenesetre első érintkezése ez a társszerkesztő Arany Jánossal, akiről az ötvenes évek második felében oly magasztaló cikkeket ír. — Tisztázatlan kérdés, hogy vajon Vas Gereben előzetes betekintésre megküldte-e Aranynak Szalontára legalább a vers-kéziratokat? Vagy csak a kész lapszámokban látta-e az anyagot? Levelezésének idevágó darabjaiból (Petőfihez és Vas Gerebenhez) csak az derül ki, hogy a nép szellemi kimuveléséhez oly fontosnak tartott »emelkedettebb költemények« rendszeres közlését ő (Arany János) szorgalmazta Vas Gerebennél. S ennek egy ideig volt is foganatja. Saját s Petőfi versei számos jelesünket vonzották a laphoz.

Vajda János »baloldaliságának«, forradalom alatti politikai magatartásának mindenesetre maguk a versek, költeményeinek tartalma és szelleme : legfőbb tanúságtevői. De a politikai hovatartozás demonstrálás sem érdekelen mozzanat. Nos, a versek kronológiai jegyzékében két lapcím : a *Radical Lap* és a *Népelem* külön is jelzi, hogy a fiatal Vajda a legradikálisabb csoportozhoz, a Madarász-testvérek pártjához csatlakozott, midőn ezek lapot indítottak.

Mindkét újság aránylag rövid életű volt. A *Radical Lap* 1848. június 1-től július 15-ig állott fenn, ekkor egybeolvadt a *Népelem*-mel. A *Radical Lap*ot Mérei Mór szerkesztette, aki Somogy megyei köznemes családjának erősen aulikus szellemével szakítva, a forradalom idején Madarász Lászlónak volt egyik legfőbb híve ; később ennek országos rendőr-hivatalában mint tanácsos működött. Lapjában »Országgyűlési mellékpek«-et is közölt s e galériát Madarász László méltatásával kezdte. E lap 7. számában tette közzé Petőfi nyilatkozatát »A nemzetgyűlési követekhez«, a szabadszállási választási botrányról. A lapnak Lisznai is munkatársa volt : a 28. számban egy hosszú vereszetét találjuk ; címe : »Az a felső tábla« ; hevesen támadja benne az arisztokráciát és a főpapságot. Vajda Jánosnak három politikai költeménye jelent meg e rövidéletű lapban. Köztük A *honárulókhoz* című vers III. darabja, ezzel a jegyzettel : »E költeményt három évig gyilkolták a censorok szanaszét a hazában, ahol csak próbát tettem vele — és íme mégis él. Hadd dörögjön most gyilkosai fülébe, s ha kidörögte magát, múljék ki csöndes halállal, dalaim közös halálával — melynek neve : feledés . . . Aztan meg ne higgyük, hogy korunkban már a honárulásnak is lejárt volna ideje : sőt valamint az erénynek, úgy a bűnnek is nagyobb mezeje nyílt«.

A *Népelem*-et előbb a két Madarász-testvér szerkesztette, majd július 16-tól velük együtt Mérei Mór. E lapban (aug. 4-én) jelent meg Vajda János *Július 22-én* című verse, ezzel az alcímmel : Nemzetülés után. E verssel kapcsolatosan már Waldapfel József megjegyzi (Valóság, 1948. márc. sz.), hogy az Olaszország ellen küldendő magyar seregek országgyűlési vitájának hatása alatt íródott.

Tegyük hozzá azt is, hogy éppen a *Népelem* foglalkozott ez országgyűlési vitákkal a legrészletesebben. Több számon keresztül közölte az ellenzéki szónokok beszédeit, sőt névszerint fel is sorolta mindazon képviselőket, akik az Olaszország ellen küldendő haderő mellett vagy a haderő küldése ellen szavaztak (35 ellenzéki képviselő), valamint, akik tartózkodtak a szavazástól. Vajda János verse tehát szervesen illeszkedik annak a lapnak hasábjába, amely a kérdést a szabadságjogok egyetemes megbecsülésének elvi magaslatára helyezte. Sőt joggal feltételezhetjük, hogy Vajda éppen a *Népelem* részletes tudósításainak hatása alatt írta e költeményét. (Egyébként a vers egy része feltűnően emlékeztet Petőfi »Csalogányok és pacsirták« című, 1846-ból való költeményére. Vajdánál : »Lelkemben kő az érzelem S nem csalogány az akarat, Mely lágy dalok szárnyán repül . . .« Rapszódikus formája, kötetlen szótagszámú sorai s szeszélyes rimhasználatja is erre utalnak!)

Lisznai Kálmán és Vas Gereben mellett Lauka Gusztáv volt a harmadik vidám cimbor a fiatal írórtársak ama körében, melyhez Vajda János is tartozott. (Vajda-életrajzában Kerekes György is említi Laukát!) — Költőnk a maga egykori vidám, barátkozó természetéről Lisznai-cikkében így nyilatkozott : »Magam is meglehetősen kebedűs, valamint hamar és

nagyon megszeretni képes jó fiú voltam hajdanában (azért vagyok most, ezer csalódás után, mint rendesen az efféle csupa-szív emberek, fásult pesszimista) . . . » — Természetes, hogy Lauka Gusztáv éleclapjából, a *Charivari Dongó*ból sem hiányozhattak Vajda János írásai. Ebben két versét találjuk.

1848 végén, illetőleg 1849 tavaszán az említett lapok nagy része megszűnt. Így aztán Vajda János 1849-ben már csak Jókai két lapjába dolgozott: a *Pesti Hírlap*ba és az *Esti Lapok*ba. Ez utóbbi a »mérsékelt ellenzéki párt« lapja volt.

Feltűnő, hogy két erősen republikánus szellemű lapban: Pálffy Albert és Csernátony Lajos Március Tizenötödike című, valamint Erdélyi János Respublica című lapjában nem találkozunk Vajda János nevével. Éppígy a Hivatalos Közlöny-ben sem. Igaz viszont, hogy ezek csak nagyon ritkán közltek verseket.

Két döntő élmény: Vajda Péter és Petőfi költészete

Vajda János költészetének legfőbb sugalmazói: a természetérzés és szabadságszeretet. E két ihletőerőt korán, mindjárt pályája kezdetén kifejlesztették s tudasztották benne első nagy irodalmi élményei.

Bármennyire ügyeljünk is arra, hogy a nagy tehetségek fejlődését elsősorban önmagukból fejtjük ki, — pályájuk kezdő szakaszain lehetetlen észre nem vennünk az utánzások nyomait.

Pesti ginnáziumi tanuló korában (1842–43) a jobbágyszármazású Vajda Péternél lakott, aki költőnek nemcsak névrokona, hanem — mint Komlós Aladár valószínűvé teszi — vérokona is, talán éppen nagybátyja volt. Vajda Péter szabadságrajongásának — a harmincas és negyvenes évek súlyos elnyomása idején — távoli világrészekbe helyezett meséivel s panteista-megnyilatkozásaival adott kifejezést.

Hatása nem csekély! Sajátos szemlélete, egzotikus tájleírásai és e különleges világképhez formált, erősen ritmusos, szinte muzsikáló nyelve a negyvenes évek fiatal költőit, Petőfit, Jókait, Czákó Zsigmondot egyaránt elbűvölte. Halálára (1846) Petőfi gyönyörű elégiát írt; benne »A természet leghívebb gyermekét« siratja, s »A függetlenség bajnok férfiát, Ki e hajlongó, görnyedő időkben Meg nem tanúla térdet hajtani . . .« — A fiatal Jókait Vajda Péter panteizmusa mellett főleg nyelvi romantikája, díszítményekkel túlterhelt előadása, mondatritmusa és gondolatpárhuzamai ragadták meg. Negyvennyolc körül írt cikkei és elbeszélései (»Czákó Zsigmond emléke« 1847, »Déliab« 1848, s a tardonai rejtőzködése idején keletkezett »Egy bujdosó naplója«) Vajda Péter-kisugárzó hatásának jellemző bizonyítékai. — Czákó Zsigmond drámáinak merész ábrándképei és nyelv-zeneje hasonlóképpen Vajda Péter termékenyítő munkásságára utalnak.

Természetes, hogy ez a hatás a vele egy fűdél alatt lakó fiatal költő-rokon Vajda Jánosra is kiterjedt. Vajda Péter erős demokratizmusa, mely kivált szatíráit, de egyéb írásait is átfűti: a benyomásokra oly élesen reagáló, szenvedélyes ifjút mélyen érinthette. Ómaga vallja, hogy: »Vajda Péternek magánéletében is megvolt az a saját hatása, ami műveinek természetimádó szelleméből árad az olvasóra.« — Vajda Péter könyvtárában ismerkedett meg a XIX. század zászlóvivő, nagy nyugati költőivel: Byron, Victor Hugo és Heine műveivel . . .

Komlós Aladár (17. l.) főképp Vajda János' első novellájában (»Az eltélték éjjele«, 1850) ismeri fel Vajda Péter »érzelmes pátosának« hatását.

Egy kéziratban fennmaradt s csak imént előkerült verse, a *Merengések II.* című költemény (Irodalomtört. Közlemények, 1955: 1. sz. 109. l., közli: Bay Ferenc) azt mutatja, hogy sokkal előbb, már 1847-i próbáiban is nyomára akadhatunk Vajda Péter természetimádatának, amely később teljesen egyéni felfogással és hangszereléssel nyilatkozik meg Vajda János lírájában.

Itt még, ebben az érdekes kísérletében, Vajda Péter szabadságrajongó »tündéralmaival« együtt ennek panteista képzetait is naív hűséggel kölcsönzi át a húszéves ifjú. Fantáziája a tündérmesék világába viszi. Szeretné, ha a tündérek királynéja teljesítené egy kérését:

Mit is kérnék — tán csak
Aranypalotákat?

— — — — —
Nem; — egy kunyhót kérnék
Erdők vadonában,
A szabadság leges-
Legszebb hazájával . . .

Anyám lenne a föld,
Fa, virág testvérem ;
A könnyelmű kék ég
Lenne feleségem.
Enyelegnénk, hogyha
Szépen mosolyogna,
Együtt mennydörögnénk,
Hogyha elborulna . . .

*

A másik döntő hatású nagy élmény a pályakezdő Vajda János számára : Petőfi költészete.

A húsz-huszonötéves Vajda Jánosról írni csaknem annyit jelent, mint Petőfinek fiatal pályatársaira gyakorolt hatásáról írni egy fejezetet.

A fiatal Vajda János olyan tisztelettel, mondhatni rajongással tekintett Petőfire, hogy magához a költőhöz lennénk hűtlenek, ha mellőznénk e bensőséges kapcsolat vizsgálatát, s tulajdon vallomásait másítaná meg, aki enyhíteni próbálná Petőfinek a pályakezdő Vajda Jánosra gyakorolt döntő hatását. Csak akkor járunk el helyesen a Petőfi–Vajda-viszony megvilágításában, ha minden szépíjgöcs nélkül kimondjuk, hogy a húszéves Vajda János teljes odaadással szegődött Petőfihez, s tárgyválasztásban, felfogásban, formákban egyaránt éveken át utánozta mesterét.

Ennek nyílt kimondásától ne tartson vissza bennünket az a hamis látszat, mintha ezzel Vajda Jánost a harmad- s még kisebb rangú Petőfi-utánzók táborához soroznánk! Szó sincs róla! Mert ez a megállapítás csak írói pályája legelső szakaszára vonatkozik ; később mind tudatosabban tér a saját egyéni útjára s alkotja meg a maga külön világát.

Hasonló eljárással vizsgálta annakidején Horváth János a tizenkilencéves Petőfi költészetét a Vörösmarty-, Kölcsey- és Bajza-»utánzók« között, »a hagyomány sodrában« ; s pontos egyezésekkel bizonyított eredményeit az irodalomtörténet ma már általánosan vallja és a költő kezdeti fejlődésében az »utánzást« természetes fokozatnak tekinti.

S ha egy Arany János még az ötvenes évek derekán is Petőfi »szellemujjának« vonásaira ismert némely készülő költeményén, ha egy Jókai — prózaírói létére! — minduntalan beleszövi írásaiba Petőfi szavait és gondolatait : — Vajda János kezdeteinél is természetesnek fogjuk tartani ezt a közvetlen, szoros belső kapcsolatot. Az volna természetellenes, ha nem így lenne!

Petőfi egyénisége és költészete Vajda Jánost annyira igézetében tartotta, hogy pályája elején alig van lépése, mellyel ne Petőfit utánozná. Az utánzás olykor bevallottan szándékos. Petőfi színész-múltja csábítja őt is vándoréletre : »Petőfi volt az ideálom ; az is színészetben kezdte, én is azon akartam kezdeni a költőséget. A nép nyelvét, szellemét, szokásait akartam megismerni Petőfi szülőföldjén, hogy lássam, mi Petőfiben a való s mi a költészeti változtatás, hogy aztán én is úgy írjam meg, ha csak lehet a magam erdei magányát . . .« (Önéletrajzi vázlat, Zempléni Árpád följegyzése 1897-ből. ÖM 1747. 1.)

1845 áprilisában csapott fel színésznek s 15 hónapig, 1846 június közepéig tartott kóborlása. Ezalatt keveset írt, s tudomásunk szerint egy versét sem publikálta. Ezért üres verseinek kronológiájában az 1845. és 1846. esztendő!

Vajda emlékezéseiből tudjuk, hogy bár néhányszor személyesen találkozott s négy-szemközt is együtt volt Petőfivel, viszonyuk mégsem nevezhető barátságnak, mert magát Petőfit is »feszélyezte talán« az a »csodálat«, mellyel Vajda a nála négy évvel idősebb költő-eszményén csüngött . . .

A fiatal Vajda János oly feltűnő mértékben utánozza Petőfi költészetét, hogy egyetlen méltatója sem tud kitérni e jelenség megállapítása elől. Kerekes Györgytől kezdve (1901) Rubinyi Mózes (1922), Kéký Lajos (1927), Bóka László (1941) és Komlós Aladár (1954) egyaránt kiemeli ezt a lényeges vonást. Észrevételeik azonban minőségben és terjedelemben erősen különböznek, aszerint, hogy melyikük mennyi 48 körülí verstermésre alapíthatta nézetét. Kerekes György, Rubinyi Mózes és Kéký Lajos még csak általánosságok között mozog. Bóka László — bár »célja nem az volt, hogy Vajda János életútjának minden apró lépését felderítse« — költőnk első kísérleteit is finoman elemzi ; jól látja, hogy a fiatal Vajda János költészetében, még az ötvenes évek elején is »az elhunyt eszménynek, Petőfinek szelleme játszik szívárványt . . .« — Utóbb, 1951 decemberében, Komlós Aladárt is ő figyelmeztette, hogy a Petőfi-hatás és Vajda népiessége körül még bőven van tennivaló! — Minthogy Komlós

Aladár monográfiája támaszkodhatott a legtöbb ifjúkori versanyagra (az 1944-ben megjelent ÖM kötetére, az 1948. centenárius év publikációira és saját kiegészítő gyűjtésére, közlése szerint: 32 darabra), — természetesen, hogy az ő tanulmánya fejti ki legrészletesebben a Petőfi-Vajda kapcsolatokat. Könyvének főleg 25–39. lapjain elemzi Petőfi hatását Vajdára, közelebből is utalva némely egyezésekre. Bár ezek a lapok nyújtják — ismétlem — a Petőfi—Vajda-kapcsolatoknak mindaddig legrészletesebb elemzését, mégsem lesz fölösleges tovább vizsgálni az összefüggéseket, utalva mindenekelőtt a korábbi eredményekre, majd rátérve saját megállapításaimra.

Petőfi költeményeinek a Vajdáéra gyakorolt hatásával filológiai alapon Horváth János foglalkozott először. Nagy jelentőségű Petőfi-monográfiájának (1922) Függelékében érdekes egyezésekre mutat rá:

1. Könyvének 519. lapján: *Petőfi: A szájhősök* (Szatmár, 1847 aug.; megjelent először 1848 derekán, az Országgyűlési Emlék c. almanachban) hatása: *Vajda János: A A nemzethez II. c. költeményére* (megj. Pesti Divatlap, 1847. szept. 30.).

Horváth János gondosan egybeveti a feltűnő egyezéseket:

Petőfinél: Meddig tart ez örült hangzavar még?

Vajdánál: Meddig tart még ez így?

Petőfinél: Mit használtok kofanyelvetekkel? . . . Tenni, tenni! ahelyett, hogy szóval Az időt így elharácsoljátok . . .

Vajdánál: Nem pletykanyelv szerezte e hazát, E honért nem beszélni — tenni kell! stb.

Horváth János fölteszi a kérdést: »Hogyan magyarázhatók Vajda költeményének vele való kétségtelen egyezései, holott a vers (tudniillik Vajda János verse) már 1847 szept. 30-án (PDI) megjelent, tehát később ugyan a Petőfié iratásánál, de előbb annak megjelenésénél . . .«

Figyelembe véve Vajda János pesti írói kapcsolatait, próbáljunk megfelelni erre a nyitvahagyott kérdésre:

Petőfi, szatmári útjáról Pestre visszatérve, legújabb szerzeményeit — szokása szerint — alighanem felolvasta baráti körében, hol Vajda János is jelen lehetett. De ha nem így történt: költőnk megkaphatta Petőfi versét kéziratot másolatban (esetleg Lisznyaitól), vagy végül: magát az eredetit is olvashatta, ha azt Petőfi tüstént átadta Vahot Imrénének, már akkor előkészületben levő országgyűlési almanachja számára, ahová tárgyánál fogva legjobban illett. Hiszen az 1848. évi Országgyűlési Emlék c. kiadványt Vahot — éppúgy, mint korábbi hasonló almanachjait — az új év elejére akarta megjelentetni. De — mint mentegetődző előszavában panaszolja —: » . . . a cenzúrai akadályok miatt a kitézött időre (év elejére) még csak meg sem kezdhetém könyvem nyomtatását.« Így aztán addig várt, míg a cenzúra által »halálra ítélt szabad eszméknek megkegyelmezett a forradalom jótékony szelleme . . .« Ilyen visztonagságok után jelent meg a Petőfi 47 augusztusi versét közlő almanach csak az 1848. év derekán. Vázolt föltevésünk annál valószínűbb, minthogy Vahot szóbanlevő almanachjába Vajda Jánostól is kért és kapott kéziratot. (A rab halála c. költeménye ott jelent meg.) Vajda mindjárt a Petőfitől elszavalt, vagy kéziratából olvasott költemény hatása alatt megírta a maga szerzeményét s azt tüstént közzé is tette Vahot folyóiratában, míg Petőfi eredetijét az országgyűlési almanach többi kéziratával együtt Vahot kénytelen volt háromnegyed évig hevertetni . . . Ehhez vagy hasonló föltevéshez okvetlenül ragaszkodnunk kell, hiszen Vajda átvételei kétségtelenek. — A dolog márcsak azért is érdekes, mert Petőfi íme, közvetlenül tapasztalhatta: hogy elszavalt vagy kéziratban hozzáférhető versei milyen gyűjtő s ösztönző hatással vannak fiatalabb költőtársaira, így az őt szinte bálványozó, sokatígérő Vajdára is!

2. Könyvének 545. lapján Horváth János egybeveti *Petőfi: Édes öröm, ittalak már . . .* (Pest, 1847. febr., megj. Eletk. 1847. II. 142. 1.) és *Vajda: Sírámok I. (Száll a hegyre . . .)* c. költeményét is. (Ez utóbbi megj. 1854. május 27.) Horváth János szerint: »Egész lemondó hangulata rokon; versformája is — áruló jel — ugyanaz; [két] végsora — »[Mely kiégett szívvel kérdi:] Mért születni, minek élni — majdnem szó szerint a Petőfié« [És tőlem sutogva kérdi: Nem legjobb-e sosem élni?]

Ezúttal tehát egy későbbi, még az 1850-es évek első felében is erőteljesen érvényesülő hatással van dolgunk.

Komlós Aladár Horváth János utalásai közül csupán ez utóbbit említi (könyve 50. lapján). Nem fogadja el az analógiát, szerinte: »az utolsó sorok valóban feltűnő hasonlóságát *pusztá véletlennek* kell tekinteni . . .«

Hadd folytatom a párhuzamokat, — most már saját észrevételeim nyomán:

Vajda úgyszólván fellépése óta Petőfi nyomdokait követi. Petőfi ösztönzései — a példák erőszakolt egyeztetése nélkül — majdnem minden versén megállapíthatók a negyvenes években. A hatás a versformákra, tárgyválasztásra, mondanivalóra egyaránt kiterjeszkedik.

A tartalmi, tárgyi átvételek egyik legtanulságosabb példáját az 1847-ben írt *Meregségek I.* című, eddig ismeretlen költeménye nyújtja. (Irodalomtört. Közlemények, 1955 : 1. sz. 107–108. l., közli Bay Ferenc.) Ebben a versében fiúi és testvéri szeretetét fejezi ki azon a családi érzelmeket bizalmasan kitáró hangon, melyen először Petőfi szólott. Anyját s »kís-öccsét« árasztja el szeretetével, félreismerhetetlenül követve Petőfi *István öcsémhez* (1844. június) és *Szülőimhez* (1844. aug.) című költeményeit. Éppúgy egyetlen verse ez anyjáról, mint ahogy apja emlékét is csak egy versében örökítette meg (*Atyámmal*, 1847); nem számítva *Oltthon* (Odahaza, 1853) c. költeményét, amelynek csak első strófájában említi a »csupa-szív két öreget«. Petőfi ösztönzése (Egy estém otthon) *Atyámmal* című versén is észrevehető, de anyjáról írt költeménye különleges figyelmet érdemel. — Vajda János életrajzai egyértelműen azt mondják, hogy az apját szeretve-tisztelő költő mindig feltűnő hidegséggel, szeretet nélkül, sőt ellenszenvvel nyilatkozott anyjáról, az egykori csárdai szolgálólányról. (Ld. Rubinyi Mózes könyvének 5., Bóka László könyvének 18–19., Komlós Aladár könyvének 13. l.) Ez a visszatetsző vonás szóbeli hagyomány s kortársi följegyzések nyomán terjedt el. — Az említett ifjúkori költemény mindenestre ellentmond ennek a hagyománynak, éppenúgy, mint »A váratlan orvos« című, 1859-ből való elbeszélése, melyben a minden áldozatra kész anyai szeretetet festi, bizonyára édesanyjáról mintázva a novella erdész-feleség hősnőjét. A húszéves Vajda Petőfit utánzó családi verse és a harminckétéves Vajda említett novellája mindenestre arra figyelmeztet, hogy kissé tartózkodóbban kezeljük az anyával szemben »természetellenes ellenszenvet« hirdető hagyományt.

*

Ismeretes, hogy Petőfi költészetébe Heine olvasása is jelentősen belejátszott. Heine műveivel Petőfi korán, már pápai diáksága idején (1841–42) megismerkedett. Heine hatása jórészt azokban a humoros költeményeiben feltűnő, hol az érzelmes alaphangú előadás hirtelen kiábrándító fordulatot vesz, s meghökkentő, groteszk csattanóval végződik.

Petőfinél számos ilyen mintát találunk. 1844-ből: Elmondanám, Magány, Szobámban, Hozzá, Esik, esik, esik, Az öregúr; 1845-ből: Mi kék az ég!, Felsülés, Egy szép hölgy emléke, Holdvilágos éj, Egy hajfűrthöz; 1847-ből: Ismét könny!, Ez már aztán az élet!

Mint látható: Vajda János efféle mintákat Petőfinek nemcsak korai, hanem 1847. évi termésében is könnyen talált. Hatásuk alatt effélet csinálni maga is próbálgatott. Ilyenfajta kísérlete a *Néprománcféle*, melyet a Pótlások közt 10. sz. alatt már említettem. (Megjelent a Charivari Dongó 1848. július 15-i számában.) Nem valami sikerült műalkotás; közöljük mégis, mint eddig számon sem tartott, elfeledett, ismeretlen versét:

Néprománcféle

Nyári szombat este volt,
Az erdő szélére
Várta Ferke Őrszikéjét
Malac pecsenyére.

Várta soká, már a hold
Jó magasra hágott,
S már fanyáron kisütötte
A lopott jószágot.

Hej de Őrszi mégse jön,
Oda minden kedve,
S a malaccal kis kutyája
Mulat a berekbe!

Kanász Ferke Őrszikének
Élment ablakára.
S oly keservesen dudált, hogy
Megrepedt a — szája.

*

Béranger megismeréséhez is Petőfi útján jut el. Béranger, a francia demokrácia élharcosa, az 1830-as forradalom egyik hőse, nálunk elsősorban mint költőtípus: mint a bor,

szerellem és haza dalnoka ragadta meg a fiatalok — köztük Petőfi — figyelmét. Valamennyien erősen túlbecsülték, a század egyik legjelentősebb költőjének tartották.

Kétségtelen, hogy Vajda János Petőfi nyomám ismerte meg a francia szabadságdalnokot, mert neve és hatása a legerőteljesebb Petőfi-impulzusok idején tűnik fel nála.

1849. júniusában ódával fordul *Béranger-hoz*, jórészt azokat a gondolatokat ismételve, amelyeket *Franciaországnak* című, egyidejűleg írt költeményében találunk. Amikor Napoleon (a későbbi III.-ik) 1849 tavaszán segítséget nyújtott a pápának a római forradalom leverésére: — az ellenforradalmi erőknél ez a felülkerekedése mélységes elkeseredéssel tölti el a fiatal Vajda Jánost, aki — Kossuth és Petőfi nyomán — belső összefüggésükben fogja fel az európai forradalmak és szabadságharcok jelentőségét. Korholja Franciaországot, amiért »hataloms dicsőség-« vágyának feláldozza a »legfőbb hatalmat s legszebb dicsőséget«: a szabadságot, amely most már hozzánk költözik, hozzánk, »kik küzdünk egyedül csak a szabadságért...«

S itt, ezen a ponton kapcsolódik össze Vajda János két költeménye. *Béranger*, a szabadságdalnok (így gondolja Vajda): nem maradhat többé abban a Franciaországban, amely feladta a »kiküzdött népfenség« elvét! Hívja, hogy mielőtt számúznék vagy megfeszítenék zsarnok urai, — jöjjön, költözzék hozzánk:

Jer mihozzánk, ez a föld tehozzád
A legméltóbb széles e világon.

Ez a meghitt, bizalmas hang, ez a szinte családi jellegű meghívás már a *Petőfitől meghonosított Béranger-nak* szól!

Nemcsak ódája, hanem *Béranger* néhány versének fordítása is (*A fecskék*, *A vén csavargó* 1852-ből, *Az idő* 1854-ből) kifejezi együttérzését a francia forradalmár-költővel.

Béranger chanson-jainak egyik lényeges formai eleme: a *refrén*. Ez Petőfi költészetében is feltűnően gyakori szerephez jutott. Vajda János a refrént ugyancsak Petőfi közvetítésével alkalmazza. Ezt kétségtelenül bizonyítja, hogy csak fejlődésének ebben az első szakaszában ír refrénes verseket: 1847: *Atyámmal*, *Színészbarátimhoz*, *A tavasz jelei*. 1848: *A rab halála*. 1849: *Bérangerhez*, *Washington*. 1851: *Dalok*, I. (Ki álmban megjelenesz...). 1852: *Meghasonlítás*. A későbbi esztendőkhöz már csak egészen kivételesen tér vissza ehhez az ifjúkori formai szerzeményéhez: 1863: *Memento mori*. 1878: *Őszi tájak*. 1885: *Éjjelek*.

Visszatérve *Béranger*-szakaszunk kiindulásához, jegyezzük meg meg, hogy a *Franciaországnak* és a *Bérangerhez* c. költeményekkel eszmeileg szorosan összefügg a *Krisztus és korunk* című, ezekkel kb. egyidőben kelt erőteljes forradalmi verse. Ebben is a franciák olaszországi expedíciójával foglalkozik: magasztalja a köztársaságot s átkozza a reakciót.

Természetes, hogy Petőfi hatása legerőteljesebben a forradalom és szabadságharc idején érvényesült. 48–49-ben egyetlen költőtársa sem vonhatta ki magát Petőfi forradalmi költészetének sodrából. Nem csoda, ha forradalmi lírájának pátosza, szenvedélye és ereje rajongó követőjét, Vajda Jánost is teljesen hatalmában tartotta.

Mint hogy Vajda költészetének Petőfihez vezető szárait a 48-as korszak termésében a legkönnyebb felismerni, nem is fejtetem itt hosszabban a kérdést. Komlós Aladár monográfiája elég részletesen tárgyalja ezt a fejezetet s néhány érdekes, tanulságos analógiára maga is rámutat.

Csupán egy újabb példát kívánok érinteni: a fennebb ismertetett *Se földem, se házám* című 1848-i vers összefüggéseit Petőfi költészetével.

A vers alapeszméje ez: A szegénynek nincs semmije a hazában, s ő mégis egészen, utolsó csepp véréig a hazáé...

Ezt az alapeszmét Petőfi már évekkel azelőtt kimondta (Batthyányi és Károlyi grófnék című versében, 1844): »Nekem nincs semmim, semmim e hazában, De én egészen az övé vagyok...«

1848-ban — de már Vajda költeményének megjelenése után — Petőfi két ízben is felújítja ezt a gondolatát, amely plebejus hazafiságát oly jellemzően fejezi ki. *A vén zászlótartó* (1848. okt.) 6–7–8. stórfájában: »Mi vitte őt háború zajába? Hiszen neki nincsen gazdagsága, Mit féltene, mit védnie kéne, Hogy ne jusson ellenség kezére... *Ép azért ment, mert semmivel sem bír*; Küzd a gazdag, de nem a hazáért, Védi az a maga gazdagságát... *Csak a szegény szereti hazáját*«. — *Tiszteltétek a közkatonákat* (1848. okt.–nov.) c. költeménye úgyszólván teljes egészében, de kivált 2, 3, és 5 stórfájában adja ismét e gondolat újabb megfogalmazását.

A negyvenes évek erős Petőfi-hatásait már csak azért is kívánatos minél részletesebben — *tartalmmal s formaelemeivel együtt* — megvilágítani, mert fejlődésének erre az első szakaszára emlékezve Vajda János is mindig *feltétlen odaadással* szól mintaképéről. Míg később,

egy évtized múlva, 1857 körül eltávolodik Petőfi népiességétől s Arany újabb törekvéseiben látja a követendő irányt. Ekkorra már teljesen feloldódtak kötöttségei. Petőfi nem tárgyi és formai elemekkel, hanem örök tanításaival él tovább Vajda János költészetében.

*

Feltűnhetik, hogy Vajda Jánosnak éppen ezek az erőshangú, szenvedélyes forradalmi versei hiányzanak a költő által összeválogatott gyűjteményeiből. Valaki még azt is gondolhatná: vajon nem irányzatos-e éppen ezeknek a forradalmi verseknek a kihagyása? Vajon nem a forradalom emlékét akarta ezzel feledtetni, mint tette néhány kisebb rangú költőtársa a kiegyezés után? Mint ahogy például Szász Károly is kihagyta 48-as versei nagy részét későbbi gyűjteményeiből, s vele együtt Lévay József is egykori forradalmi dalait, melyekben csak úgy nyakaztatta a királyokat...

Kérdés: szintén hasonló jelenségnek vagyunk-e tanúi Vajda János 48-i verseinek mellőzését látva?

Nem, egyáltalán nem!

Komlós Aladár igen helyesen a költő szigorú önkritikájával magyarázza az ifjúkori termés nagy részének kiostalását. Fejtegetéseim s a közelebről megvilágított analógiák talán még meggyőzőbbé teszik mindenki számára e magyarázat helyességét.

Egyedül Vajda János kellő szigorral alkalmazott önkritikájának kell tulajdonítani azt a körülményt, hogy gyűjteményes kötetekből szinte valamennyi ifjúkori darabját kihagyta. Nemcsak politikai költeményeit!

Költőnknek — időben távolodva — lehetetlen volt nem éreznie, hogy ezek a fiatalkori versek túlságosan magukon viselik a nagy eszménykép: Petőfi hatását. Helyenként szavak és sorok szerint is hozzátapadnak az annyira csodált mintákhöz. A hatvanas és hetvenes évek közönségét már megtéveszthette volna — és saját értékelését is leszállytja! —, ha e versek együttes kiadásával azt a látszatot kelti, mintha ő is a kisebb tehetségű Petőfi-epigonok (Lisznyai, Szelestey László, Székely József, Tóth Kálmán) irányát helyeselné és követné.

Hogy okfejtésünk helyes, azt Vajda későbbi műveinek szelleme is tanúsítja. 48—49 emlékét költőnk sohasem tagadta meg. *Egy honvéd naplójából* című memoárjában (1868) a forradalomnak és szabadságharcnak méltó emléket állított, s további munkásságával is mindvégig hű maradt azokhoz az eszmékhez, melyekért ifjúkorában küzdött.

Mutatja ezt még egy jelenség! Tompa Mihály levelezéséből tudjuk, hogy Áldor Imre »A forradalom költészete« című antológiája anyagát a kiegyezés évében, az akkor még élő költők előzetes megkérdezésével — s nem tudtuk nélkül! — állította össze. Ha megnézzük Vajda János verseit ez antológiában, azt látjuk, hogy legjellemzőbb — s nem legmérsékeltebb! — költeményeit engedte át közlésre (*A honárulókhöz, A rab halála, Adjon isten!, Ki bánt?, Körültünk vagy tíz ellenség, Franciaországnak, A vörössípkás*).

Vajda János tehát kizárólag azért hagyta ki kötetéből a fiatalkori verseket, mert azok túlságosan magukon hordják a Petőfi-hatások, sőt utánzások nyomait.

Az utókor azonban nem mellőzheti ezeket a darabokat sem, ha világosan akarja látni a költő pályájának mindenik szakaszát.

SZEMLE

BÓKA LÁSZLÓ: ADY ENDRE ÉLETE ÉS MŰVEI I.

Akadémiai Kiadó, Bp. 1955.

A húsz íves kötet egy nagyszabású monográfia első része. Ady fejlődését 1903-ig, a költő huszonhatodik életévéig kíséri nyomon. Az utolsó Ady-versek, amelyekről a monográfia említést tesz, 1903 júniusában és szeptemberében láttak napvilágot. Az utóbbi dátum azért is nevezetes, mert Ady ekkor költözött haza Nagyváradról Érmindszentre, hogy felkészüljön első párizsi útjára. A monográfia első kötete ilyenformán — nagyjában-egészében — a költő érmindszenti gyermekkorát, nagykarolyi és zilahi diákéveit és a debreceni, váradi újságírói esztendőket öleli fel.

Bóka László könyve az Ady-irodalom fejlődésének jelentős, Révai József könyve óta nyilván legjelentősebb állomása. Adyra vonatkozó irodalmunk ugyan méreteiben hatalmas, szinte egész könyvtárra rúg, tartalmi tekintetben azonban fölöttéb vegyes anyag. Néhány valóban tudományos becslő munka kivételével inkább csak az Ady körüli atmoszféra lirizáló, impresszionisztikus megrogzítése az érdeme. Ebben az Ady-irodalomban még kísérletet sem igen találunk olyat, amely a költő életét és életművét egyetlen tömbben, mint egységes valóságot kutatná és mutatná fel. Bóka erre vállalkozott. Rekonstruálni kívánja az Ady-élet napjait, ugyanakkor átvilágítani és értékelni az Ady-művet, — s mindkét műveletet végigvinni úgy, hogy az „ember” lehetőleg egy pillanatra se váljék el a „költő”-től, hogy a biográfia adatai és a mű-elemzés eredményei kölcsönösen és állandóan világítsák és magyarázzák egymást, — ugyanakkor világítva és magyarázva a kor magyar társadalmi harcait, s egyben szüntelenül azok által is világíttatva és magyaráztatva.

Ami Bóka könyvében már az első lapokon meglepi és megragadja az olvasót, az az előadásmódnak tudományos műveknél ritkán jelentkező művészi jellege. Nem arról van itt szó, hogy Bóka az értekező prózának

valamely finoman csiszolt és művészien elegáns változatát művelné. Illetve nem *csak* és nem is elsősorban erről. Hanem sokkal inkább arról, hogy amennyire csak lehet, szépirói eszközökkel kívánja megoldani — és oldja is meg — feladatait. Semmi sem idegenebb tőle, mint az az óvatos, dátumokhoz, nevekhez, címekhez szárnyatlanul tapadó előadásmód, amely menthetetlenül unalomba fullasztja a monográfia hőjét még akkor is, ha annak egyéniségéből különben csak úgy szikrázik az önkéntelen izgalom. Bóka szinte a regényíró ihletével és szárnyaló biztonságával éli föl az adatok rengetegét. Az apróbb-nagyobb tények nem kötik le, hanem fölropítik. Pozitív adatai mintegy beleoldódnak írói-költői szövegébe. Innen van, hogy könyve rendkívüli mértékben olvasmányos. Csattanós érv ez a kötet azok mellett, akik az irodalomtörténeti munkák szürkeségébe nem tudnak beletörődni s akik azt vitatják, hogy az ilyen tárgyú dolgozatok tudományos megbízhatóságának nem veszélye a művészi szín és szenvedély, s nem biztosító záloga a szűkös óvatosság. Ússzük fel a könyvben azokat a lapokat, amelyeken Bóka a költő gyermeki napjainak színterét, Érmindszentet, vagy az alsós diák környezetét, a nagykarolyi világot, vagy a felsős diákét, a zilahi városképet festi, vagy ahol a múlt századvégi Debrecent és az e század eleji Váradot ár-arázolja — a rajzok minden pontja él, minden színfoltja hitelesen sugárzik. Vagy nézzük meg azokat a miniatűr portrékat, amelyek Ady családját, ismerőseit, barátait és tanárait állítják élénk, — lélekző, pompás figurák mind: az „ides” éppúgy, mint Ady Lőrinc, a zilahi tanárok éppúgy, mint a debreceni pajtások, Fehér Dezső éppúgy, mint Várady Zsigmond. S szinte természetes, hogy ahol él a táji, társadalmi, emberi környezet, ott él maga a hős is, Ady.

Az a szépírói hang, amelyről szólunk, fölöttébb érdekes, egyéni kompozitum. Stílusosan simul a tárgyhoz, az ötven-hatvan évvel ezelőtt volt magyar világhoz. Népienvidéken zamatos, archaikusan fűszerezett, tájszavak szintfoltjával is meghintett nyelv zeng itt, amelynek sajátos ízt ad a szerző élveteg és mintegy játékos fölnye, amellyel stílári eszközzeit, nyelve elemeit válogatja — kezeli. Bóka áradóan és passzióvza ír, örömet leli hangja modulációiban, az ódonba hajló, stíltréfás mondatokban. De szépírói becsvágva és ereje nemcsak a nyelvben-stílusban, hanem szerkezeti megoldásokban is érvényesül. A könyv épületében van valami az érdekes regények struktúrájából. Kivált a fejezetvégek éreztetik ezt. Bóka fejezetvégei szinte kivétel nélkül hatásosak: epigrammatikusan zengenek ki, point-szerűen záródnak, s mindig emelik egy fokkal az olvasói feszültséget.

A regény-hangú előadásmód (amely egyébként főleg a könyv első felére jellemző), nem zökken azokon a lapokon sem, ahol verselemzésre, jellegzetesebben esztétikai-filológiai vizsgálatokra, vagy ideológiai analízisre kerül a sor. Bóka kitűnően érti a módját, hogy a biografikus részekhez szervezesebben, természetesebben illő szépírói hangot a „szakmaibb” lapokon se törje meg. Ezeknek a lapoknak a nyelve is megőrzi az egész könyv nyelvének jellegzetes hangulatát, s innen van, hogy biografikus részletek simán forranak bele esztétikai vagy politikai méltatásokba, majd simán oldódnak vissza az életrajz epikumába. A könyv szövege egyöntesű. Nincsenek itt a szellős, nagyobb betűs szedést jobban tűrő érdekesfontos, majd sűrű petit-sorokba menekített érdektelen-másodrangú részek. Minden a mű magját, a kornak Ady emberi-költői alakjában tükröző valóságát világítja meg, s minden a műnek ettől a magjától lesz világos.

A dolgoknak ez az egységben látása jelentkezik abban is, ahogy Bóka a biografikus adalékokat, Ady-prózát (magánjellegűt vagy publikusát) és Ady-verset (zsenget és érettet, komolytalant és komolyat) egybefűz és értékeli. Ady megnyilatkozásai között nem ismer lényegi, feloldhatatlan ellentéteket. Nem hiszi, hogy az élő, tettekben jeleskedő vagy botladozó Adynak szünetlenül ne volna rejtettebb, nyíltabb köze a tollat forgató Adyhoz, vagy az Ady-prózának az Ady-vershez, a zsengeknek az érett művekhez. Tökéletesen igaza van. Adyban semmi sem válik el egymástól értelmetlenül, áthidalhatatlanul. Karinthy valamikor kicsúfolta futuristáink folyóiratát, akik nyakatekert, extravagáns nyelven írtak verset, de egyszerűben tisztán, klasszikus közérthetőséggel szólottak, amikor

előfizetési felhívásaikat tették közzé. Adynál még az előfizetési felhívások is adysak, Ady-művek, — olvassuk csak el a Versek és a Még egyszer hajdani beharangozó cikkekcskét! A konkordanciáknak azt a rendszerét, amelyet Földessy Gyula az érett Ady költészetében állított fel, Bóka most kiterjeszti Ady zsengeire és korai prózájára is. A műfajok és az idő nagy távolságaiból összeharangozó ideológiai és formai mozzanatok frappánsan bizonyítanak az „Ady-egység” mellett.

Egyáltalán, Bóka könyvének kivételes jelentőséget ad, hogy eltérve az eddigi gyakorlattól, amely Ady első kötetének és vidéki cikkeinek, kivált a debrecenieknek, alig-alig szentelt valamicske figyelmet, mikroszkopikus vizsgálat alá veszi a Versek és a Még egyszer darabjait, mellettük az aktuális tréfás hírlapi verseket is, nemkülönben a Debreceni Hírlap, a Debrecen, a Szabadság és Nagyvárad Napló Ady-próját. Vizsgálatainak eredményei nem kis mértékben módosítják azt a képet, amely máig élt irodalmi köztudatunkban Ady fejlődéséről. Mindmáig, általában, úgy láttuk, hogy a debreceni versek többé-kevésbé a századvégi epigon-líra termékei, amelyekben alig-alig mutat valami előre, az igazi Ady felé, — s hogy a váradí versekben is csak a mutáló kamaszhang izgató gixereivel van dolgunk. Különösen termékenynek bizonyult, ahogyan Bóka a tréfás hírlapi strófákat, a könnyű kézzel, sebtiben odavetett, humorizáló rímeket vizsgálja és értékeli. A Rövid dalok 1923-as kiadásának előszavában már Földessy Gyula figyelmetet rá, hogy valójában „ennek a riporter-poézisnek Adyja is: a későbbi Ady”. Bóka most a marxizmus módszereivel, tüzetesen, gazdag dokumentációval fejti ki és bizonyítja ezt. Világosan kimutatja, hogy a korai versek, komolyak és tréfások egyaránt, a korai prózával együtt szerves részei Ady fejlődésének, izmos és egészséges gyökérzete az óriásira nőtt, rop-pant terebélyű fának. Ady nem az Új versekben indult el hatalmas útján, hanem — ha tétován, ha kísérletezőn — de már zsengeiben is. Bóka igen plasztikusan, szinte izgalmas leleménységgel kíséri nyomon és tárja fel a költő eszmei tisztulását, azt a folyamatot, amelynek során kibontakozik kora ártalmas szüggesztióiból, s főképpen: a bölcselmi általánosságok kódéből keményen előretör a konkrétumok, a magyar társadalom akut problémái felé. Ez a fejlődési folyamat egyben Ady művészi növekedésének a folyamata is, — Bóka mindenütt rámutat a növekedés mozzanataira a nyelv, a versforma, a kompozíció jelenségköreiből is. Bóka könyve nyomán még tisztábban látjuk Ady útjának egyenes, következetes

voltát. Hogy Debrecenben is, Váradon is kormánypárti lapnál dolgozott egy darabig, semmit sem értett neki. Változatlanul szemben állott a reakcióval, s kormánypártiság keretei közt is megtalálta módját a progresszív szólásnak. (Jó példa erre a Katonákról, Thury Zoltán darabjáról írott cikke a Tiszák váradai lapjában.) Az is jellemzően érdekes, hogy a kormánypárti lapoktól — Debrecenben is, Váradon is — mihelyt tehetette, átállott az ellenzéki sajtóhoz. Az viszont a korabeli közmorál lazaságáról beszél, hogy reakciós lapvállalatok minden aggály nélkül szerződtekkel haladó hírlap-írókat, munkatársaik szemlélete, politikai meggyőződése nem érdekelte őket, a hírlap-írók lelketlen bérmunkásnak tekintették, aki mindig kiszolgálja munkáltatóját. A lapvállalatoknak ez a felfogása részben destrualta a hírlapírói erkölcsöket, részben menlevelet adott a hírlapíróknak: úgy érezték, senki sem vonhatja őket erkölcsi-politikai síkon felelősségre azért, amit írnak, — belső meggyőződésük független a tolluk hirdette ideológiától. Adyt a reakciós lapkörnyezet nem destrualta, ő a menlevélletl sem élt. A hangján persze megérzenek a politikai korlátok, de a lényegben sohasem hazudik, sohasem kerül belsőmagával ellentétbe. (Ami persze nem jelenti azt, hogy nézetei, értékeitel időként ne módosulnának, tisztulnának, fejlődnének.) De mindig megérik írásain a nagy föllétekzés, ha ellenzéki orgánumhoz kerül át. Bóka ezt nyomatékkal illusztrálja, mind a Debrecen, mind a Nagyvárad Napló esetében. Könyve lapjairól valóban impozánsan, a lángelme öntudatával emelkedik föl a fiatal vidéki újságíró. Ennek a váradí zszurnalisztának olyan a hangvétele, mint ha az ország fővárosából szólna mind a tízmillió magyarhoz, sőt azon túl egész Európához, nem pedig ahhoz a néhányezer liberális váradí polgárhoz, aki Fehér Dézsdó lapjára előfizetett.

Érintettük már, hogy a kötet derekán az előadás stílusa némiképp változik. Az első tíz íven, tehát a mindszerenti, károlyi, zilahi, debreceni évek rajzában a hang a szépiróifelé hajlik, itt az előadás módját az életrajz, az epikus elem determinálja. Bóka ebben a részben nemcsak új megvilágításba helyezi a korábban feltárt adatokat, nemcsak új összefüggéseket lát meg közöttük, hanem szaporítja is őket, biográfiai tekintetben könyvének ez a része az újszerűbb, a jelentősebb. Szerencsés és termékeny módszerei leleménye, hogy Ady novelláit erősen kiaknázza a gyermekkori emlékek szempontjából. Az Ady-szövegek realitásába, részletekig érvényes hitelességébe vetett bizalmatlukrózódik ebben a módszerei bátorságban: a később kelt novellák emlékképeiből jelen-

tősen fölszínezi, fölgazdagítja a gyermek és ifjú Ady képét. A váradí évek rajzában a biográfus mintegy a háttérbe lép (vagy csak várat magára?), s az ideológia tisztulásának éber krónikása foglalja el a helyét. Ezzel kapcsolatos a monográfiának már jelzett hangserége is. A vidékiesen-archaikusan magyar zamatú szépiróifelést a könyv közepe táján olyan előadásmód váltja fel, amely illőbb a modern, városias váradí élet-hez s a téma középpontjához: a rohamosan fölsudárzó, európai látókörű publicista Adyhoz. A monográfus hangja itt természet-szerűleg áthajlik a politikai publicisztika, a viták, érvelések, támadások és apológiák hangnemébe. Ebből persze sok érződött már az előző évek rajzában is, aminthogy a könyv második fele sincs egészen híján az első felet jellemző szépiróifel hangoknak, hangulatoknak. A könyv derekán beálló változás tehát nem törés, csak módosulás, hangsúly-árnyalatok indokolt eltolódása.

Közvetve az eddig mondottakból is kitűnik, de ismételtlen és külön is fel kell rá hívni a figyelmet, hogy Bóka Ady könyvében nem válik el egymástól mereven életrajz és műelemzés. Bókának sikerült a kettős-egy feladatot úgy megoldania, hogy mű és élet szüntelenül átjátszik egymáson, ugyanazon valaminek különböző oldalát mutatja. Nincsenek külön fejezetei életrajzi adatok és széptani analízis számára. Általában nincs benne semmi konvencionális, sémászerű. Ennek a kötetnek sok érdeme mellett nagy értéke az élményszerűsége is, az hogy minden lapján a valóság hullámvérésén is a szerző erős, pártos érdekeltségét érezzük.

A nagy mű-részletnek megvannak a maga vitatható pontjai, sőt apróbb hibái is. Ezeknek egy része abból származik, hogy Bóka erényei itt-ott ellentétükbe csapnak át. A művészi, minden sematikus szárazságtól és élettelenésgtől irtózó nyelvi ösztön egy-egy pillanatra egyéniben bátor a kelle-ténél, s a szerző kedvelt, de nem közkeletű szavait, fordulatait, grammatikai formáit olyan mértékben villantja-csilantja, hogy az olvasóban felötlik a kérdés: nem ötközik-e a szerző valaminő Scyllákba, mikor kényes ízléssel kerül a közhelyes nyelv és stílus Charibdiseit? Persze kétséges értékű bírálói gesztus, bizonyos típusú szavak arányát sokallani egy vaskos kötet tengernyi szöve-gében, s nehéz kimondani, hogy *eddig és ne tovább*, mégis: úgy rémlik, Bóka ezúttal fesztelezenebbül használja szó-kedvenceit, mintsem tárgy, műfaj, cél kívánna-engedné. A sok veszek (veszekedések !), *azótától, szellet, egykorású, bizonyozza, dubbancs, közelezi, karingó, kiguvadt, ódzkodik, erekken, odasírit, hiszen (ige !), dündül, megképzik* (egyes sz. 3. sz. !), *percenő*, s főképp az *okán* névutó

— még olyan kapcsolatban is, mint *okok okán* — már-már valamely stílári negélyezettséget éreztet, ha játékosan tudóskodót, filozofálgatva-kedveskedőt, vagy éppen kedveset is. Kétélű bravúr az olyan Bókakifejezés is, mint pl.: *púpistuk papi praktikái*.

A szöveg szépirói hangulatával együtt jár árnyak és fénynek erősebb hangsúlyozása, ellentétek plasztikusabb kiemelése, a fogalmazásnak bizonyos művészi élézettsége. A helyes tendencia azonban itt-ott helytelenbe feszül: az effektuózus gondolat kedvéért Bóka egyszer-egyszer túllép a kívánatos korlátokon. Az a mondata pl., amelyben Ady Lőrincné műveltségéről és műveletlenségéről szól, egy fokkal játékosabban hatásos a kelleténél: „Ez a műveletlen asszony rendkívüli műveltségre tett szert: ismerte a kor legnagyobb költőjét és ismerte a kor legnagyobb irodalmi harcát s tudott mindent, ami ezzel az életművel és ezzel a harccal kapcsolatban volt.”

Főntebb elismeréssel kellett szólanunk Bóka hatásos fejezetvégeiről, amelyeken mintegy megsűrűsödik a tartalom, megnő a feszültség és ellenállhatatlanul átsodorja az olvasót a következő fejezetekbe. De olykor ezek a fejezetvégek csak anekdotikusan szellemes ötletekben csattanak el, (II., III. fejezetvég) vagy záró pátoszukban olyan kinyilatkoztatásokig emelkednek, amelyeknek tartalmi igazsága nem evidens, nem a fejezetben foglalt fejtegetések pontos summázata vagy logikus kihangzása. Így a X. fejezet végén Bóka egy vers-zsenget idéz s tömören-hatásosan ezt veti utána zárómondatul: „A válság megfogalmazása definitív”. Holott az itt citált strófazsengék meglehetősen közhelyesek, s rokon rangú, tartalmú részleteket bőven idézhetni a kor költészetéből. A XXII. fejezet Ady váradi szindarab-kísérletével kapcsolatban így végződik: „Mert az ország szeme bizony nem nézett a váradi színpadra s mikor Ady felé fordult először, már csak a ravatalát láthatta”. Az antitezis („először — ravatalát”) megkapó, de vajon valóban csak 1919 januárjában fordult-e az ország szeme Adyra? Nem zengett-harsogott a magyar világ akkor már vagy tíz esztendeje a költő nevétől, a költő jegyében? A fejezetzáró pátosznak még problematikusabb túlzását érezzük a XXIV. fejezet végén, s itt a pátosz — és a hiba veszélye! — annál nagyobb, mivel egyben az egész kötet végéről van szó. Bóka könyve tudniillik ezzel a mondattal végződik: »1903-ban megírja Ady a »Vizió» a lapon«-t, „A könnyek asszonyá»-t s ezzel irodalmunknak s a világirodalomnak új korszaka kezdődik”. Igaz, mind a két vers az induló Ady legjelentősebb darabjai közül való. De vajon jogunk van-e hozzájuk kapcsolni a magyar,

vagy éppen a világirodalom új korszakát? Kötve hiszem. Persze, ha úgy gondolkodunk, hogy ez a két vers Ady megérését, belső arriválását jelenti (*ha jelenti!*), Ady megérése viszont a magyar irodalom új korszakának első mozzanatát, s minthogy a század első évtizedeinek talán az egész világon Ady a legmonumentálisabb költőjelensége, ez a megérés új világirodalmi korszakra is utalhat, — akkor megvan ebben a kötetzáró mondatban az igazságnak bizonyos eleme. De abban az apodiktikus formában, ahogy itt, Bóka művének ezen a legexponáltabb pontján, elhangzik, ez semmiképpen sem meggyőző, inkább ellenkezőre készit.

Akkor is erény fajul hibává, mikor a monográfus a valónál nagyobb jelentőséget tulajdonít egy-egy korai Ady-sornak, Adyfordulatnak. Bóka — érintettem már — szinte elsősül tárja fel az induló Ady-nak máig figyelemre alig méltított értékeit, érdekességeit. Számítalan ponton mutatja ki a kapcsolatot az Ady-kísérletek és az érett Ady-opus között. De éppen az a felfedező szenvedély, amellyel ezt teszi, néhány esetben eltorzítja szeme előtt az arányokat és fontosnak láttat vele olyasmit is, ami nem az, illetve nem úgy az, ahogy a fölcsigázott kutatói figyelemben tükröződik. Mikor például Ady „dalokba olvadt” ifjúságot emleget, Bóka a „dal”-t műfaji, műformai értelemben olvassa s így von belőle következtetéseket, holott a „dal” itt nyilvánvalóan *pars pro toto*, tehát általában jelenti a költészetet. Azt sem érzem meggyőzőnek, amit Bóka „Ady képzeletének egységes és egészséges alkotómódja” bizonyítására két 1899-es versből idéz. Az egyik vers Tiszáékát csüfolja és „szegre tűzött bihari pontok”-at emleget, s a másodikkban — ez az aradi vértanúk emléknapjára íródott — ezek a sorok fordulnak elő: „És büszkén tűzzük azt a híres fátlyolt A tizenhármak oszlopára...” Bóka a *tűzni* ige két előfordulásából is az alkotói mód egységét olvassa ki. Ez az egység — tény. Ezt bizonyítottnak vesszük. De a bizonyíték, ezúttal, súlytalan. (Ugyanígy kevésbé meggyőző, amit a *pattogató*, pattog szavakról ír Bóka a 211–212. lapon). Még kevésbé tartom helyesnek azt a nyomatékot, amellyel a monográfus az *Egy kis séta* c. váradi cikk címére utal. „Már a címe is — mondja — a későbbi Ady-versek háromszavas típusára emlékeztet.” A cím szó-számának itt nincs ilyen jelentősége. Ady e cikket megelőzően is sok verset és prózát írt háromszavas címmel, s a cikket követően is sorozatosan írt kevesebb szószámú címeket vers és próza fölé. Sokallom a nyomatékot a 214. lapon idézett „A hang”-tól is, amelyről a monográfia azt állítja, hogy rá visszhangzik Babits „Gáláns ünnepség”-e. Ismétlem: amit ezek-

kel a példákkal Bóka bizonyítani kíván, az : igazság. De ezek a példák ezt az igazságot nem bizonyítják, ezekben Bóka kereső, felfedő szenvedélye lát bele bizonyító erőt. (Viszont bizvást vetném egybe *A mennyeknek országa* c. 1901-es Ady-cikknek ezt a mondatát: „De a harcot meg kell harcolnunk” — az 1909-ből való „A harcunkat megharcoltuk” verscimmel).

Erény hajlik hibába néhány olyan lapon is, ahol az atmoszféra művészi érzetetésének vágya már-már öncélú szépírói mozdulatokra csábítja a monográfust. Így például az 58. lapon, a debreceni civiséletnek egyébként mesteri rajzában. S akkor is erény torzul hibává — a szerző szerető figyelmé túlzottan koncentrálódik könyve hősére — mikor a monográfus a költő ideológiai fejlődését, politikai állásfoglalásait a kor publicisztikájából mintegy kiszívetelve mutatja föl, világítja meg. Sok minden, ami itt eredeti Ady-leleményként tűnhetik fel az olvasó előtt, sűrűn elhangzott a századforduló liberális, radikális, szocialdemokrata publicisztikájában. Olyan tények, amelynek megállapítása semmi árnyékot nem vethet Ady lángeszű eredetiségére, hiszen lángeszének egyik jellemzője éppen az, hogy magába szívta-sűrítette korának minden kísérésre váró villamosságát, minden haladó energiáját.

Van néhány más természetű észrevételem is. Nem tartom helyesnek egy kalap alá fogni, egyetemlegesen „rövid dalok”-ként emlegetni mindazt a 174 verset, amelyet Földessy Gyula 1923-ban ilyen összefoglaló címmel publikált. Ady csak *Dyb* szignóval megjelent aktuális rigmusait nevezte így, a Földessy-féle gyűjtemény pedig komoly lírát is tartalmaz. (Mellékesen: azt a harminc verset, amely Földessy gyűjteményéből annak idején kimaradt — lásd Nyugat 1922. 1489. lap! — máig sem gyűjtötte be, dolgozta fel senki!) Nem elégíti ki a váradai évek biográfiai adatsora. Igaz, hogy ez az időszak életrajzi szempontból nincs kellően feltárva, de Bóka, eltérően az életrajzilag dúsan dokumentált korábbi esztendőktől, még azt sem mindig építi bele monográfiába, amit mégis csak tudunk a váradai évekről. Ady pseudonymeivel kapcsolatban Bóka szépen mondja, hogy a fiatal költőben „a közlésvágy álnév alá búvó szerelemmel párosul”. De a fiatal Ady álnévkedvelésének kérdése nem világosodik meg egészen, ha nem jelezzük, hogy azokban az években mekkora divat volt az irodalmi álnév használata.

Néhány apró elírást, talán csak sajtóhibát is szövateszik a teljesség kedvéért. Bóka többször is említi a debreceni Csokonai Színházat, de az a névhasználat itt nem szabatos. Mikor Ady debreceni újságíró volt, az ottani színháznak még Városi Színház

volt a neve, Csokonairól csak jóval később nevezték el. A 90. lapról: „(Ady)” Néhá órákig egyedül kószál a debreceni utcákon, járja a kertéséget, a Kandiai-utcától a Vigkedvű Mihály-utcáig...” Bóka jól ismeri Debrecent, de itt nem pontos. Ez a két utca nem kertség, és sokkal közelebb fekszik egymáshoz, mint a mondat érzeteti. A Kiváncsi-féle levélkapcsolatról azt olvassuk, hogy nem volt személyes folytatása. Pontos adatokkal pillanatnyilag nem állhatók elő, de határozottan emlékszem, hogy a debreceni sajtóban a huszas évek derekán megjelent néhány hitelt érdemlőnek látszó cikk, amely az ellenkezőt állította. A 92. oldalon a „Nagy Lajos” nevet ki kellett volna hagyni a Debreceni Hírlap dolgozótársai sorából, mert félreértésre adhat alkalmat. Nyilván nem a Kiskunhalom szerzőjéről van itt szó, aki a kérdéses időpontban még 15 esztendőes fiucska volt, hanem valószínűleg névrokonnáról, egy perbeteti születésű tanítóról, vidéki lapok buzgó tollforgatójáról. A 93. oldalon nem szerencsés mondatkezdet („De ír a lapba...” stb.) előzi meg az Ady-korabeli Debrecen c. lap íróinak sorát. Az itt álló nevek viselői közül Iványi Ödön már hat, Degré Alajos pedig három évvel korábban meghalt, mintsem Ady a laphoz kerülhet volna. Írásaikat nyilván csak úgy „ollózta” a debreceni szerkesztőség. A Nászutások c. 1899-es vers nem szeptember 1-én, hanem szeptember 15-én jelent meg. (A hibaforrás itt nyilván Földessy 1923-as lajstroma). A váradai élet szongó központja a *Bémer* tér, és nem — mint itt sorozatos sajtóhívással látjuk — *Brémer* tér. Ady nem Váradon kezdett franciául tanulni, hanem már Debrecenben, ahol egy csoport főiskolai hallgató eltökélte, hogy egymással csak franciául fog társalogni, — köztük volt Ady is. A 247. lapon Bóka, úgy tetszik, félremagyaráz egy Ady-mondatot: „mintha a Tiszántúlszón a tiszántúli protestantizmust értené, holott Ady itt az ilyen című váradai klerikális lapra gondolt.

Summa summárum: Bóka László Ady-könyve — némely hiányai és hibái mellett is — örvendetes gazdagodása monográfia-irodalmunknak. Az első mű, amely Ady életét és munkásságát átfogóan, de részletekbe menő marxista elemzések eredményeként állítja élénk. Szintézise az eddigi Ady-kutatásoknak, de továbbvitele, kibővítése is mind az életrajz, mind a mű-analízis területén. Az egész munkán megkapó elmei fény ömlik el, tudományosság és művészi ábrázoló erő fog benne kezni. A monográfia folytatását: az érett Ady alakjának és XX. századi irodalmunk első két, Ady nevéhez kapcsolódó, harcoss és gazdag évtizedének rajzát bizalommal és érdeklődéssel várjuk.

Kardos László

BORNEMISZA PÉTER: ÖRDÖGI KÍSÉRTETEK

Eckhardt Sándor gondozásában. (Akadémiai Kiadó Bp. 1955.)

1955-ben, háromszázhetvenhat évvel az Ördögi Kisértetek megjelenése után végre újra kiadták régi magyar irodalmunknak ezt a figyelmemre méltó művet. Ahhoz, hogy kellőképpen megismerkedhessünk XVI. századi irodalmunkkal, hogy tájékozódni tudjunk ebben a korban, fontos volt az Ördögi Kisértetek újbóli kiadása. Még fontosabb volt azonban az, hogy a mű hozzáértő gondozásban jelenjék meg, s ezzel lehetővé váljék Bornemisza e chef d'oeuvre-jének elmélyült tanulmányozása. Különösen fontos volt nem csupán Bornemisza, de egész XVI. századi irodalmunk szempontjából az író forrásainak tisztázása, mert csak a feltárt források ismeretében állapíthatjuk meg véglegesen a mű helyét és jelentőségét.

A gondozás teljességételjes munkáját Eckhardt Sándor végezte. Eckhardt Sándor azokat a problémákat, melyek ilyen mű kiadásakor a gondozóra várnak, megoldotta. Az Ördögi Kisértetek kritikai kiadása Eckhardt Sándor munkásságának egyik jelentős állomása. A kiadás gondozójára ebben az esetben különösen nehéz feladat hárult: egy közismerten szubjektív hangú, sok személyes élménnyel tarkított könyv többszáz történetéről kellett hitelt érdemlően megállapítani, hogy azok valóban egyéni élmény megfogalmazásai-e, vagy csupán más szerzőktől átvett adaptációk. Nem is szólva más feladatokról. Ezzel a munkával pedig nem csupán *egyetlen* szerző *egyetlen* művének problémáit oldotta meg, hanem magával a források tisztázásával annak a kérdésnek megfejtéséhez is hozzásegítette az irodalomtörténetet, hogy a születő magyar széppróza hogyan és mennyiben támaszkodott külföldi előzményekre és kortársakra? Mint mondtuk, a problémákat ez a kiadás tisztázta; a további feladat — a következtetések levonása.

Lássuk most a dolgot részleteiben. Az Ördögi Kisértetek 384 történetet tartalmaz. Ebből a 384 történetből 60 a Vitae Patrum-ból ered, 88 a Manlius-féle antológiából, mely Melancthon és Luther előadás-űszerező színes vagy borzasztó történeteinek és adomáinak gyűjteménye; 14 egyéb ismert forrásból (pl. Carione, Erasmus stb.), 6 pedig ismeretlen, de feltétlenül ókori vonatkozású történet, tehát Bornemisza nyilván merítette valahonnan. Következésképpen Eckhardt Sándor megcáfolhatatlan bizonyítása szerint 168 történet nem egyéni lelemény, nem is személyes élmény emléke, hanem

tudatos átvétel. További 25 történet¹ forrása olyan értelemben bizonytalan, hogy magával a szerzővel is megeshetett, vagy személyesen hallhatta valahol, (főleg Itáliában). 191 történet minden kétséget kizárólag személyes élmény; következésképpen ha számszerűleg tekintjük a dolgokat: az Ördögi Kisértetek történeteinek legalább a fele egyéni élményanyag! Végképpen elvethetjük tehát azt a feltevést, mintha ez a mű lényegében kompiláció lenne csupán. Az Ördögi Kisértetek — amint azt eddig is hangoztattam — *eredeti mű*.

Tekintsünk most erre a 191 eredeti élményre. Azt vesszük észre, hogy van két megrázó alapélmény, mely különböző formákban variálódva végigvonul az egész művön. Kétséget kizárólag felismerhetjük, hogy ebből a két alapélményből származó történetek hőse ugyanaz a két személy. Mivel most már megvan annak a lehetősége, hogy a művet kezünkben tarthassuk, mellőzöm az idézeteket.² A lényeg a következő: volt Bornemisza egyik jámbor, híres lelkipásztor ismerőse, aki heves szexuális ingerekkel küzdött (12 éves szolgálólányt csókolt, atyafiaira gerjedezett, özvegyében különösen; 50-nél többször támadott eredménytelenül nőkre, tíz éven keresztül tartott mindez stb., stb.); egyszercsak mintha késsel metszették volna el róla a kísértést; ez az ember ötven év körüli volt, igen könnyűleteres, mértékletes, nagy becsben álló egyéniség, aki bölcs mondasokkal és szép szentenciákkal ragasztotta tele szobája falát. (Lásd 31., 33., 44., 67., 75., 119., 193., talán 201. legalábbis egyes részleteiben, 202. és 212. lapokat.) Bornemisza ezt a történetet tízszer variálja és hogy milyen nagy élménye volt, mutatja egyrészt az, hogy könyvét — a bevezetéstől eltekintve — ezzel a történettel kezdi, másrészt viszont az, hogy hőse cédulát külön fejezetben — a harmadik-

¹ 25+6 = 31; Eckhardt Sándor a 239. oldalon 22' tisztázatlan forrású anekdotát közöl, én azonban kilenccel többet vettem azok közül, melyek igen valószínű, hogy a szerzővel magával estek meg, tehát a szó filológiai értelmében nem is szükséges forrást kimutatni, viszont mégsem tulajdoníthatjuk őket az író saját élményeinek. Pl.: a váradi misemondó barát (170. l.) vagy „Lajos király fia”, a pozsonyi bolond, (184. l.).

² Az akadémiai, új kiadás lapszámaira hivatkozom.

ban (64. oldal) — ismerteti.³ Ezek a cédulák joggal keltették fel Eckhardt Sándor érdeklődését is; névszerint ugyan nem tudjuk ezt az embert megnevezni, de arra a kérdésre, hogy ki lehetett, azt felelhetjük: az *Ördögi Kísértetek egyik ihletője*. Mivel a forrásokat nem ismertük bizonyossággal, azt a következtetést eddig nem vonhattuk le; most már azonban — hála a gondos filológiai búvárkodásnak és e búvárkodás eredményének, a jegyzeteknek — tényként állapíthatjuk meg, hogy az író *részben* fontos, személyes élmény buzdította műve megírására. Igen valószínű, hogy amikor barátait emlegeti, akikkel szólt (pl. 21. l.) — erre a barátjára is gondolt. Más helyen is említ efféle Bornemisza, amiből hihető — ami egyébként mondhatni természetes is, mégis így kimondva nagy jelentőségű dolog — : az író megbeszélte két-három bizalmas barátjával a mű kiadását és azok egyetértettek vele, azzal is, hogy *intim beszélgetéseiket a közönség elé* tárják.

A másik alapélmény ehhez hasonló azzal a különbséggel, hogy művelt fiatalemberről van szó, aki érzékenységében addig megy, hogy még szodomitasagra is vetemedik. Az író nagy szeretettel és bámulusos tapintattal „mosogatta ki sarából” ezt a neki alárendelt prédikátort. (75., 143., 192. lap; ugyancsak a történetet a Postillák ötödik kötetében is elmondja az író.)

Mindebből az következik, hogy az Ördögi Kísértetek jóval több, mint a kor divatjának hódoló, olvasottsággal kérkedő, vagy olvasmány-élményből született mű. Filológiai, ahogyan Eckhardt Sándor kimutatta, Wittenbergből, Melanchton közvetlen környezetéből ered a mű igen sok története; ezek azonban nem voltak olyan döntő élmények, hogy akár az író egy életre mindenben ördögöt-látó, rémült, beteg lelkialkatú emberré formáltak volna, akár az élmény után hűsz esztendővel megírt könyv ihlető alapja lettek volna. Éppen fordítva: Bornemisza élete folyamán fokról fokra, személyes, meg-rázó élményei alapján jutott el addig a kínzó szükségességig, hogy könyvat írjon és ezeket a Vitae Patrum-meg Manlius-idézeteket, ezt az egész hatalmas apparátust védelmező, eljárását mentő, sőt fémjelző pecsétként közölte: íme, nézzétek, nemcsak én látom így, hanem nagy mestereink is, — tehát nem írok rosszat, benne van a

³ Figyelemre méltó, hogy maga Bornemisza is „Az első főemberről” (64. l.) és „Más (második) emberről” (75. l.) ír! A Vitae Patrum és Manlius adaptációkra csak jóval ezek után kerül sor.

könyvben az „imprimatur”. Vagyis a sorrend nem ez: Wittenberg — ördöghit — mindenben ördögöt látó és kereső rémület — Ördögi Kísértetek; hanem inkább ez: „a világ érthetetlenül rossz és romlott; ezt meg kell írni; eljárásomat a nagy reformátorok nevével fémjelzem.” Bornemisza előbb ismerte fel a világot rossznak, és csak azután talált benne ördögöket — mivel nem tudott magyarázatot találni a sok rosszra, nem volt benne tudatos a feudális társadalom válsága, bár érezte és fel is lázadt ellene. Bornemisza nem az a fajta embertípus, akit Wassermann tökéletes elbeszélése, a „Zendülés az úrfiért” jellemez halhatatlanul, tehát nem egy démonoktól üldözött megszállott, aki eleve feltételezi az ördögöt és mindenben meg akarja találni, a szépben, a jóban is; Bornemisza inkább az a fajta, aki jót várva rosszat kap, és a rosszra magyarázatot keres; mivel pedig nem talál, mindazt a szennyet, amit a társadalom kitergetett vagy rejtegetett, az ördöggel magyarázza. Ez a 191 egyéni élmény csupán természetes — bár borzalmas —, józan ésszel magyarázható eset; az ördög nem kézzelfogható szörny, hanem mindig valami emberi állapot; ahol az ördög testileg is megjelenik és rémtetteket hajt végre, — ott legtöbbször idegen forrással állunk szemben. Egyébként minderről az előző is megemlíti bennünket, ahol nyoma sincs ördögöknek a szó maniusi értelmében. Bornemisza *lelkiállapotokat elemez* — az ördög csak illusztráció. Az író tehát nem ördög-irodalom-epigon, művében nem a katedrálisok vízköpő-szörnyei kísértének újra; művében — mint más helyen, stílusának elemzésékor megállapítottam — inkább előre lépünk, a közkeletű szóval „barokk”-nak nevezett irány felé, a lelkiállapotokat boncolgató és magyarázó, igen jelentős irodalmi irányzat felé. Bornemisza felteszi a kérdést: miért ilyen a világ — felelni majd csak a következő század fog rá, ő még az ördöggel felel —, de a kérdést feltette és irodalmunkban *ő tette fel először*.

Nem szabad elmennünk amellett a megható feszesen mellett, mellyel az író a „pikáns” témákat előadja. Bornemisza *valóban* igen kínos volt ezeket a kérdéseket feszegetni (nemcsak udvariás frázis részéről a sok szabadkozás) de mégis, meg *kell* tennie. Miért? A felelet Bornemisza egyéniségének újabb fontos oldalát világítja meg. Azért, mert tudta, hogy igen sokan várnak feleletet ezekre a kérdésekre. A témák, amelyeket az író feldolgozott, „benne voltak a levegőben.” Csak a legnagyobb írók érzik meg ezeket a témákat és csak ők ábrázolják azokat tökéletesen. Ilyen volt Bornemisza is. Bornemisza nem győzi hangsúlyozni, hogy *vigasztalni akar* — ez volt

könyvének egyik célja.⁴ Azokat a becsületet embereket akarja vigasztalni, akik például szexuális életük magányos gyötrelmei miatt úgy érzik, reménytelenül elbuktak, Isten elfordult tőlük és vagy vad, tivornyázó, tobzódó étellel adják meg maguknak a feleletet, vagy öngyilkosságot követnek el. Ez a kiváló lelkipásztor, akit végzetes tévedés volna egy ferde lelkialkatú, üldözési mániától megszállott örültnék elképzelni, a gyóntatók és hiveivel való bizalmas beszélgetések alkalmával megismerte a XVI. század emberének nagy kérdéseit, ezeknek a kérdéseknek kínzó voltát és feleletet keresett rájuk. Könnyítette a maga és az olvasó lelkén egyrészt azzal a vigasszal, hogy mások is szenvednek ilyen kínzó kérdések miatt, másrészt azzal, hogy megmagyarázta: amennyiben a jószándék bennünk van, amíg *akarunk* jók lenni, nem bukhatunk el. De van Bornemiszában egy igazi reneszánsz vonás is: büszke a kísértéseire, tudja, hogy sokféle kétely, probléma csak művelt embernek adatik meg, aki tud is gondolkodni, aki elmélyed az élet nagy kérdéseinek tanulmányozásában. Tehát az Ördögi Kísértetek megint csak több, mint valami felekezeti ördögírat s e tekintetben, bátran állíthatjuk, nem a legutolsó mű a század világirodalmában sem. Mert ugyancsak szét kell néznünk ahhoz, hogy olyan írókat találjunk, aki nem egy Beccadelli szemérmertlenségével, de vigasztaló szándékkal, igen alapos reneszánsz, humanista műveltséggel tárja fel és vizsgálja az „emberi lélek rejtelmeit” — ahogyan azt a múlt század lélektani regényeiről volt szokás mondani. Mindezt fontos tisztán látni, mert a jegyzetek — melyeknek nem is volt céljuk az író kimerítő jellemzése — könnyen kelthetik azt a hitet, (már csak azért is, mert a jegyzetek szükségképpen a *források* magyarázatára szorítkoznak és nem az író eredeti gondolatait kommentálják) mintha Bornemisza egy wittenbergi tartózkodása óta démonoktól megnyergelt, érdekes, de száználomra méltó eszelős lett volna, aki egészen meglepő szexuális eltévelyedésekben kéjelgett. Az Ördögi Kísértetek szerzője inkább gyógyító orvos, ha úgy tetszik, első „lélek-búvárunk”. Eckhardt Sándor méltán hasonlítja egyes részleteit Agoston Vallomásaihoz. „Az ő ereje nem az ő kemény gyűhösségébe áll, hanem a te akaratodban...”, írja az ördögről (5. l.) s ez a nézet messze a Manlius-féle történetek csiklandozó borzalmi fölé helyezze az író. Vagy más helyen: (126. l.): „Magad bírása nagyobb az ördög megbírásánál.”

⁴ Pl.: „Ezt is elég nehéz kedvvel írom, némely csúfolók miatt. De az *elrémult szivűekért* kényszeríttem megírni... (76. l.).

— „Ne hagyjátok ezfélét!” (191. l.) — „Meg ne utáld az elesetteket” (205. l.). Bornemisza ismerte kortársait; állandóan az olvasó volt szemé előtt; segíteni akart rajtuk, azzal, hogy kifejezte korát és korának érzéseit. Űgyszólván ez az egyetlen olyan könyvünk, ami közvetlenül a XVI. századi társadalom napi problémáival foglalkozik. Mégpedig *tudatosan* — nemcsak azért, hogy mindenféle a korra jellemző érdekességet hord össze. (Egyébként azt se felejtjük el, hogy egy-két év bűnügyi krónikája ezekenél sokkal rémesebb történeteket közöl napjainkban is.) Magától értetődik, hogy ez az író szembe kellett hogy szegüljön ennek az iszonyú társadalmi rendnek uralkodó osztályával; az is magától értetődik, hogy ez nem történt egy forradalmár módszerességével — de nem is csak a könyv végén szólal meg az antifeudális hang, mint Eckhardt Sándor véli.⁵ A könyv *elején* a 12., 13., 19., 28., 38., 45., 46., 48., 50., 58., 62., 91. lapokon olvashatunk félreérthetetlenül az uralkodó osztálynak címzett és a szerző számára kellemetlenséget hozó nyilatkozatot! Például: „Ilyen sok... nyuzó-fosztó tisztartók és urak... kiket úgy poráron hordoz az ördög, mint tulajdonát...” (19. l.). Vagy: „Ezenképpen cselekedj mind a lopókkal, országáruolokkal (!), dusokkal, az szegénységnek nyuzó tisztartóival, az urakkal, az királyokkal, az részegesekkel” (38. l.). Ez az antifeudális elégedetlenség magyarázza *résben* például a könyv végére oly érthetetlenül illesztett „történeti vázlatot”: az uralkodók *bűneit* sorolja fel; maga is tudja, hogy az olvasó esetleg értetlenül áll felsorolása előtt s ezért indokolja eljárását: „Miért írtam ez neveket ide? ... hogy olvassa meg, azkinek adatott értelem és onné lásson sok szörnyű dolgokat” (218. l.). Különösen tanulságos a magyar királyok felsorolása: lehetetlen nem tendenciát felfedezni abban, hogy Attilától a maga koráig 17 sort szentel a királyoknak, Báthori István trónrajutásán pedig 11 sorban örvendezik!

Van persze az Ördögi Kísérteteknek más, nem előremutató sajátossága is. Röviden erre is rá kell mutatni, már csak azért is, mert a kritikai kiadás, tekintve, hogy nem írott forrásról van szó, nem foglalkozik a kérdéssel. Ez a sajátosság: *Bornemisza világ-vége várása*. Az író azért is nyilatkozott meg ilyen elemi erővel, ennyire gátlásmentesen és spontánul, mert szentül hitt abban, hogy közel van a világvége, s legkésőbb kettőezerben bekövetkezik. Honnan merítette ezt a hitét az író? Elsősorban a

⁵ „A könyv elején, kb. a mű három ötödében szó sem esik társadalomkritikáról.” (238. l.).

bibliából. Másodsorban azért hitt ebben, mert elégedetlen volt korával, kora társadalmával, a társadalom és az uralkodó osztály bűneivel, és kiutat nem látván, de szentül bízva az isteni igazságszolgáltatás méltányosságában, csak ezúton remélhetett jobbrafordulást. Ennek a kornak és e társadalom elégedetleneinek, lázadóinak gyakori megnyilatkozása volt az utolsó ítélet várása. Bornemisza Postilláiban világosan közli ezt a hitet s az Egyetemi Könyvtár egyik kötetének bejegyzése is mint érdekességre hívja fel a későbbi olvasó figyelmét.⁶ Az Ördögi Kísértetek tanulmányozásakor ezt mindig szem előtt kell tartanunk.

Összefoglalva az eddigieket : ez a kritikai kiadás lehetővé tette, hogy világosan felmérhessük az író jelentőségét a források ismeretében s Bornemisztát, noha igen sok forrást használ, eredeti, tudatos és kora nagy kérdéseit kifejező írónak ismerhessük meg.

A továbbiakban néhány, a kiadás során felmerült problémát szeretnék röviden tisztázni.

A 138. lapon olvasható, „Egy deák csatlakoztatása” című wittenbergi történetet, melyet Koltay-Kastner Jenő a Faust-história egyik változatának vél, s melynek forrását Eckhardt Sándor nem találva, azt írja, hogy „Lehet, bár nem valószínű, hogy wittenbergi tartózkodása alatt halotta ezt a történetet” (256. l.) — személyes élménynek könyvelhetjük el, mivel az író az „Én látásom” című fejezetben tárgyalja; s valóban, ebben a fejezetben csupa hitelesen saját élményt mondja el. Ez a nyilvánvaló tény azért került el a figyelmet, mert ebben a fejezetben írja le Bornemisza a bájoló imádságokat is, s a bájoló imádságok végén az olvasó elfelejti, hogy még mindig az „Én látásom” című fejezetet olvassa.

A 183. lapon szerepel az a nevezetes Báthorit dicsőítő történet, melyben az író Danzig ostromát emlegeti jólétesülten, s amivel kapcsolatban Eckhardt Sándor ezt írja : „A danzigi ostromlók ellen kiküldött magyar császáriakról más forrásból nem vagyunk értesülve” (271. l.). Máriaássy Pálnak, Bornemisza rokonának és barátjának fia, András Báthori seregében szolgált, az oroszországi hadjáratban meg is sebesült; fennmaradtak szüleihez írott levelei, melyek

⁶ Pl. : P. I. LII. l. : („A világ végéig csak 429 esztendő hija vagyok.”) Az utolsó, V. kötetben pedig minduntalan a végítéletre hivatkozik, mely közelebb van, mintsem gondolnánk. Az Apokalipszis is ezért érdekelte Bornemisztát szenvedélyesen s ezért készült Apokalipszis-magyarázatot kiadni.

ezt bizonyítják. Nagyon valószínű, hogy erről a danzigi esetről Máriaássyék révén értesült Bornemisza; az pedig bizonyos, hogy a nagy Báthori-lelkessedésnek forrása itt, a Máriaássy-portán keresendő!

A 188. és 196. lapokon megemlített, szoborra gerjedező ifjú történetnek őse az évszázadok óta közkeletű Pygmalion-történet lehet.

A 193. lapon szereplő „Egy útonjárót ölnek vala két latrok...” kezdetű történet őse megint görög eredetű, az „Ibykos darvai”-história, amit Schiller is feldolgozott egyik balladájában.

A 168. lap „Hallottam egy emberről...” kezdetű története valószínűleg népmesén alapul. (Kaszálás közben talált gyűrű, mely éjjel tündérré változik stb.)

A 275. lapon sajtóhiba van : „... tömlőbe vetette a 18 éves Bornemisztát (1553.), aki eszerint 1538-ban (!) született.” Helyesen : 1535-ben!

Azzal kapcsolatban, hogy Bornemisza elítélőleg nyilatkozik Trágár Balászról, Markalfról, éktelen tréfáló mulatságokról és a világi költészetről, Eckhardt Sándor túl messzemenő következtetéseket von le. Így például a 237. lapon : „Bornemisza Péter, akinek a poézis iránt csak korlátozott érzeke volt...” A „Siralmas énnéköm”, az „Elektra”, sőt: magának az Ördögi Kísérteteknek szerzőjéről igazán nem mondhatjuk el, hogy korlátozott érzeke volt a poézis iránt. Bornemisza ezekben a nyilatkozataiban azokhoz szól, akik számára az ilyen olvasmány nem esztétikai élvezet, hanem *késpénznek vehető példa* : így éjjünk, így kell élni. Bornemisza „Grobján módra” szól a pórnéphez, szót akar érteni vele — s mégis szépen szól, igényesen. Nem vehetjük komolyan, a szómai értelmében, a világi irodalom egyértelmű elítélését attól, aki a saját életművével segítette megteremteni a magyar szépprózát, akinek stílusából ma is tanulhatunk. Az író „Az hallásról” című fejezetben nyilatkozik legelítélőbben erről a kérdéstről, nyilatkozata végén is „lant síp, dob-, trombitaszóbeli heje-huját” emleget : nyilvánvaló ebből, hogy *nem az olvasott műről, hanem magáról a tivornyaról* beszél, hiszen ezeket az akár értékes, akár éktelen műveket többnyire étkezések közben és után adták elő s ilyen étkezések igen gyakran váltak részeg dárdidókká.

Fontos problémát vet fel Eckhardt Sándor azzal, hogy Bornemisza nevét ragadvány-névnek véli. Szerinte (pl. 275. l.) az író t családi nevén *Pestinek* hívták s csupán

⁷ Levelek részben kiadva, részben tartalmi ismertetés : „A Máriaássy-család levéltára”, írta Iványi Béla.

bornemisszasága miatt kapta nevét. Valóban : a Szimonidesz Lajos által közölt cikkben Bornemisza Pesti Péternek vallja magát egy hivatalos vizsgálatkor, mint — vádlott. Máskor is nevezi magát Pesti Bornemisza Péternek. Nézetem szerint mégsem valószínű ez a Pesti név. Már maga az sem valószínű, hogy valaki kicsiny gyermekkorában annyira kitűnjék azzal, hogy nem szereti a bort, hogy emiatt más nevet adnak neki. Az, hogy egy vallatáskor valaki más nevet mond — *ami részben igaz is* — évezredek gyakorlata! Éppúgy lehetséges az is, — és szerintem ez a valószínűbb — hogy a sok Bornemisza közül ő vagy családja azzal különböztette meg magát, hogy ők *pesti* Bornemisza — aminthogy azok is voltak. Nem is beszélve arról, hogy Bornemisza egyetlen általunk ismert rokonának, Máriássy Pálnak családfáján Bornemisza böven szerepelnek, Pestiek viszont nem. Maga a tény, hogy ez a feltevés megszületett, érthető és természetes. Rejtélyes dolog ugyanis, hogy míg Bornemisza élete körülményeit és legfontosabb eseményeit magának a szerzőnek nyilatkozataiból ismerjük, — szüleiről semmit sem szól, sem a szeretét, sem az önéletrajzi valóság hangján. Ebből joggal következtethetünk arra, hogy valóban — mint említi is — korán elárvult, sőt alig tudhatott valamit szüleiről. Viszont akkor abban a mulatságos helyzetben vagyunk, hogy ismerve szülővárosát és szüleinek gazdag utóéletét, szillogizmus állíthatunk fel. Eszerint Budán és Pesten akkor Bornemisza nevű vagyonos polgár volt Tamás és Gergely rokonok; következőképpen egyikük kellett

hogy Péter apja legyen. Tamás viszont teljesen idegenként élt Péter közvetlen közéletében és különben is, az író világosan értésünkre adja, hogy szüleit *elvesztette*, következőképpen Tamás semmiesetre sem lehet Péter apja.⁸ Viszont Gergely 1555-ben még élt és Budán lakott, de családjáról soha sincs említés.⁹ Eszerint tehát oda jutottunk, ahonnan elindultunk. Érthető ezek után, hogy ebben a furcsa kényszerhelyzetben feltevésekbe kell bocsátkoznia a kutatónak. Mégsem tartom a rejtély megoldásának azt, hogy az író voltaképpen nem is hívták Bornemisza-nak...

Az Ördögi Kísértetek kritikai kiadásának megjelentetésével nagyot lépett előre régi magyar irodalomtörténeti feltáró-tevékenységünk. Túlzás nélkül mondhatjuk, hogy Bornemiszával kapcsolatos minden további kutatómunkának Eckhardt Sándor jegyzetei és magyarázatai lesznek majd kiindulópontjai. Azzal, hogy Eckhardt Sándor egyszer s mindenkorra tisztázta az Ördögi Kísértetek forrásait, lehetővé tette magunknak a szerző saját megnyilatkozásainak zavaratlan és elmélyült tanulmányozását. A felkutatott és kimutatott források nemcsak az Ördögi Kísértetek problémáit oldják meg, hanem a Postillákban emlegetett történetek rendszerezéséhez is hozzásegítik a kutatót.

Nemeskürty István

⁸ B. Tamás apaságát vallja Koltay-Kastner Jenő és Végh Ferenc.

⁹ Fekete Lajos: Budapest története, XVI. századi kötet.

JÓKAI MÓR: VÁLOGATOTT ELBESZÉLÉSEK. 1–3. kötet

Válogatta és az utószót írta: Illés Endre Bp. 1955. (Szépirodalmi Kiadó).

Jókai válogatott elbeszéléseinek háromkötetes gyűjteménye nemcsak a nagy olvasó tömegek számára fontos a régi kiadások nehezen hozzáférhető volta miatt; tudományos jelentősége is van, mert számot ad arról, hogy mai irodalomszemléletünk birtokában mit érzünk elsősorban örökségnek nagy költőnk kisepikájából. Illés Endre ezt a feladatot elsősorban a válogatásával teljesíti — s tegyük hozzá: jól, sok szempontból egyenesen példásan. Utószava is jó alapokra épül, de már a sorozatban gyakorlattá vált kis terjedelme miatt is csak madártávlati áttekintése lehet a gazdag életműnek. Az antológia arányaiban helyes: Jókai valóban 1850–60. között alkotta legértékesebb novelláit, így jogosult az, hogy a kb. 1800 oldal-

ból erre a korszakra a terjedelem fele jusson. Kisebbségi változtatások elképzelhetők, a 67 utáni termésrel szemben nem egyszerű túlságosan szűkebbé volt a szerkesztő, de az alapvető elrendezés megállja a helyét. Ugyanez mondható el a műfaji kiválogatással kapcsolatban is: felfelé és lefelé sokszor meglehetősen nehéz elhatárolni a Jókai novellákat. Részben a kisregény, a regény, részben az adomák, visszaemlékezések, a publicisztika sokféle fajtája alkot határterületet. Illés Endre itt is jól igazodott el. Legfeljebb azt lehetne vitatni, nem kívánkoznék-e a *Szegénység útja* vagy a *Három királyok csillaga* inkább a kisregények közé. Mindegyik hosszan végigkíséri életútján főhősét, mindegyikhez szélesebb társadalom-

és környezetrajz csatlakozik, s a *Szegénység útja* sok tekintetben *A kiskirályok* c. regény első kidolgozásának tekinthető.

Végül az értékelés problémája: az effajta összeállítás véleményünk szerint elsősorban antológia, mint neve is mutatja, szemelgetés a legművészeiből. Egyben-másban illusztrálás is, amely végigkíséri az író fejlődését, kitér a még nyers kezdetekre, nem kendőzi a hanyatlás jeleit, a félbemaradt kezdeményezést sem, de mindenütt magasra tartja a kritikai mércét. A gyűjtemény ilyen vonatkozásban is elismerést érdemel, alig van egy-két olyan elbeszélés benne, amelyet alacsonyabb színvonala miatt inkább mellőzni kellett volna (Bokácius kalandjai, A rémhalász, A férj kabátja; talán ezek). Az érem másik oldala az, hogy a bírálata a dolog természeténél fogva mindig talál olyan műveket, amelyeket hiányol. Am erről éppen a legjellegzetesebb novellatípusok kifejtésénél lehet majd néhány szót ejteni.

A polgári irodalomtörténetírás az ötvenes évek novelláit dolgozta fel legjobban. Szinyeyi Ferenc, ha nem is különöbben eredetien, de sokoldalúan és jó ízléssel írt erről az évtizedről „Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban” című művében. Részben az ő nyomán is tisztán látható, melyek a legjelentősebb ekkori kötetek: *Csataképek*, *Egy bujdosó naplója*, *Erdélyi képek*, *Népvilág*, *Dekameron*, s mellettük egyes maradandóbb írásokra bukkanhatunk a *Véres könyv*, meg a *Tarka élet lapjain*.

Jókai valamiképpen terepkutatónak, könyvíróvásságnak is szánta az elbeszéléseket, bennük próbált meg olyan jellemeket, helyzeteket megragadni, amelyeket később részletesebben kidolgozva regényeibe illesztett bele. Az életismeret növekedése, a művészi tapasztalatok gazdagodása kellett ehhez, s példát nem nehéz találni e folyamatra. A válogatásból túlságosan kimaradó *Tarka élet* közül a rövid rajzok között egyet *Egy nevezetes gazda honunkban*, címmel, amelyben Jókai első vállalkozói típusára, a Fehér Gyulák, Berend Ivánok, Tannussy Manók ösére ismerhetünk. Az egykori városi jegyzőkönyvek böngészése is először a debreceni tárgyú novellákhoz vezette az író, később jött csak létre az olyan régi városi környezetben lejátszódó regény, mint a *Szép Mihály* vagy a *Lőcsei fehérrasszony*. De példa lehet erre az is, hogy komáromi miliót először elbeszélésekben láthatunk (Komárom, A kőtel áztatva jó, A hazajáró lélek) s csak azután születik meg *A elátkozott család* és a *Politikai divatok*. Voltak olyan témakörök, amelyekhez a regényíró nem is nyúlt hosszú ideig: a *Véres könyv* orosz és kaukázusi hőseivel igazában csak a *Szabadság a hó alatt*ban húsz évvel később találkozunk újból.

Általánosságban igaza van az utószónak abban, hogy Jókai nem komponált köteteket egyes írásaiból („... a rendező elv végül is az ötlet, a véletlen, a diadalmas szeszély lett”), de a legtöbb kivételt e megállapítás alól éppen a Bach-korszak idején tehetünk. Nemcsak a *Csataképek* és az *Egy bujdosó naplója* vagy a *Véres könyv* mondható szerves egészek, a keretes ciklus elemei megvannak az *Erdélyi képekben* s a *Népvilágban* is. De csak az elemei! Jókai sohasem állított össze a *Jó palócokhoz* hasonlóan végig egyazon környezetben lejátszódó, nagyrészt azonos szereplőgárdájú novelláskötetet; ám a „közös szociális háttér”, amelyben Lukács György G. Keller tanulmánya (Deutsche Realisten des 19. Jahrhunderts) joggal látja a keretes elbeszélések legfőbb formaelvét, mégis csak megvan egy részükben. Minden esetre az ilyesfajta, egész sor novellát összetartó kerethez mindig nagyobb hajlama volt Jókainak, mint az egyes történetek „berámázásához”. Ha elmondja is olykor, hol, milyen körülmények közt ismerkedett meg egy érdekes settel, ez csak odavetett megjegyzés maradt, és többnyire épp a legértékesebb írásokból hiányzik.

Tárgyválasztás és érték tekintetében is feltűnő a történeti novellák nagy száma. Erőforrás a múlt, de a Habsburg-ellenes szabadságharcokról nem lehet írni, így csak a török és tatár ellen vívott honvédő küzdelmek kínálkoznak a történelemből megelevenítésre (Százszorszepek, Az istenhegyi székely leány, Az utolsó csatár, Kurbán bég, Az utolsó budai basa). Az abszolutizmus olaszországi vereségei után már sokkal nyíltabban ki lehetett emelni a múlt tanulságait. *Az utolsó budai basa* befejezésében Jókai büszke öntudattal fogalmazza meg a magyarság fennmaradásába vetett hitét: „... a hatalmas török nemzetről úgy beszél a világ, mint egy nagy tünenyről, mely volt és múlni indul; a szegény, sokszor elfelejtett magyarról pedig úgy, mint egy becsületben halhatatlan népről, mely megvan, és meglesz...”.

A homálybavesző „magyar előidők” s vigasztalást adhattak a zsandárvilág sivárságában. Vörösmarty *Romja* és *Magyarvára* mintha csak új életre ébredt volna ebben az időben, s költőink nagy része köztük még a romantikától tartózkodó Arany is egy-egy kísérlettel áldozott az elszakadt magyarok mondájának. De míg Arany *Az utolsó magyarban* a mítoszi tárgyat is igyekszik az erkölcsi összeütközések szövésével s a környezetet gondos rajzával valószerűvé tenni, Jókai a részletekben is kedveli a csodásat s elvetve a kínálkozó drámai lehetőségeket, az idillt és a hőskölteményt keresi a messihi múltban. Az ősidőkben való barangolás

Jókait egész pályáján végigkísérte, ezért erősen hiányzik az effajta elbeszélés a gyűjteményből.

Jókai igen sokszor „ezopuszi nyelven” szól az olvasókhoz, a nemzeti lét megóvására buzdít a szabadságért küzdő kis népek sorsának teltetésével. A kezdeti néhány hónapot kivéve egyáltalán nem lehetett a szabadságharcról írni az önkényuralom idején, s Jókai ezért az első tanácsalanságban egyszerűen átirta külföldi helynevekre és eseményekre 48–49-et festő novelláit. Így került át a „Tüzön át az égbe” az 1808-as Spanyolországba, a *Szenttamási György* magyar és szerb alakjaiból pedig egyszerűen közép-amerikai spanyolok és kreolok lettek. Helyeseljük, hogy a kiadás a „Tüzön át az égbe” esetében az eredeti, eddig még csak egyszerű, kis példányszámban megjelent szöveget közli, de határozottan el kell ítélnünk a szöveg önkényes megváltoztatását. Mi szükség volt arra, hogy a történet elején leírt örömnünnepet március 15-re változtassa az antológia, amikor Jókainál a kéziratban április 4-e szerepel? Ez az eljárás nemcsak érthetetlen, de következtelen is: a 262. l-on ugyanis bennmaradt egy olyan időbeli adat, ami a novellakezdetés áprilisi voltát igazolja. Az említett Jókaias átfestés kissé naiv álarcoskodására azonban nem volt sokáig szükség, a közönség megtanult a sorok között olvasni, elérte: a mi ügyünkről van szó akkor is, ha a törökök ellen küzdő görögökről és románokról (Jordáki feje), az orosz behatolást visszaverő kaukázusi törzsekről vagy a dél-amerikai hazafiakról szól a történet (a Véres könyv elbeszélései, A megölt ország, Bolívar stb.). Ezért kár volt mellőzni a *Véres könyv* kötetet a gyűjteményből. Annak legjobb írásaiiban ugyanis nem egyedül kis népek helytállásáról van szó — ha ez volna a fő mondanivalójuk, akkor merő tautológiaként állnának a már említettek mellett —, hanem a reakció természetrajzáról is. Mindazt, amit Jókai Bachék alatt tapasztalt a rendőrellam gépezetről és a tőle kitenyészett hazug képmutatásról, főként itt mondotta el. Egyetlen ciklus ez, tartalmaz olcsó apróságokat (Az amazon), zavaros bölcselkedéseket (Tábornok és asztrálszellem), de hiba lenne csak ezt látni benne. Néhány darabjában nagy erővel tárja fel a költő a cári közkatonák kiszolgáltatottságát és félrevettségét (Az akthiari fogoly), míg másutt a dekabrista tisztek megtörésének és elembertelenítésének állít emléket (A sérthetetlen). Az Oroszországról szóló későbbi carcolatokban pl. az itt is közölt *Amirániban* több a szín, elbeszélő bravúr, de több a különös kérés is. A *Véres könyv* említett novellái nyersebbek, olykor egészen a hírlapok tudósítá-

saira emlékeztető, de nagyobb szenvedély, az embertelenség elleni hevesebb tiltakozás hatja át őket.

A messi századok távolából az ötvenes évek során aránylag ritkán tér vissza az író a közelmúltba. Feltűnő, hogy míg a reformkor politikai törekvéseinek oly nagy helyet ad regényeiben, novellatémául nem választja őket akkoriban. Így elbeszéléseiből nemigen lehet kiolvasni a nagybirtokos reformerekhez húzó ábrándokat, sokkal inkább a megyei kisurakban, a közrendű értelmiségben, sőt a népben való bizakodás csendül ki belőlük. A néphez való közeledés nagyjából ugyanaz, mint amit az Egy magyar nábobban is megfigyelhetünk: a nemzeti egységet célul kitűzve, a felsőbb osztályok vezetőszerében bízza fordul a parasztság-hoz, amelyben a magyarság sajátos értékeinek hű megőrzőjét látja. A jobbágsors jaja és könnye a paraszti elégtelenség kirobotantása, sőt a paraszti munka hű leírása sem kerül az ötvenes években Jókai tollára. Jobbáglázadást csak ukrán környezetben, a joggal kihagyott „*Ahány ház, annyi szokás*”-ban mutat be. Az is tagadhatatlan, hogy népi alakjai nincsenek mély átéléssel megalkotva, de csak történetietlen, sekélyes ismereteiről tesz tanúságot az, aki — mint Sarkadi Imre¹ — csupán az uraihoz való öntudatlan hűség megtestestülését látja parasztaiban, az „emberformájú beszélő juhászoktyákban” Sarkadi szerint.

Falusi tárgyú víg novellái nem mindenáron nevetettnek akarnak írói fénykorában, mint az 1849 előttiek (A serföző, Keselyő Péter), hanem gyakran jó adag életbölcesség bujkál bennük és jellegzetes emberi gyarlóságokra világítanak rá. (Kötél áztatva jó, A hazajáró lélek, Mégsem lesz belőle tekinetes asszony.) A nem humoros paraszti elbeszélésekben is találhatunk olyanokat, amelyek éppen nem rózsaszínűek, hanem a nyomorúságtól megtört, természeti erővel küzdő egyszerű embereket rajzolják meg. Sajnos, a jelen kiadásban ezek száma jelentőségükhöz képest igen kicsiny: sem a *Falu bolondjai*, sem a *Balaton völgyeneit* nem lehetjük meg, csak a történeti színezetű *Gyűjtogatót*. Jó érzékkel emeli ki azonban Illés Endre Jókai kései népiességének egyik legszebb dokumentumát, A *béka* című novellát, amelynek tömörsége és drámai ereje az öregedő Nagy Lajost is magával ragadta.

Jókai a régi és a népi közti határt nem vonta meg szigorúan, amint ez világosan kitűnik abból, hogy a régi anekdoták anyagát a népköltészethez tartozónak érzi. De hogy ismerte a népköltészetet! Ekkor pályája

¹ Müvelt Nép, 1954. okt. 10. pt.

elején nem böngészett át még annyi népköltési gyűjtést, mint egy negyedszázaddal később, amikor népies írásai szakszerűbökké váltak, de igen közel van már ekkor is a folklór szelleméhez. Meséket főként első erdélyi utazása után kezdett írni, s az első az ottani néphagyomány nyomán készültek (Hargita, A tengerszem tündére, Az istenhegyi székely leány). Az utóbbi kettőben sajátos egyéni bájjal használja végig e műfaj naiv hangját, a Hargitában azonban kizökken szerepéből, túlságosan filozófáló betéteket illeszt elbeszélésébe. A mesék hétmérföldes csizmái gyakran keletre is elviszik: Ferhád és Shirin szerelméről szóló története a közép-ázsiai irodalmak ősi témáját dolgozza fel a szerelcén művészet minden legyőző hatalmát jelképezve. Nagy meséírói tehetségét látva megértjük, miért szőtt bele egy szép regét már a Kárpáthy Zoltánba is, s miért tartott ki e szokása mellett az *Arany ember*, a *Szabadság a hó alatt* és a *Sárga rózsza* megírásakor is. Hajlékony géniusza a tanítómesét kivéve a népmese minden jelentősebb rétegét, állomását bele tudta olvasztani saját művészetébe: a helytörténeteket csak úgy, mint az újabb eredetű humorosokat (pl. a *Sárga rózsza* meséje), s kitűnően eltalálta az Ezerégyéjszaka meg a kínai regék hangját (Leautungi emberkék).

Mint eddig is láhattuk, a társadalombírálat nem erős oldala Jókai kisepikai művészetének. A magyar helyzet a kiegyezés előtt még éretlen arra, hogy a tőkés berendezkedés mélyebb ellentmondásai felismerhetőek legyenek, a feudális maradványokról pedig könnyű megfeledkeznie a liberális szellemű írónak, amikor a nemzeti kérdés kínzóan megoldatlan. Állandóan feltűnik azonban munkásságában a hazai kulturális elmaradottság, a vidékies szüklátóköriúség és a sznobság szatirája (Világ vége, Tarka képek, Első az etikett). Igazában majd 1867 után erősödik meg ez az anekdotai szatirikus hang. Az ellenzéki padosorokból sokat meg lehet látni a bőrre, a minisztériumok, a sok vállalkozás kavargó, panamákkal teli világából. A lapszerkesztő, új újságírói nemzedéket szárnyrabocsátó, a hazatért emigránsokkal érintkező Jókai maga is nagyobb utazásokat tesz külföldre, és így egyre többet ismer meg a modern kapitalista életből. De amit így meglát, abból inkább színes útirajzokra és egy pár szellemes novellára futja (A hochbreitensteini uralkodó herceg, A hosszúhajú hölgy), élményei nagyrészt a regények számára tartogatja. Modern nagyvárosi tárgyú írásai így is fejlődést mutatnak a korábbi kezdeményezésekhez képest a szabadságharcot követően hosszú ideig ebben a témakörben

érvényesült leginkább a franciás romantika sablonjainak gátló hatása. Szerelmi bosszúval, hátborzongató bűnügyekkel, Sue-től átvett kísérletiességgel voltak tele próbálkozásai (Egy halálfájtelt, A karácsonyi dolgozó, Mi van a föld alatt?), amelyekben tovább élt első műveinek fülledtsége és hatásvadászata. Még a jobbik eset volt, ha valamiféle enyhén érzelmes Dickens-utánezat (Melyiket a kilenc közül, A koldusgyerek) kerül ki a tolla alól. Ezekből valóban nem érdemelte meg más a kiemelést, mint a *Melyiket a kilenc közül!* Annál meglepőbb azonban *A egyhuszasos leány* kihagyása: hisz az uzorás Rómosz jellemében Jókai mesterien eltalálta a kicsinyes önzés típusát és magyar Harpagonját érzékletesen illesztette be a XIX. századi Pest belvárosi környezetébe s a századközép nagy történeti eseményeibe. Való igaz, hogy ebbe a kitűnően fejlődő novellába is belekerült egy torz mozzanat, Zsuzsi gyilkossági szándéka a vén uzorás ellen, de ez nem változtat azon, hogy a mű egészében véve Jókai számottevő és maradandó írásai közé tartozik.

Magyartárgyú nem történeti novellái kezdetől fogva jobban elszakadnak a francia romantika fattyúhajításaitól, mint a külföldön játszódók. Rájuk már 1849 előtt is a zsánerképek stílusa, általában a népköltészet hatása volt jellemző. Azt a fejlődési irányt, mely tőlük a humoros és komolyabb falusi elbeszélésekhez vezet, már láttuk, de Jókai evvel nem érte be: nemcsak a falunak, hanem az egész magyar életnek ábrázolója akart lenni, s az új emberileg bonyolultabb jelenségek megragadására leginkább a riport módszere vezethette. Az 1855–6-ban kibocsátott *Tarka élet* valóban vázlatfűzet jellegű. Éppen ez a bizonyos fokú formátlanlansága téveszthette meg Jókai-irodalmunkat, amely Szinnyeivel együtt csak lesajnáló hangsúllyal tudott beszélni róla („Ezeket csak Jókai ötletgazdagsága és a legjelentéktelenebb tárgyat is mulattatóvá varázsló... elbeszélő művésze teszi némileg értékeesebbé” jegyzi meg Szinnyei.²) Szinnyei számára tehát jelentéktelen téma az a sok elferdült emberi sors: a hőbortos feltaláló (A tudomány bolondja), az irreális örökösödési perekben megtévelyült nemes (Három vármegye örököse), a nyomorgó és züllés határán levő vidéki színész (Oda fent és oda alant), az aprócska címeget tucajtával halmozó táblabíró (A sok ember), amelyeket mind az elmaradott, polgárosulni csak felemásan tudó Magyarország hozott létre!

Bizony kitűnő témák ezek, éles szemre is vall a felfedezésük s másutt Jókainál nem is

² Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban. I.: 323 old.

nagyon kerülnek elő. Csak sajnálni lehet, hogy az eddig oly mostohán kezelt kötetből ezúttal is csak egy novella — az sem magyar tárgyú — került be az antológiába. Jókai úgy látszik, jobban kedvelte a *Tarka élet-et*, mint kutatói, de egyúttal maga is érezte, mennyire egyoldalúan tudja csak kifejezni a jellemeket a karcolat szűk keretében, s ezért *A tudomány bolondját* 1893-ban átdolgozta *A háromszínű kandúr* címmel derűs elbeszéléssé. Míg *A tudomány bolondjába* az elkallódott tehetség feletti fájdalom is beleszendült, a későbbi változatban az író megőrizte fölényes kívülállását, s az alulról jövő magyar polgárosodásba vetett illúziója eloszlatta a komor légkört.

Általában életművéből erősen hiányzik a mindennapi emberek válságainak leírása, a tragikomikus jellemek feltárásához ábrándjai, romantikus írói eszményei nem vezethették el. És mégis, amikor visszapillantott diákéveire, emlékei nyomán megalkotott egy ilyen alakot *A peregrinus* c. zsánerképében. Ez sem egyetlen epizódot megragadó klasszikus novella, hősét egész pályáján végigkíséri, olykor közeljár már a krónikás feljegyzéshez, de három drámai csomópontot mesterien domborít ki. Lefesti a csúfnév keletkezését, a kudarcot az élet döntő pillanatában, a leánykéréskor, s azt, hogyan akadt rá arra, aki talán még tudott volna segíteni rajta, mert „Úgy szólt hozzá mindig, mint emberhez”, ha nem lett volna már késő. *A peregrinus*, vagy a vele nagyjából egykorú, *A jó öregasszony* a Jókai próza egy új lehetőségét mutatja meg: a visszaemlékezést. E memoárszerű kisebb-nagyobb írások, amelyek hol az önéletrajz, hol a publicisztikai korkép vagy az esszé határát súrolták, elkísérték őt egész pályáján, egészen az öregkorig. *Az én életem regénye* megírásáig, s beáramlottak számos fontos regényébe is. Főerényük nem a hűség és pontosság — ezzel gyakran hadilábon állnak — inkább a belsőséges költőiség és színeség.

Igen figyelemreméltóak azok a megjegyzések, amelyeket Illés Endre az Utószóban Jókai öregkori novelláiban megnyilatkozó „mindenhez közelhajló valóság idézésének” szentel, mely „legtöbbször a valóság felületét idézi csak, de mégis visszatérés a valósághoz”. Helyes a megfigyelés, hogy ezek a darabok jelentik az értékét a „hatásvadászattal, szalonhangulattal, misztikummal” szolgáló átlagos öregkori novellaterméshez szemben, de az utószó nem felel arra a kérdésre, mutatkozik-e bennük fejlődés a korábbi realizmus felé tartó novellákhoz képest. Lényeges eltérést legfeljebb a népi tárgyiakban (Sárga rózsá, A béka) találhatunk, amelyekben elmélyült a lélekrajz és hitelesebb lett a háttér, az 50-es évekhez képest, a többiekben

a zsánerkép, anekdota, vagy a Tarka életben tettenérhető riportszerűség továbbfejlődésével van dolgunk. *A hét nemes* az utóbbira emlékeztet, a *Kassári Dániel* a kiegyezés utáni szatirikus anekdota-elbeszélések testvére, a *Háromszínű kandúrban* a régi zsánerkép elemei kapnak határozottabb társadalmi tartalmat és aktuális célt: a külföldet is meghódító magyar export dicséretét.

Az azonban biztos, hogy Jókai akárcsak regénytípusaival, novellatípusával is korszerűtlenné válik ekkor: míg századvégi irodalmunkat orosz és francia példák analitikus és drámai feszültséget teremtő lehetőségek vonzzák, Jókai továbbra is megmarad a maga egyszerűsítő lélekrajza, részletezőbb, ráérős cselekménybonyolítása mellett. Elővesz ugyan olyan tárgyat is, amely szinte ráerőszakolja az íróra a lelki dráma bemutatását: gondoljunk a *Ne hagyj magad* öngyilkosságot megkísérlő vállalkozójára, de itt is inkább a leírásoknál, az üzleti élet értekezésbe illő bemutatásánál marad. Ha azt kellene meghatározni, hogy Jókai melyik novellatípushoz áll közelebb, a boccaccioihoz, amely a történetre koncentrálnak, s a lélektani-társadalmi indokolást éppen csak érinti, vagy a modern polgársággal együttjáró, elemzőbb stílushoz, a válasz feltétlenül a klasszikus novella felé mutatna. A realista anekdota Jókainál és Mikszáthnál édestestvére a *Decamerone* művészetének (ezt világosan mutatják olyan írások, mint: *Első az etikett*, *Kit tetszik keresni*). Összeköti őket az egyedi cselekményen közvetlenül áttetsző általános mondanivaló, az egyszerű, de eléggé poentírozott szerkezet, az előadási módnak a szellemes csevegéshez való közelsége.

Emellett azonban ott van Jókai jellegzetes romantikus novellaformája, amely a legtöbb esetben nem mutatja az igazi elbeszélésben mindig bekövetkező éles fordulatot, hanem inkább lerövidített regényként hat (A Bárdy-család, Az utolsó budai basa, Kelet királynéja stb.). Különlegesen érdekes eset ezek közt *A három királyok csillaga*, amely a 20. századi detektívregény módjára a nyomozás logikai okfejtő módszereire van felépítve, s nem is egyéb miniatűr detektívregénynél. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy Jókai kispikája valóságos angolkert, ahol nincsenek szigorúan elkülönített virágágyak, mintá szerint megnyírt fák, hanem a természet szabályozatlan össze-visszasága uralkodik. A költői alakítást mutató novella nem egyszer áthajlik a csupán dokumentumokat adó visszaemlékezésekbe, amelyek sorozatából kisregények képződnek (A magyar Faust, A legvitézesebb huszár), s megjelenik a század utolsó évtizedeinek legváltozatosabb formája: a tárcá.

A három kötet jegyzetelése, Domokos Máttyás munkája, körültekintő anélkül, hogy

a bőbeszédűség ebben a vonatkozásban gyakori hibájába esnek. Szépséghibája csak az, hogy két esetben (Montesquieu, Tocqueville) szószéptelenül magyarra keresztel történelmi személyiségeket. A képek Ferenczy Béni művészetét dicsérik; sajnos a kitűnő mester nem egészen a Jókai-szöveg szellemé-

ben fogta fel a tárgyat. Technikája túlságosan sommás, szinte klasszicizáló, Jókai zsánerképszerű, a kuriózumra és komikumra hajló előadásmódja hiányzik belőle. Tömegjeleneteiben is elkelne a nagyobb mozgalmasság.

Nagy Miklós

RIMAY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI

Összeállította Eckhardt Sándor, Bp. 1955. Akadémiai Kiadó, 471 lap.

Ha egészen pontosak akarnánk lenni, amint illenék e páratlanul pontos szövegkiadáshoz, azt kellene írunk címül: Rimay János új költői arcképe. Bátran állíthatjuk, hogy Szilády Áron Balassi-kiadása óta (1879), amely először közölte a vallásos és vitézi versek szomszédtságában a zólyomradványi levéltár újonnan felfedezett kincseit, Balassi szerelmi költészetét, nem volt egyetlen gyűjtemény sem, amely oly gyökeresen megváltoztatta volna egy jelentékeny költőről való tudásunkat, mint Eckhardt Sándor Rimay-kötete. A kritikai kiadás összeállítója maga volna hivatott arra, hogy ezt a költői arcképet nagyobb tanulmányban megrajzolja, ő azonban — túlzott szerénységgel — egy rövid bevezetésben s a jegyzet-apparátusban szórja szét gazdag ismereteinek kincseit, így az új Rimay-kötet ismertetőire hárul a feladat, hogy a szélesebb irodalmi nyilvánosság számára e megtisztított költői portré legalább egyik-másik lényeges vonására fölhívják a figyelmet.

1

Eckhardt Sándor legnagyobb jelentőségű filológiai felfedezése Madách Gáspár és Rimay János költői munkásságának elkülönítése. Radvánszky Béla 1904-ben megjelent Rimay-kiadása ugyanis végzetes módon összekeverte a jeles költő és unokaöccse, Madách Gáspár költői hagyatékát, mivel ez utóbbinak kézírását nem ismerve fel, az ún. *Sajó-kazai kódex* valamennyi szerzeményét Rimay-nak tulajdonította. Madách Gáspár a költészet és nagybátyja iránt érzett minden rajongása ellenére is gyenge harmadrendű verselő volt csupán, s bőbeszédű, gyakorta alantjáró, vaskosan érzéki vagy szétfolyóan moralizáló költői termése mindmáig bántóan terhelte Rimay oeuvre-jét. Madách Gáspár költői gyakorlatát technikailag is fogyatékos, s így Rimay gazdag, sőt virtuóz formakezelésű versei között minduntalan megütköztek a »vált fülű« olvasót olyan lapos, gyatra rímelésű, szótagszámhibákkal terhelt szerzemények, amelyeket nem tudott miképpen magyarázni. Eckhardt Sándor meg-

fellebbezhetetlen bizonyítékai nyomán most már tudjuk, hogy ezek Madách Gáspár erőtlen pennájából folytak.

Rimay költői életművének forrásai tehát a nyomtatott Balassi—Rimay kiadványokon, elsősorban természetesen a II. váradi kiadás származékain, s a Balassi-epicedionon kívül a Balassa-kódex, valamint a Sajó-kazai kódexnek az a néhány (mindössze hét) darabja, amelyet részben Rimay nyilatkozatai (levelezés, versfők), részben verstechnikai sajátosságok alapján lehet neki tulajdonítani. Tudunk Rimay elveszett verséről is, ilyen pl. fiacskája halálára írt költeménye, vagy egy Ráday András által emlegetett, 37 darabból álló gyűjtemény, sőt a Balassa-kódex másolójának tudósításából az is ismeretes, hogy Rimay verseinek egy teljes kéziratát a Tiszába ejtették.

Ezekből a forrásokból származó, tehát kétségtelenül hiteles Rimay-költeményeket Eckhardt Sándor hat csoportban fogja össze. Pontos kronológiai sorrend kialakítására nem törekszik, ez a Rimay-kutatás mai állása szerint még nem lehetséges, a hat csoport azonban nagyjából-egészében mégis Rimay költői kibontakozásának útját mutatja be.

Rimay legnagyobb ifjúkori élménye Balassi Bálint emberi és költői egyéniségének hatása volt. Eckhardt Sándor kritikai kiadásának első fejezetében csoportosítja Rimay Balassikultuszának valamennyi emlékét: a nagyterjedelmű Balassi-epicediont, a tervezett Balassi-kiadvány különböző előszavait, s a hajdani barát és költőtárs emlékének szentelt egyéb dicsérő verseket. Már ez a rész kitűnően bemutatja Rimay költészetének, sőt egész irodalmi munkásságának korszakos jelentőségét. Rimay tudatos erőfeszítéseket tesz magasrendű és szervezett irodalmi élet kialakítására, a köznyelv fölé emelkedő ékes magyar stílus megteremtésére, s Balassi oeuvre-jét ragyogó példának szánja. Csak helyeslehetjük azt a finom tapintatot, amely a Rimay-életmű bemutatását éppen ezzel kezdi, hiszen a Balassi-kultusz Sztregova költőjét egész életén keresztül elkísérte. Feltétlenül megkapja a modern olvasót az a

művészi igényesség, amely a Balassi emlékének szentelt írásműveket jellemzi: nem csupán a csiszolt, sőt olykor bravúros formákra gondolunk, hanem arra, hogy Rimaynak jórészt sikerül a kor legjobb humanista költészetének színvonalán mozognia, s a XVI. századi protestáns költészet túlnyomó részére jellemző provincializmust elkerülnie. Rimay művészetében a magyar reneszánsz végső eredményei érnek, s irodalmunk történetének nagy vesztesége, hogy ez a kiteljesedés történelmi-politikai okok miatt nem lehetett egészen eredményes.

Az *Iffjúság* cím alatt összefoglalt 21 költemény jelentékeny része még mindig Balassi bűvöletében keletkezett. A Júlia-ciklus humanista közhelyei, a Coelia-versek virtuóz formakezelése, a vitézi énekek gondolat- és képkinése minduntalan felbukkannak bennük. Van azonban már ebben a csoportban is sok új szín és eredetiség. Rimay egyik nagy belső viaskodása — úgy látszik — a fiatalság érzéki lángjának megfékezése volt. Balassi páratlan őszinteséggel és korlátokat nem tűrő életvággyal adott hangot költészetében az érzéki szerelem csábításainak, Rimay a késő-humanizmus sztoikus-keresztény önfegyelmével küzd ellenük. Már itt, az ifjúkor költészetében mesternek mutatkozik bizonyos nyersebb, szinte azt mondanánk, naturalizmusba hajló nyelvi kifejezésmód alkalmazásában. „Bűnbocsánatért esedezik” c. hosszú, de mindvégig stílusos és magasszínvonalú versében (19. sz.) olvasunk ilyen fordulatokat: „Anyám is sérelmét, sűrű bűdös szennyét buritá rám méhében”, „Iffjúságom vére, gonoszságom teje én bennem sok bűnt nemzett.” Itt találjuk e méltán feltűnő szakaszt:

„Rutságtól melegszik, bűnöktől hivatják
iffjúság forró heve,
Ezek ékes alak, mint vizekben halak, usz
ő gyönyörűsége,
Kedve mulandókra, szemei játékra vadnak
néki függesztve,
Puha, lágy ruhákra, fertelmes ágyékre
nagy gyakran vonzza szive.”

Ez a vers először Eckhardt kiadásában szerepel Rimay neve alatt, de éppen nyelvi-formái ereje bizonyítja, hogy nem is lehet máské, mint az övé. Úgy látszik, tőle származik a Balassi-strófa négysorossá (ha akarjuk 12 sorossá!) kiegészítésének formai bravúrja is.

Ebben a verscsoportban figyelhetjük meg először a humanista és protestáns hang összefonódását is. Sokat, de meglehetősen nagy általánosságban szoktunk beszélni a protestantizmus és humanizmus viszonyáról: Rimay számára ez úgy látszik nem volt probléma, s protestáns életelvektől áthatott

humanista magatartása a királyi Magyarország szellemi köreiben alighanem példamutató volt. Eckhardt Sándornak a versekhez fűzött jegyzetei, az ott közölt kortársi megnyilatkozások igazolják azt a páratlan megbecsülést amely Rimayt körülvette.

A kiadó ennek a csoportnak verseit sem a feltehető kronológiai sorrendben közli, pedig, mint jegyzetei mutatják, talán egyedül itt lehetett volna kísérletet tenni rá. A 14-es számú echós vers bizonyára a legkorábbi, főkéletesen Balassi-modorú próbálkozás, s alighanem a *Colloquium octo viatorum*-ban említett költői verseny terméke (1589). A 16. számút Velence említése datálja 1590 utánra, hiszen e tájban készült odautazni (l. 1. sz. levél). A Júlia-ciklus közvetlen hatása érzéki a 9. sz. költeményen („Szólitván nevemen, Vénus Asszony engem...”), de — mint Eckhardt Sándor helyesen jegyzi meg — a 17—18. sz. humanista jellegű retorikai gyakorlatokon is. E két utóbbi vers tárgya Venus és Diana, az érzéki és a szűzi szerelem szembeállítása, igen kedvelt késő-reneszánsz és manierista képzőművészeti téma is egyben, az emblematikus ábrázolásokat költői eszközökkel interpretáló érdeklődés első jelentkezése Rimaynál. (Az erőteljesen nyers fordulatosság e szokvány-témában is feltűnik; az pedig, hogy keresetten csillogó formai mesterkedéssel párosul, egy kissé különös ízt ad neki: „Valljons de mi haszon, ha mely ékes Asszony szépségét ugy kémélli? Hogy minden ő hasznát, kit szép termete ad, csak egy dög férje éli? ...”) A 26. sz. verset a címében jelzett esemény (Fülek és Szécsény visszavívása) kétségtelenül 1593-ra datálja, a 11.-et 1596 előttrre a benne rejlő személyi vonatkozás (Enyingi Török István s Batthyány Dorottya szerelme, majd házassága). A 27. sz. költeményt ismét történeti esemény, Báthory Zsigmond gyurgyevői győzelme rögzíti, s alighanem ugyanennek lelkesítő hatására keletkezett Rimay ismert szép verse: *Egy katonának* („Katonák hadnagya, Istennek jobb karja...”).

A *Bocskai mellett*-ciklus a hazafit mutatja. Elöl áll mindjárt a legismertebb Rimay-vers, *Ez világ mint egy kert*. Magyarázata lényegesen könnyebb és biztosabb, ha valóban a Bocskai-szabadságharchoz kötjük, s nemcsak általában a végvári élet hanyatlása által kiváltott pesszimizmus és a múltba sóvárgó visszaemlékezés termékének tarjuk. Meg kell azonban vallanom, hogy a költemény még így is, Eckhardt Sándor megvilágításában (Rimaynak egy Bocskai nevében Thurzó Györgyhöz 1605. jún. 12-én írt levelét idézi párhuzamul) probléma marad számomra: a vitézi élet lelkes magasztalását nem tudom hangulati egységbe hozni a bevezetés pesszimizmista („romlandó ház, elveszendő szállás”),

s a befejezés Iustus Lipsius módjára óvatoskodó megállapításaival. A ciklus darabjai egyébként pompásan tükrözik a kuruc magartás kialakulását, a hitében és nemzeti létében egyaránt fenyegetett becsületes középnemesség állásfoglalását. Úgy tudtuk eddig, hogy Rimay lényegében egyetlen versében, az *Oh szegény megromlott s elfogyott magyar nép*-ben tütötte meg a kuruc hangot. Nem így van, mint arról Eckhardt Sándor biztos kézzel végrehajtott csoportosítása után bárki meggyőződhet. Az *Anyaszentegyház tagjainak háborgatói ellen* c. szoltár-parafrajza („psalmusból kimagyarázott ének”, 36. sz.) éppúgy szól Isten szavával a magyarságon kegyetlenkedő császári tábornokok, mint az ellenreformáció csatlócai ellen:

Ez eltűrhetetlen
Sulyos nyavalyáért,
Mely minden hívőnek
Szívére heven ért,
S lélekben sok szegént
Mérgével bágyaszt, sért,
Én, Isten, felkelek
S rontom az álnok vért.

Azt a 16 verset, amelyet Eckhard *A protestáns* cím alatt gyűjt össze, nehezen lehetne kronológiai sorrendbe illeszteni; annyi bizonyos, hogy Rimay érett művészetének termékei. Feltűnik bennük a bűnös ember nagyerejű önmaga vádolósa, ennek stilsztikáját, mint már céloztunk rá, Rimay mestérien kezeli. Egyáltalán nem dogmatikus, de öntudatosan protestáns lírájába a bűnös elesettségek e sötét tónusú rajza valami barokkos vonást lop:

Lelki fekély ellen
Csak te vagy jó orvos,
Ki tüze füstitül
Én lelkem is kormos. (41. sz.)

Nincs bennem épség
Erő s egésség,
Tetémtil talpiglan
Bűn mélységibe
És tengerébe
Merültem torkiglan. (49. sz.)

Im éltem Istentül eltávozott s hódult,
Bolygó rühes juh-kint nagy pusztára
szorult,
Mint havi vérruha igazságom olly rut,
S érdememnek rólam az gypja is lehullt. (144. sz.)

Mily megkapó és mennyire tükrözi az államférfi-diplomata Rimay gondolatvilágát, amikor bűnét a *hódulás* magatartásával jellemzi: a magyar állameszme elárulásának tekintették, ha egy-egy határszéli falu „meg-

holdult” a töröknek, s a nemzet vezetői mind azon igyekeztek, hogy „az falvakat az holdulástól megfoglalják” (Zrinyi: *Afium*). — Legyen szabad még felhívunk a figyelmet az *Oh kegyelmes Isten, nézz szépen réám nyavalyásra* c. remek siciliana-ritmusú versre (45. sz.). Ha élményszerűségben nem is, de ritmus- és rímtechnikában felér Balassi *Szit tüzet Zsuzsánnájához*. E verscsoportban kiváló értéke Eckhardt Sándor szerkesztő munkájának, hogy a versek Madách Gáspár másolatában reánk maradt terjedelmes prózai argumentumai végre mind a helyükre, a megfelelő költemények elé kerültek. Rimay műveinek vizsgálója nagy hasznát fogja venni ennek a párosításnak.

Rendkívül érdekes és a humanista Rimay költői arcképének fontos színeit adja *A sztre-govai bölcs*, valamint az *Emblémák és epigrammák* c. két utolsó verscsoport. Lényegében csaknem valamennyi darabja a magyar udvariság légkörében mozog. A nagyurak és fejedelmek (Bocskai, Bethlen Gábor, Thurzó György, Thurzó Imre, Illésházy István, Révay Ferenc, Forgách Zsigmond) udvarában forgó, nekik lekötözött, de általuk nagyrabecsült Rimay számára komoly erkölcsi probléma a magyar udvariság kérdése, a nyers szabadosságok elleni küzdelem, a nagyúr körül forgoló közép- és kisnemesség műveltségének emelése. Sok csalódásban van része e tekintetben, innen heves kifakadásai az udvar erkölcsi romlottsága ellen (*Sibi carit et musis*, 61. sz.); szívesen bástyázza el magát a nemesi udvarház függetlenségébe — csábító ajánlatokat utasít vissza, hogy ezt megőrizhesse —, de a sztregovai magányban írt költeményeinek nagy részével mégis csak az udvar felé fordul. Helytelen és a Radvánszky-kiadás Madách Gáspár gyártotta ízetlen moralizáló versein alapuló szemlélet volt az, amelyet Rimayról eddig vallottunk, hogy ti. kitér a társadalom kérdéseivel való szembenézés elől, s magányában a magyar élettől idegen erkölcsi elmélkedések megverselésével, catoi distichonok magyarításával bibelődik. Ellenkezőleg: Rimay vagy ostoroz, vagy nevelni akar, de többnyire határozottan állást foglal. Van persze olyan verse is, mint az egyébként szép *Laus mediocritatis*, de ki veheti ezt szemére a horatiusi otiumot kedvelő humanistának. Úgy érzem, hogy ennek ellenére Rimay újra meg újra a társadalom, a nemesi élet kérdéseit tüzi napirendre, amint ezt levelezésének nem egy késői darabja bizonyítja. Igaz, a nagy politikától elszigetelődik, Bethlen Gábor terveit már nem tudja követni, de a humanista sürgető műveltség-igénye mindjobban úrrá lesz rajta. Emberséges, kulturált életformát látni maga körül, ez volt a vágya és törekvése. Célkitűzése nem is maradt

egészen sikertelen : az Eckhardt-kiadás jegyzeteiből egész sor művelt közép- és kisnemes neve bukkan elénk, mint a Rimay teremtette irodalmi életnek hordozói, résztvevői : Darholcz Kristóf, Ferenczfi Lőrinc, Nyéki Vörös Mátyás, Ráday András, Madách Gáspár, a zólyomi ágat alapító Eszterházy Pál, Bory István és mások. Nagyúri mecénásokkal, irodalombarátokkal, egy Pázmánnyal, Náprági Demeterrel, Rákóczi Györggyel vannak összeköttetésel. Nekik, az emlélmákat, képzőművészeti allegóriákat, heroikus szimbólumokat kedvelő korának és nem önmagának írja az *Encomia et effecta virtutum*-ot (64. sz.) vagy *Az keresztényen religio ábrázatját* (66. sz.).

Az a hatvan egynéhány lírai költemény, amelyet Eckhardt Sándor a ráragadó irodalmi hordaléktól megtisztítva a további kutatás számára átnyújt, most már igazolja Balassi Bálintnak Rimayról alkotott jó véleményét, amelyet bizony idáig több-kevesebb fejszovályással olvastunk.

2

Nem csekély meglepetéseket tartogat az olvasó számára a kötet második fele, Rimay levelezésének és iratainak ezúttal először rendezett gyűjteménye sem. Ez az anyag eddig oly szétszórva vagy gondatlanul közölve lappangott különböző kiadványokban (főleg Ipolyi Arnold—Szilágyi Sándor : *Rimay János államiratai és levelezése* c. publikációjában), hogy a szaktudomány is csak a legnagyobb nehézségek árán tudta hasznosítani. Eckhardt Sándor kiadói munkájának bizonyára nagyobbik fele ment rá ennek az anyagnak felkutatására és rendbevitelére, hiszen a régebbi publikációkkal szemben teljes joggal volt bizalmatlan, mindent az eredeti forrásokból kellett ellenőriznie. Növeli e prózai iratok használhatóságát a latin nyelvűek pontos fordítása és jegyzetelése. Egy viszonylag szűkre szabott ismertetés keretei nem engedik, hogy Rimay kancelláriai, államférfiúi, követi tevékenységére akárcsak rövid pillantást vessünk, elég, ha a szoros értelemben vett irodalmi levelekről szólhatunk néhány szót.

Már futó lapozgatás során is könnyű megállapítani, hogy Rimay János magyar prózájában nagy a változatosság, szinte azt mondhatnók, tervszerűen kialakított stílusváltozatok figyelhetők meg benne. Bocskai kancelláriájában, de egyéb alkalmakkor, amikor célratoró, egyszerű tárgyalásmóddal ügyeket akar elintézni, Rimay kora nemesi középosztályának világos és erővel teljes köznyelvét használja. A Thurzó Györgyhöz 1605. jún. 12-én Bocskai nevében írt levélben

ezt olvassuk : „Az Ur Isten a mi bizonyásá gunk, hogy mi ennek az mi ezelőtt is eléggé megromlott szegény hazánknak veszedelmével és pusztulásával nem kívántuk soha az mi szerencsénknek előmenetelét, de nem hozta ezt az romlást egyéb az emberek szive vizsgálatajánál.” (8. sz.) Nehogy azt gondoljuk azonban, itt csak Bocskai parancsára egyszerű, aki megírja magáról Illés-háznak : „Mi uram, az rhetorikához nem értünk, az dolgot csak magát nézzük.” Nem, Rimay így ír mindenkor, ha írásának külön retorikai-stilisztikai nyomatékot nem akar adni. Egy 1622. júl. 13-án kelt és öccséhez, Madách Gáspárhoz intézett leveléből valók ezek a sorok : „Istennek hála, az földnek természeti alkalmas állapotba vadnak, kaszálnak az emberek, gyűjtenek, ez jövendő héten az aratáshoz is kezhetnek már. Tegnap nagy zápor esőnk lőn délután három és négy óra között, kinek sebes szele is volt, megtekergeté néhol az buzákat, de minthogy megteljesedtek és meg is zsenésedtek az kalászok, nem leszen ártalmas az buza szemének. Mindenféle tavaszi vetemények is jelesek és szaporák is lesznek.” (101. sz.) E szép idillikus sorokból szinte árad a lekaszált rétek illata s a természetével elégedett gazda öröme, a retorika teljesen hiányzik belőlük : Rimay élőszóval is így mondta volna.

Egy másik stílusváltozat az, amit régi elnevezéssel kuriálisnak mondhatnánk : a hivatalból beszélő nemes tisztviselő latinos stílusa. Rimay prózájában ez hat a legkevésbé, nagyon távol áll Zrínyi erejétől, aki latinizmusaival is megragad, olykor lenyűgöz bennünket. Bethlen Gábornak pl. így jelent Rimay Konstantinápolyból : „Vöttük kegyelmes urunk az Felsőged Nagyszombatból oetava az elmúlt Januariusnak 13. napján késső estve Decembris exarált levelét, melyből az prágai tertinettel comprehendált egyéb dolgok kívánságok felől való írását is megértettük Felsőgednek, abbeli busulásából oriált panaszolkodásával egyetemben, hogy semmi írásunkkal Tolnáruul való eljövételünk után nem értettük, és semmi dolgokruul való informálást nem adhattunk Felsőgednek.” (91. sz.) Jellemző, hogy ehhez a négy nyomtatott lapnyi jelentéshez a kiadó 76 magyarázó jegyzetet kénytelen csatolni.

Legérdekesebb számunkra Rimay „fentebb stílusa”, ékes, retorikus prózája, amelynek jelentőségét először ebből a kiadásból tudjuk felmérni. Ezt használja Rimay mindazon esetekben, amikor *irodalmi* levelet ír (105. sz. Ferenczfi Lőrinchez), olyan személyekhez szól, akiket egy magasabb irodalmiság képviselőinek tekint (107. sz. Pázmány Péterhez), vagy éppen irodalmi

fárgyról értekezik, mint tervezett Balassikiadványa előszavában. Ezt a retorikus prózát találjuk meg vallásos-moralizáló költeményeinek olykor egész lapot betöltő argumentumaiban is. Rimay személyében ez az új magyar *volgare illustre*, amelyet természetesen a késői humanizmus latin stílusa nyomán alakít ki, de lényegét — ha jól figyeltük meg — a *meglepő díszítésben* látja. Helyesen utal rá Klaniczay Tibor Garas Klára barokk-könyvének bírálatában (ItK. 1955, 384. l.), hogy a magyar irodalmi manierizmus stílusával van itt dolgunk. Megjegyezhetjük, hogy nem Rimay az egyedüli, aki ezt a stílust használja és élvezi, legfeljebb ő írja legkülönbözőbb változatát. Ott van egyébként Szcenzi Molnár Albert késői prózájában (*De summo bono*), az *Exequiae Principales* magyar beszédeiben (Keserüi Dayka János!), de a protestáns egyházi szónoklat, a politikai irodalom és a történetírás számos más termékeiben is. Igen figyelemreméltó, hogy Rimay kitörő lelkesedéssel üdvözli e stílustörékvés európai monumentumának, a *Fejedelmek serkentő orájá*-nak magyar fordítását (114. sz. levél Rákóczi Györgyhöz), s legfeljebb azon sajnálkozik, hogy nem tudott szót érteni Prágay Andrással a fordítás még ékeesebbé tétele végett. Pompásan illusztrálja ezt a Rimay használta ékes magyar stílust az a mondat — bár ez még a legegyszerűbbek közül való! —, amelyben sajnálkozását kifejezi: „Mindazonáltal ha ő Kglméhez közellétemmel némely részeiben két vagy három igebéli suggerálásommal foveáltam volna elméjét tulajdon maga ítéletivel is, nem lehetett volna megvethető abbéli jelenlételem ő Kglme előtt.” Cicerónak ezt a mondatát: *Probanda ea oratio, in qua nihil inane, nihil inconditum, nihil curtum, nihil claudicans, nihil redundans insit*, Rimay így fordítja: „Az a javallandó és magasztalendő, ép és egész írásfolyás, akiben semmi hiálló, hézagos üresség, semmi izetlen disztelenség, semmi farka vágott kurtaság, semmi sugorodott lábú sántaság, semmi szükségtelen, partjai kívől folyamodott csacsogó csalcapság sincsen, ugymond.” Nem itt van a helye annak, hogy ezt a különlegesen érdekes stílus-változatot részletes elemzés alá vegyük, csak annyit még róla, hogy Rimay a magyar udvariság — ez a szó is az övé! — kifejezési formájának szánja.

Alszeghy Zsolt a XVII. századról írt monográfiájában beszél a *poesis artificialis*ről, úgy látjuk, a *prosa artificialis* lényegesebb szerepet játszik, persze nem az egész század folyamán, hanem társadalmileg meghatározott körülmények között, a magyar udvarok légkörében. Érdemes lesz ezzel a kérdéssel alaposan foglalkozni. Az ilyenfajta vizsgáló-

dások során kitűnő segédeszköznek bizonyul majd Eckhardt Sándor Rimay-kiadványa is.

3

Legyen szabad még néhány megjegyzést fennünk a kiadvány filológiai értékeivel kapcsolatban. Már a Balassi-kötetek nyilvánvalóvá tették, hogy a szövegek felkutatásában, a variánsok összeállításában és értékelésében, korismeretben alig vetekedhet valaki Eckhardt Sándorral. Ezúttal számos és igen nehéz latin szöveg fordításának munkája is hárult reá.

A közölt versek szövegváltozataihoz egyetlen pótlást csupán. A Balassi-epicedion III. részének 3. versszaka felbukkan Zrínyi-írásai között is, egy 1663 májusában ismeretlen erdélyi barátjához írt levelének végén. Érdekes, hogy a Zrínyi-kutatás sem figyelt fel rá: a *Szigeti Veszedelem* költője itt Rimayt idézi. A levelet először Koncz József közölte a marosvásárhelyi Teleki-levéltárból (Erd. Figyelő, 1879, 14. l.), innen vette át Széchy Károly Zrínyi-monográfiájába (IV. köt. 278. l.), majd nyomában mindenki, jómagam is a Magyar Klasszikusok Zrínyi-kötetébe (385. l.). Koncz közlésében a versszak így hangzik:

Oh vezértől fosztott
Rosz tanácsra oszlott
Szegény árva hajlékom
Reménységével csalt
Boldogságul tilt s falt
Test nyugotó árnyékom
Ha tér meg nyavalyád?
Hol gondodhoz az lát,
Ki nőtt fel csak játékon.

Az eredeti kéziratot nem láttam, a *boldogság-tul* „boldonságtul” helyett lehet a kiadó helytelen olvasata, de a *tilt s falt* megerősíteni látszik a bártfai (Bá) és lőcsei (Lő) kiadványok szövegeit. Zrínyi könyvtárában megvolt egy Balassi—Rimay-kötet, nyilván a bártfai redakció.

Akik gyakorlatban foglalkoznak XVI—XVII. századi pongyola kéziratokban vagy hibás interpunctiójú, fogyatékos „modern” kiadványokban megtalálható latin szövegek interpretációjával, azok tudhatják, mekkora fejtörést okoz néha egy-egy részlet fordítása, s mily könnyen követhetünk el kisebb-nagyobb félreértéseket. Ilyenek itt-ott a Rimay-kötetebe is becsúsznak. A Iustus Lipsiushoz intézett híres levél (2. sz.) vége felé, ahol a franciák és belgák meg a magyarok sorsának összehasonlításáról van szó, a szerző maga is megkérdőjelezi saját fordítását: „aki (ti) a török) testünkre és vagonunkra is áhítozik az Isten tiszta

igéje nálunk még megmaradt hatalmából.” Latinul: „... qui corporibus tantum atque opibus nostris inhiat... interea audiendi puri verbi dei apud nos relicta potestate.” A szöveg értelme az, hogy a török csak (tantum!) testünkre és vagyonunkra áhítozik, de meghagyja Isten tisztá igéje hallgatásának lehetőségét! (A *potestas* itt nem hatalmat, hanem lehetőséget jelent.) Éppen ezt állítja szembe az író az elnyomott és az ellenreformáció igáját is nyögő belgák és franciák sorával, ahol a protestánsok csak titokban sóhajtozhatnak. (A Liga, a Guisek és a németalföldi spanyol terror korszaka ez!) A következő mondat: „Illi nec anima nec corpore tuti...” tehát nem a magyarokra vonatkozik, mint a fordítás mondja, hanem a nyugati protestánsokra. Ugyanennek a levélnek az elején, Rimay családi viszonyainak felsorolásakor a fordításból kimarad az, hogy a török *háromszor* (ter) üldözte ki lakóhelyéről. A „nem egyedül Isten az, aki így határoz felőlünk, hanem egyuttal atyánk is” mondat szabatosabban így hangozhatnék: „nemcsak Istenünk, hanem egyben atyánk is, aki így határoz felőlünk.” A levél szövegében több sajtóhiba akad, a jegyzetekben is egy feltűnőbb, Lipsius egyik munkájának címében (*Politicorum sive civilis*

doctrinae 1. sexti, libri sex helyett). — Az Esterházy Pálhoz intézett levélben (116. sz.) az „omnem diem credas tibi difexisse supremum” fordításaként helyesebb lenne: „minden napról hidd, hogy úgy szeretted, mint életed utolsó napját”, nem pedig az, amelyet a szövegben olvasunk. Az ilyen apróságoknak különösebb jelentőséget persze nem kell tulajdonítanunk, hiszen egy kritikai kiadás szövegeinek fordítása csak ráadás és ajánlék az olvasó számára. — Macrobius nem szerzője a *Somnium Scipionis*nak (183. l.), csupán ő tartotta fenn Cicero *Respublica* c. műve VI. könyvének e fontos részét. — A 417. lapon említett Nagyzellőt a modern (1910) helységnevtárban Nagyszöllő néven találtam meg.

Rimay János műveinek kritikai kiadása komoly nyeresége irodalomtudományunknak. Ha meggondoljuk, hogy Eckhardt Sándor e 471 lapos kötetet Balassi Bálint *Összes művei*-nek II. kötetével és az *Ördögi Kíséretek* betűhív kiadásával csaknem egy időben (mindháromat az 1955. év folyamán!) tette oda a magyar olvasók asztalára, csak elismeréssel és tisztelettel gondolhatunk régi magyar irodalmunk érdekében végzett munkájára.

Bán Imre

KOLOZSVÁRI-GRANDPIERRE EMIL: TEGNAP

(Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955.)

A két háború közötti irodalmunk bővelkedik önéletrajzzerű visszaemlékezésekben. A visszaemlékezések javát a kor viszonyaival való elégedetlenség, a fölébredő társadalmi felelősség szülte: az írók életükre visszatekintve azokról a viszonyokról is ítéletet mondtak, amelyek között gyermek- és ifjúkoruk lejtésződött, emberré növekedésük végbement. Jelentős írók önéletrajza mindig társadalomrajz is; az írói egyéniség elszigetelt vizsgálata, pszichoanalitikus biográfiája a polgári dekadencia egyik jelensége. A felszabadulás előtti évek nagygyá magasztalt, polgári körökben divatos írójának, Márai Sándornak önéletrajza tanúskodik erről a torzulásról. Az „Egy polgár vallomásai”-nak csak az a része értékes, ahol az író a gyermekkor eseményei köré odafesti a felvidéki „magas urbanitású” városok patricius polgárságának békebeli zavartalan életét. Amint az egyéniség fejlődésének ábrázolásában a világnézeti-társadalmi tudatosítás szintjéhez ér: érdektelenné, árnessé válik, csillogó pózokban tetszelegve rajzolja végtelenen szubjektív élményeit. „Sürgős dolgom volt. Húszéves voltam

s le akartam leplezni valamilyen szenzációs riportban a titkot, nem többet és nem kevesebbet, csak éppen az „élet titkát”. . . Ma sem írok mást, ma sem óhajtok egyebet.” Hasztalanul burkolja ezt a semmitmondó banalitást iróniába, hogy rangosá, „modernné” tegye: nem más ez a „titok”, mint a dekadencia álmélysége.

Az önéletrajzok nagyobb része nem ezt a „titkot” vadászta. Hosszú ideje erő társadalmi válság szociális és erkölcsi következményeit tárták fel a 30-as években megszaporodó visszaemlékezések. Elsősorban a parasztság nyomorúságos állapota, kisemmizettsége és a „középosztály” bomlása, szellemi lesüllyedése, régi eszményeinek szétfoslása kapott kifejezést. Az ilyen jellegű művek legfőbb sugallmazója a kritikai leleplezés szándéka; ezért szorul háttérbe az író személye, csak mert az író egyéni sorsa részlete — az élmény forrásával igazolható részlete — az országos bajoknak. A társadalmi tudatosság, az írók közéleti felelősségérzete változtatja meg az életrajzi elemek és társadalmi környezet ábrázolásának arányait: mindenekelőtt ko-

rukról és osztályukról kívántak saját sorssal hitelesített képet adni. Ezekben a sajtóságos önéletrajzokban megnyilatkozó kritikai törekvés; az egyéni és társadalmi élet elválaszthatatlanságát, szoros, kölcsönös összefüggését valló és megvalósító szemlélet; az osztályok elhelyezkedését, múltját, jelenét és jövődjét tekintő igényesség a realizmus irányában hatott, a dekadencia irracionális-művelésével szemben az egyéni sors társadalmi beágyazottságát hirdette.

Kolozsvári Grandpierre Emil 1942-ben megjelent regénye — az író legjelentősebb felszabadulási előtti munkája — is „önéletrajzba bújtatott szociográfia”: a polgári származású értelmiségi fiatalember útja a nyomasztó, kedv- és lélegyilkos családi és iskolai köztételségektől az egyéniség önmagára találásáig. A „Tegnap” témája: egy többrehivatott egyéniség vergődése és eltorzulása a felszabadulása az igazi önfelismerésben. Ez a felszabadulás nem kötetlen, törvények nélküli irracionális tájakra, nem a polgári regény dekadens eljelentéktelenedésének irányába vezet, hanem az emberek és a dolgok helyes megértéséhez. A józan értelem, a tiszta rend, az emberek közötti egészséges kapcsolat hiányát szenvedte az iskolákban, a középiskolában és az egyetemen, a családjában és a társadalmi élet szférájában s értelmet és rendet harcolt ki, magányosan, társaktól és mozgalmaktól távol, épp azokban az években, amikor nemzedéktársai közül többen a zürzavarra és a „csodára” esküdtek.

Gyermek- és ifjúkorára visszetekintve azt látja, hogy ezekben az években egyéb sem történt annál, hogy elriasztották őket a valóságtól: a belépés a társadalomba — az iskolába — a valóságtól való távoltartás módszeres állandósításával járt együtt. Tanári kedvetlenül, unottan végezték munkájukat, idegen és hasznavehetetlen ismeretek közléssel töltötték az időt. Hiányzott a nevelésből az a bizalmas és önzetlen kapcsolat, amelyre egy vakációs nyaralás alatt az öreg tanító mutatott példát. A lélek nélküli tanári munka menthetetlenül átszáll a tanítványokra is, ezért nem is bukkán az író sem említésre méltó nagy eseményre, sem jelentős élményre gimnáziumi éveiből. Mert az iskola nem tudott igazi nevelői viszonyt teremteni, felületes módszereivel a becsületes munkáról való lemondást alakította ki, mindenkit színelésre, gépies figyelemre kaptatott. Az egyéniség betegé válik ilyen körben, a lélek magába sűpped, az akarat célratörését felváltja a bizonytalanság, a szétszórtság; igazi tervek és célok kitűzése helyett fellép a tervek és célok elodázása, szív és szellem készülő erői elfojtónak. Képtelenség reális és hasznos cselekvésre — ezt fejlesztette ki az iskola, sérülésekkel teli, gátlásos magányosságot.

A gimnázium elvégzése után egy franciaországi ipari városkába, Épinalba kerül, a szövés-fonás mesterségét elsajátítani. A városka tanítóképzőjének tanárnője, Francette iránt fellobbanó szerelme és az iskola gyakorlatiassága, konkrét és reális céljai életének új fordulatot adnak. Épinal kelti életre egyéniségét, közvetlenséget és világosságot, az érzelmek egyenes kifejezését és a tanulás hasznosságának a felismerését követelik meg tőle. Az otthoni lélektelen oktatás és a szülői ház sajtóságosan rideg légköre visszahúzó-dásra nevelték, szorongásokat ültettek el benne, pózokat raktak rá. Az épinali egészséges környezet kiszabadítja ebből a betegesen eltorzult állapotból. „Le kell szoknia itt a torz cselvetéskéről, a szerepjátszás kerülőútrairól, az ön-álcázás megrögzött szokásairól. Az otthoni élet beleszorította az egyén és világ helyes viszonyát eleve lehetlenné tevő magányosságba, a tette képtelen bizonytalanságba s mert nem juthatott el „a közösségi élet normális formájához”, gátlások tartották vissza, belső görcs akadályozta a legmindennapi cselekedetben is. A kis francia városkában kellett ráébrednie, hogy gondolat, szó és cselekvés közötti kapcsolatnak egyetlen igazi formája lehet, az egészséges emberben érzés, magatartás és tett közvetlenül és egyenesen nyilatkozik meg.

Épinalból hazatérve bölcsészhallgatónak iratkozik. A vidéki egyetem visszakényszeríti a régi életkeretek közé. Tudatosan tiltakozik ugyan, a friss franciaországi élmények birtokában, a visszafejlődés ellen, a környezetével való hadakozás azonban eredménytelen marad — hiszen mindent áttható szellemmel kell harcolnia egyedül — s újra a minden nagyobb erőfeszítést megőrlő téletlenség hínárjába kerül. Mert munka és élet között megint megakadt a kapcsolat, elvész a belső biztonság is. Ébrednek ugyan társaiban magasabb szándékok, társadalmat mentő igények, megalapítják a „Bacsányi Társaság”-ot, a társadalmi és művészeti élet fellendítéséről tanácskoznak. Mindebből nem valósul meg több komikus ide-oda kapkodásnál, nem jutnak tovább néhány homályos szónoklatnál, amelyekre az író már csak gúnyos főlennyel tud visszatekinteni. Esztendőök telnek el a fulasztó környezetben, míg a gyötrelmek, tépelődések kínos tapasztalatai, a „lázas semmittevés” terméketlensége után eljut a „szépség és értelem rendjének” ébredéséhez. Az elmondottakból is kitűnik, hogy nem nyújt széleskörű társadalmi képet, a „középosztály”, ahonnan származott, elmosódottan és néhány elvont vonatkozásban tűnik fel. Nem egy társadalmi csoport szociológiai jellemrajzát adja, nem a magyar hivatalnok-polgárság gazdasági, politikai körülményeit körvonalazza. Belső fejlődésre figyel, lelki folyamat-

kat rajzol, az egyéniség növekedését, fokozatos kibontakozását írja le. Ebből tevődik össze ennek az értelmiségi rétegnek a körképe, belső elvesztésének, széthullásának tükörképe. Ilyen értelemben jogosult az írónak e mostani, második kiadás elé fűzött megjegyzéseiben a Tegnap műfajának megjelölése. Valóban „önletrajzba bújtatott szociográfia” a Tegnap, mert a válságokon át húzódó szellemi és erkölcsi növekedési folyamatot sohasem elvonatkoztatva, nem légtüres térben, nem öncélú lélektani játékba oldotta ábrázolja. A legelvontabb módszertani megfigyeléseknél is mindig keresi az összefüggést az általánossal, az egyéni élmények, tapasztalatok társadalmi tipikusságát kutatja. Tudatosan törekszik erre a lélektani elemzéseket igazzá és jelentőssé avató szemléletre. Családi körülményeiről szólóan megjegyzi: „Családi élményeim nem különlegességek ugyan, mégsem olyan természetűek, hogy általánosítani lehetne belőlük, ehhez túlságosan egyéniek, differenciáltak.” (51. lap.) Az otthoni gyöngédtelenség, szeretetlenség, a „szülői ház fojtó szőcsendje” helyett az iskolai esztendők érdeklík elsősorban, az a terület, ahol egész nemzedékének testi-lelki állapota tipikusan megragadható. Mindaz, amit a lélektelen, gépies oktatásról, a középiskola és az egyetem elkedvetlenítő, a fiatalok tudásvágyát semmibe vevő pófeszkedő tekintélytiszteletről, a tantermekben terjengő unalomról mond, találó és pontos leírása az élettől elszakadt oktatási módszerek: „Az egyensúly megbomlott a három főelem, a tanuló, a tárgy és tanító között, a megduzzadt, óriásivá hatalmasodott tanítói tekintély elnyelte a valósággal együtt a tanítványt is, a közvetítés valóság és tanítvány között illuzióriussá vált, mert a közvetítő nem a tárgyról beszél s nem a tanítványaihoz szolt, hanem a saját kedvére monologizált.” (19. lap.)

A „szépség és értelem rendje” — ez a Tegnapp írójának maga erőire hagyottan kialakított végső magatartása, legyőzése a fiatal évek tévelygésének, túlhaladása a céltalanságnak. Ez a „rend” nem más, mint az érett értelem fegyverező ereje révén kiküzdött biztonság, tartás”, amelyből már fölényvel lehet visszatekinteni a zavaros fiatalkori esztendőkre. S fogékonyság a szépségre, a világ intenzív átélése, a „szavak és tartalmak összefüggésének” felismerése, az érzéketlen, írói kifejezésre való rátalálás öröme.

A harmincas években föllépő polgári frók közül nem egy a fiatal Gide útját járta: az ember igazi szabadságát, teljes felszabadulását minden társadalmi és erkölcsi kötelék elszakításában látta, az egyéniség anarchikusan gáttalan kiélésében. Beteg jelenség volt ez, gyökértelen epigonizmus, a „deka-

dens balkáni párizsiasságnak” egyik tünete. A Tegnapp írójának felszabadulása más utak felé mutatott. A 30-as évek végén meglátogatta Nagyváradon lakó barátját. Ez a látogatás idézi fel a múltat, szabadjára fel emlékezetét és ad ösztönzést arra, hogy meginduljon az „eltűnt idő nyomában”. Módszere, írói látásmódja azonban élesen különbözik Proust művének szubjektívizmusától és lélektani esetlegességétől: „törvényszerű erők” feltárását tűzi célul maga elé. Nem az artisztikum kedvéért támasztja fel halottan szunnyadozó emlékeit, hanem, a lelkeket betegessé roncsoló társadalmi rendet vádolva, emberi tanulságot akar közölni. Dekadens kalandok helyett józanságra, tárgyilagos racionalizmusra int, a betegséggel szemben az egészséges munka öröme. De a sok kinnal kiharcolt ironikus fölény és belső harmónia nem zárja magába a teljes írói kibontakozás lehetőségét. Lemondás is lappang a józan fegyelmezetség és mérték-tartás mögött. Az épinali közjáték derűje és fényei: a valóság nyersebb és tapinthatóbb világa elől sajátosság szellemi védettsége emberi küzdelmekről távoleső körébe húzódik vissza. Kolozsvári Grandpierre intellektualizmusa, ironikus fölénye nemcsak a kor átlagos szellemi és erkölcsi színvonalának tagadása. Tudomásul vétele és elfogadása az emberi sorsokat alakító „véletlenek furcsán összegubancoló sorozatának” is. Egy helyütt írja, hogy a pályaválasztás „osztályközi emigrációba” sodorta. Az író önmigrációja azonban a „rendnek”, a szépségnek és az értelemnek a felfogásával teljesebb ki. Meggyőzőbb a lelki nyavalyáknak az ábrázolása, amelyekben „egy társadalmi osztály életformájának részletmegnyilvánulásait” ismerte meg. Hitelesebbek az elkallódásról, az értelmiségi fiatalság iránytalan lázongásáról rajzolt képek. A szellemi elsekélyesedés okainak kutatása során nem hatol elég mélyre. „Ennek az életformának végső lényege a valóságtól való idegenség.” Tapasztalatainak ilyen elvont összegezése a „szépség és értelem rendjének” elvontságával függ össze. A Tegnapp ironiája és önironiája sem csupán a bírálat rejtettebb és közvetettebb — tehát élesebb — formáját hordozza. Kolozsvári Grandpierre ironiája itt a társadalom konkrét kérdéseitől való elhúzódas kifejezője is.

Ilyen gondolati teljesség számonkerése azért indokolt, mert a Tegnapp nem regény s nem is akart az lenni: regényszerű motívumoknak és esszének az ötvözeté. A gondolati elemek uralkodnak s a novellisztikus részleteknek az a szerepük, hogy egy-egy gondolat-sort, egy-egy tételt igazoljanak, az írói ábrázolás érzékletességével világosabbá és maradandóbbá tegyenek. Egész sereg ilyen

jellegű mű született a két háború között. Az esszé beáramlása az epikus formákba a regény ábrázolásának objektivitását fenyegette. Kolozsvári Grandpierre láthatta ezt a veszelyt: nem merült el a szubjektív

jelentéktelenségekben. Művét nemcsak társadalmi mondandója avatja maradandó dokumentummá, egyik érdekes és értékes vívmánya a felszabadulás előtti irodalom formai keresésének is.

Béldi Miklós

SÓS ENDRE: CERVANTES

Művelt Nép Könyvkiadó 1955.

A *Don Quijote* kétszer játszik szerepet életünkben. Először mint ifjúsági könyv, amelynek hőse bennünk is éppen úgy mulattat bolondságával és groteszk kalandjaival, mint a műben ábrázolt utazkozó herceget és hercegnét. Másodszer felnőtt korunkban, amikor a magunk csalódásait olvassuk ki a Búsképu Lovag történetéből. Észre vesszük, hogy nem mulatunk már rajta: azonosítjuk magunkat vele, pártján vagyunk a józan emberekkel szemben.

Sós Endre könyve most harmadik, nem kevésbé jelentős szerephez juttatja a derék lovagot. *Magyarországon először állítja bele szerzőjének egész művébe, életébe és korába.* Rendszeri és megvilágítja azt, amit mind ezekre nézvést csak töredékesen, véletlenül tudtunk. Ki most előttünk áll, életünk harmadik *Don Quijote*-ja: egy nagyon is megalapozott társadalom-kritika hordozója.

Cervantes keservesen kalandos élete joggal csábította az életrajz-regények íróit is, olvastunk ilyet magyar fordításban, — de még csábítóbb a történelem komoly-elemzője számára. Mert ennek a lángelmének története — katonáskodása, megnyomorodása, kenyérért vívott harcai, bőrtömb zaratása, írói küzdelmei — vetélytársakkal, szipolyozó kiadókkal, művének meghamisítóival és megrágalmazóival, s nem utolsósorban: a kifejezés korlátaival a cenzúra és az inkvizíció korában: mindez úgy odatapad az akkori Spanyolország történetéhez, hogy annak ismerete nélkül lidércnyomásszerű valószínűtlen kaland-sorozatnak érezzük.

Sós Endre könyve *tömören, világosan* formálja meg előttünk a spanyol világirodalomnak azt a korszakát, amelyben a bukását előidézű erők már kivétel nélkül hathatós munkában vannak. A kifosztott új világból hajóteher számra hozott kincsek nem segítenek, hiszen senkinek sem jutott eszébe, hogy termelő munkára használja fel. Az ország szegény. A Nagy Armada veresége — bár ennek igazi jelentőségét maga a győztes Anglia sem tudja még felmérni — már jelzi, hogy kinek kezébe megy át a világ uralma. Az inkvizícióba kapaszkodó zsarnokság ugyanazt a gazdasági öngyilkosságot követi el a muzulmánok irtásával és kiüldözésével, amit később a francia, a nantesi ediktum vissza-

vonásával. Egy vékony társadalmi réteg dúskál a rablott arany maradványaiban, de a nemesség már koldus, a parasztság éhezik, polgárság úgyszólván nincs.

Ki fejti meg annak titkát, hogy az emelkedő, hatalmasodó, gazdagodó Angliában és a hanyatló, koldusodó Spanyolországban egyszerre tündökölt a színház, a dráma fénykora — Spanyolországban megtévezte Cervantes kivételes regényírói nagyságával? (Szimbolikus crejű véletlen, hogy *Shakespeare* és *Cervantes* ugyanazon a napon, 1616. április 23-án halt meg.)

Sós Endre *lekiismeretes kor- és életrajzában* legfőljebb azt hiányolhatom, hogy nem ad képet annak a színházi virágzásnak arányairól, amelyben Cervantes tehetsége ellenére sem tudott kellőképpen érvényesülni. Tisztában látja a könyvkiadás viszonyait, amelyek lehetővé tették, hogy a *Don Quijote* szerzője, sikere ellenére is, élete végéig nyomorúsággal küzdjön, s utánczók, hamisítók, rágalmozók ellen legyen kénytelen védekezni.

Sós nemcsak ezekről a küzdelmekről ad képet, hanem részletesen beszámol Cervantes valamennyi elbeszélő és színpadi művéről. Ezeknek jelentős részét a magyar közönség is megismerte már.

Cervantes élete és művének értelmezése is tele van vitás pontokkal. Sós Endre feltárja az olvasó előtt a vitát; nem foglal mindig állást (a kérdések nincsenek is megnyugtatóan eldőntve), — de módot ad az olvasónak, hogy véleményt alkosson. *Határozottan és egyértelműen beszél azonban ott, ahol kell:* Cervantes ábrázolásának realizmusáról, társadalom-kritikájának veszedelmes bátorságáról és érthető korlátairól. *Don Quijote*, akiben eddig is saját küzdelmeink és csalódásaink jelképét láttuk, most világosabban áll előttünk: nemcsak saját naivságának áldozata ő, hanem egy immár halálraítélt társadalomnak is.

Értekes része Sós Endre könyvének Cervantes magyarországi története — fordításainak és méltatásainak, hatásának kutatása. Ez utóbbi ponton szeretném valamivel kiegészíteni. Túlságos kurtán bánik el Lengyel Menyhért vígjátékával, a *Sancho Panza királyságá*-val. Ez a darab a máskor inkább ügyeskedő szerzőnek legbecsületesebb szándékú műve.

Demokratikus és háborúellenes. Az első világháború idején bátor cselekedet volt. Sikere teljében le is parancsolták a színpadról.

Sós Endre *komoly tudással, nagy lelkiismeretességgel megszerkesztett könyve hasznára lesz a magyar művelődésnek*. Még nagyobb hasznára lenne, ha (ez egyetlen kifogásom a könyv ellen) nem esnék bele sokszor a ma

divatozó szürke, tankönyvszerű hangba. Ha én emlékszem Sós Endre régebbi könyveinek eleven stílusára, miért gondolja ő, hogy illik megfedkednie róla? Az ilyenfajta könyvnek nemcsak az a célja, hogy ismertesse hőseit. Talán még főbb célja, hogy megszerettesse.

Benedek Marcell

GORKIJ: AZ IFJÚSÁGI- ÉS GYERMEKIRODALOMRÓL

Ifjúsági Könyvkiadó, Budapest, 1955.

Hasznos kötetet állított össze N. Medvegyeva, amikor Gorkij valamennyi gyermekirodalomra vonatkozó tanulmányát, cikkét és nyilatkozatát időrendbe sorolva kiadta. Jókor jelent meg a kötet Magyarországon is, mert irodalomtörténeti értéke mellett sok időszerű kérdésre is feleletet ad.

Gorkij már 1900-ban felfigyel az egyik kiadó kezdeményezésére, aki klasszikus szerzők műveit olcsón adja ki. Bírálataiban azt hangsúlyozza, hogy a vásárlóközönség szegény, tehát a filléres árakból is engedni kell: »Látjuk, ismerjük a kiadó rokon-szenves törekvését — jó könyvet akar adni és olcsón, de még olcsóbban kell.«

Bámulatos sokoldalúsággal és kitartással fáradozik Gorkij a szovjet gyermekirodalom megteremtésén. Cikkeinek időrendje szinte egyértelmű a fejlődés ütemével. Először (1918) az orosz klasszikusok népszerű kiadásának fontosságát és a népköltészet jelentőségét hangsúlyozza. Majd (1921) egy gyermekkönyv-sorozattal kapcsolatban a könyvkiadás új célkitűzéseit ismerteti. A főcél: »hogy a gyermeket aktivitásra serkentse, a munka szeretetére, az alkotás tiszteletére nevelje.« Elsősorban a város kultúrmunkáját mutatja be, mert itt fejlődnek legszebben az emberi szellem erői. Gorkij hangsúlyozza, hogy az új irodalom feladata a pozitívum kiemelése: »ne azt helyezzük előtérbe, ami tagadó magatartásra készítheti a kis olvasót az emberrel szemben, hanem azt, ami magasra emeli előtte embertársát.« Ez a humanizmus a történelem és a földrajz megelevenítésével válik nevelő erővé: »A gyermeknek elsősorban mint hőst kell bemutatni az embert, mint ismeretlen országok merész utazóját, mint a szellem lovagját, az igazság harcosát, mint forradalmárt, eszmék vértanúját, mint álmódózót, aki szerelmes álmaiba, és képzeletével megvalósítja, akaraterejével életre kelti őket. Csak az önbizalommal teli ember tudja valóra váltani, makacs kitartással létrehozni, amit akar.«

A történelmi, földrajzi regények szervesen folytatják a népköltészet hagyományát. Gorkij több helyen hangsúlyozza, hogy a népköltészet a dolgozó nép álmait valósítja meg. A monda a multat őrzi, a mese a képzeletszülte óriásokkal és griffmadarakkal az emberiség technikai jövőjét fejezi ki, amely még az álmok világában szunnyad. Az a gyermek, aki a kalandos meschőst kísérte csodálatos útjain, megérti a földrajzi utazó, a történelmi szereplő életének nagyszerűségét is, mert a regény folytatja azt, amit a népmese előkészített. Gorkij tanítása a népköltészetéről azért jelentős, mert határozott útmutatás nyújt ma is a dolgozó nép költészetének helyes értékelésére.

Gorkij irodalmi tevékenységének jelentős része az építő bírálat, amellyel a kezdő írókat és kritikusokat neveli. Az íróknak témákat sorol fel, amelyek megírásra várnak. Különösen a természettudományi ismeretek terjesztésének mulattató formáit (játékok, kísérletek, könyvek) emeli ki. Többször hangsúlyozza, hogy jó ismeretterjesztő gyermekkönyvet csak szaktudós írhat, aki annyira ismeri a témát, hogy már egyszerűen is képes megfogalmazni a bonyolultabb ismereteket. Gorkij nagy igénnyel lép fel: elvárja, hogy a kiadó csak olyan könyvet adjon a gyermekek kezébe, amely erkölcsipolitikai felfogásában egyértelmű, világos, előremutató, tudományos anyagát illetően teljesen megbízható, stílusa pedig egyszerű és konkrét. Vitába száll azokkal, akik az erkölcsi prédikáció vagy a katedra nyelvén kívánnak szólni a gyermekhez. Gorkij éppen azt hangsúlyozza, hogy a gyermeket mulattatni kell, de ez a mulatság hasznos időöltés legyen. A játék közel hozhatja a gyermekhez a távoli természettudományi ismereteket is: »Én azt állítom — írja — hogy a gyermeket igenis mulattatni kell. Naprendszerünkről, bolygónkról, a bolygónkon élő emberekről és országairól játszva, és játékszerek útján kell az első ismereteket közölni. »Álláspontja győzött ugyan, de még ma sem értük

el az életvidámság olyan fokát, aminőt Gorkij kívánt: az ismeretterjesztő könyv általában ma még sokkal inkább tudomány, semmint mulatság.

Levelezése azt mutatja, hogy a legnagyobb kortársakat buzdította az ifjúsági irodalom művelésére. Gorkij Romain Rolland-ot arra kérte, hogy Szokratesz és Beethoven életéről írjon regényes életrajzot az ifjúságnak. H. G. Wells-et Edison életrajzának, Nansent pedig Kolumbusz útjának elbeszélésére buzdította. Ebből is kiténik állásfoglalása: az ifjúság megérdemli azt, hogy a legnagyobb írók és kutatók foglalkozzanak irodalmi nevelésével.

Gorkij világosan kifejté leveleiben: a legnagyobb írók munkáját kívánja biztosítani azoknak a gyermekeknek, akik eddig sokszor selejtes, rosszul szerkesztett, gyenge stílusú könyvekhez jutottak. Saját műveiből is gondosan kiválogatta azokat a szemelvényeket, amelyek nevelőhatást tehetnek a gyermekekre. Makarenkónak 1926-ban ezt írja: »Szeretném, ha majd az ősi estéken elolvasnák a »Gyermekkorom«-at. Abból láthatják, hogy éppen olyan ember vagyok, mint ők, de kora fiatalagságtól kezdve állhatatosan akartam és tudtam tanulni, és nem riadtam vissza semmiféle munkától. Hittem, hogy a tanulás és a munka mindennel megbirkózik.«

A gyermekekhez címzett levelek melegszívű gondoskodásán kívül pedagógiai érzékét tudományos készültségét is elárulják. A kedves mesemondó mellett megtaláljuk benne a gondos tanítót is, aki az ifjú levélírók stílusát javíthatja, majd a szakembert, aki a néprajzi gyűjtés céljáról, feladatairól és módszereiről egyszerűen, de pontosan tud írni. Sőt ezen is túlmegy: eligazítja a kezdőket a szaktudományban, s megadja nekik a legjobb szakemberek címét.

Gorkij tevékenysége sokban hozzájárult a szovjet gyermekirodalom megteremtéséhez és fellendítéséhez, de ezenfelül segítette minde-

nütt a világon a gyermekirodalmak kialakulását, fejlődését. Tanítási hozzájárultak a magyar Ifjúsági Könyvkiadó rendszeres és tervszerű munkájának megteremtéséhez. Gorkij lendületes szavai bátorítottak a népköltészet értékeinek kiadására, a múlt dicsőségének ábrázolására történelmi regényekben és színművekben, a szocialista építés és ismeretterjesztés irodalmi bemutatására és a klasszikus haladó hagyományok ápolására. Mégis e kis kötet lapozgatása azt mutatja, hogy sok teremtő gondolatot nem valósítottunk meg, sok ötletet nem mérlegettünk meg. Így Gorkij különösen hangsúlyozza az ismeretterjesztés fontosságát. Valóban a természettudományok mulatságos ismertetése még nem folyt kellő mértékben, keveset és kevésbé érdekeset írtak eddig szerzőink. Még nagyobb a hiány szépirodalmi művekben a 14–16 éves korcsoport számára. A költészet »Gyöngyszemei« kitérő sorozat, de hiányzik ennek a szépprózai párja. Hasznos lenne, ha Gorkij tanácsát megfogadva olyan ifjúsági Olcsó Könyvtár sorozatot indítanánk, amely az elbeszélést (novellát) tartaná legfőbb műfajának. Legnagyobb prózaíróink, Jókai, Mikszáth, Móricz és Móra éppen ebben a műfajban tűnnek ki, sőt legtöbbjüknek ez a legkedveltebb műfaja. A »Gyöngyszemek« mellett a novellák sorozatának is sikert biztosítana a helyes válogatás, amely a multat a magyar irodalom mai elbeszélőivel folytatná, majd a világ-irodalom remekeit közölné megfelelő válogatásban. Az ilyen sorozatnak azonban alapvető feltétele — s erre is Gorkij tanít —, hogy a szerkesztés szempontjait a szemelvények nevelő és művészi értéke szabja meg. Csak ezeknek pontos meghatározása tehet valóban eredményessé egy olyan irodalmi könyvsorozatot, amely nem a kiadó üzleti szellemét, hanem a szocialista ifjúság nevelését szolgálja.

Lengyel Dénes

GÁLOS REZSŐ POSZTHUMUSZ KÖTETE

(Gálos Rezső: Kármán József. Művelt Nép Könyvkiadó. Bp., 1954)

„Éppen irodalmi megújulásunk korszaka csak felembereket termelt. Bessenyeiek, Daykák, Bacsányiak, Szentjóni Szabók, derékban törött szálfák.“ Móricz Zsigmond igaz szavai jutnak eszünkbe, amikor Kármán József legújabb részletes és a lehető legátfogóbb teljességre törekvő életrajzát olvassuk. A magyar irodalom korán sírba szállt, nagyra hivatott alakja, akinek fiatal, törekvésekkel teli élete körül sok homály dereng. Kármán is majdnem az történt, hogy az író alakja egészen háttérbe, szí- te az ismeretlenségbe

szorult, és csak néhány műve utal szerzőjére. Nagy általánosságban azt lehet mondani, hogy a mű „elfedte“ a szerző személyét. Főleg a „*Fanni hagyományai*“, „*A nemzet csinosodása*“ és irodalmi működésének egyetlen fóruma, az „*Uránia*“ került be a köztudatba.

Homály takarta családi életét, kapcsolatait az írókkal és társaságokkal, olvasmányait, amelyek hatottak rá és érlelték művészetét. Ugyancsak sok kőzsa hír kapott szárnyra halála körülményeiről. Ez utóbbit

lényegében még ma sem tudták tisztázni megnyugtatóan.

Gálos Rezső Kármán-életrajza egyrészt ezekre a nyitvamaradt kérdésekre akar válaszolni, másrészt szembeszáll azokkal a fölületes és kényelmes állításokkal, amelyek akár Kármán életét, akár műveinek értékét akarják csorbítani.

A felszabadulás óta nem igen írtak Kármánról. Waldapfel József könyvének Kármán-fejezetén, valamint egy-két ismeretesen kívül semmiféle hang nem hallatszott az íróról.

Gálos Rezső gondos szorgalommal igyekezett föltárni az igazi tényeket és adatokat. „Megpróbáltam rendszeres kutatással Kármán életkörülményeit egy kevésbé megvilágítani, hogy így is közelebb jussunk nozzá. Ami keveset kiderítettem, az is segítségül lesz az egész ember törekvéseinek és alkotásainak helyesebb megítéléséhez és igazabb méltánylásához” — írja könyve elején. Ezt a célt szolgálja a könyve végén levő függelék is a Rádáyokról, Kármán cleddig kiadatlan írásából, az „*Uránia*” körüli előkészületekről és védelméről, valamint két leveléről, amelyeket Pajor Gáspárral együtt küldtek Erdélybe. Gálos Rezső adatfeltáró munkája ezért fontos és nélkülözhetetlen a Kármán-életrajz megírásánál. — De nemcsak azért jelentős Gálos Rezső könyve, mert egy kevésbé ismert életű író pályáját hozta előtérbe, hanem azért is, mert kiszélesíti a Kármánról alkotott képet. A kibontakozni akaró magyar kulturális élet egyetemessége áramlott át Kármán Józsefen. A nyelv ügye, a színház-kérdés, folyóiratszerkesztés, irodalmi társaság egybeújítása, az irodalmi központ helyes felismerése, a nevelés mindmegannyi égető, sürgős megoldásra váró kérdés — amint látni fogjuk — Kármánt egyre nyugtalanította. A lehető legszelesebb nemesi körben igyekezett megteremteni a magyar műveltség, a magyar irodalom és helyes ízlés alapjait. Munkás és tevékeny élet szakadt meg és vált torzóvá az ifjukorban, s mégis méltóképpen lehet odaállítani Bessenyei, Batsányi, Csokonai és Kazinczy művei és törekvései mellé.

Kármán élete és működése gyorsan felfelé ívelő pálya, amelynek csúcspontján a Pest-Buda, mint irodalmi központ életében új szakaszt megnyitó „*Uránia*” megalapítása, a társadalmi mondanivalójában és stílusában figyelemre méltó szentimentális regénye, a „*Fanni hagyományai*” és kultúrpolitikai röpirata, „*A nemzet csinosodása*” áll. Élete fontosabb állomásai, ahogy egymást követték, egyre tágitották az élénk érdeklődésű ifjú látóköreit.

Jómódú, polgári szellemű, református papi családból indul el. Közvetlen elődei

külföldet járt, haladó gondolkodású emberek, akik az akkori feudális-nemesi magyar világban, Magyarország gyarmatosítása idején, polgári életformát képviseltek. Beáramlott a családba — közülük nem egy külföldről hozta magával — a pietizmus. Szembenállás a feudális abszolutizmussal, egyházi hierarchiával, a személyiség szerepének hangsúlyozása — elsősorban ezt jelentette számukra. Itt kereshetjük Kármán felvilágosult gondolkodásának és az új iránti fogékonyságának forrását. Sajátos keveredése ez az akkori életnek: ősei a nyugati polgárosult világ és a hazai feudális állapotok közötti különbséget hordozták magukban. Ott szabad léggör, vallásszabadság, itthon fojtott szó, titkon erjedő indulatok, kemény egyházi hierarchia és nyomasztó megalázás. Ott a kifejlődő polgári kultúra roppant méretei tárltak fel, amikor itthon mindent előlről kezdett kezdeni.

Ilyen előzmények után került Kármán Pestre, ahol rohamosan megváltozott körülötte az élet. Gálos Rezső behatóan foglalkozik az akkori Pest-Buda egyetemi életével, diákszórakozásaival és örömeivel. Nagyon helyesen kap kellő súlyt a könyvben a pesti tartózkodás: a *döntő fordulat* Kármán életében. A magányos ifjú életét egyszeriben megváltoztatták a baráti körök, a mozgalmas irodalmi és szervezkedő színházi élet; a Rádáyak, Orczyék, Batsányiék egyfelől, Werthes esztétikai órái, Kreil filozófiai előadásai másfelől, majd kedves írói: Seneca, Wieland, Zimmermann. Jegyzeteiben feltűnik Rousseau. A tizenhat éves Kármán, Swedenborg misztikus vallásosságának neveltje, jogot tanul és az ész hatalmáról elmélkedik. Gálos Rezső még a jelentéktelennek tűnő jegyzeteket is megemlíti, ha Kármán fejlődésében lényegesek. Felderíti, — a lehetőségekhez képest, — miket olvasott Kármán, milyenek voltak első próbálkozásai. Nyilvánvaló elv vezette itt Kármán életrajzíróját: Kármán műveit a legszeresebb egységbe hozni. Ezek a baráti ismeretségek, hevenyészve leírt sorok némiképp világot vetnek arra, hogyan került közel az emberekhez ez a magányos ifjú:

„Később, amidőn szülői házam magános köréből és iskolai barátaim kis világából ki mertem lépni, nagy válságon, fordulaton mentem keresztül. A valódi világban sokkal többet találtam, semmint ott rejtett kuckómban sejtettem volna; e nagy város szórakozásai, az új látvány elfelejteti velem magányom képeit, amelyeket a valóság elűzött . . . Az emberekkel való érintkezés tapasztalást adott és megkedveltet velem a társalkodást; érettebb korom, ifjuságom megtanította szerelemre, meg a szenvedélyes barátságra.”

Ekkor rögződhetett meg benne a tett *gondolata*, de hogy ez cselekvéssé válhasson, még egyet kellett lépnie — Bécs felé.

A bécsi hónapokban Kármán teljes emberré alakul. Markovics Miklósné, ez a könnyelmű és kacér nő (Gálos Rezső egyenesen romlottnak mondja) tölti be Kármán életét ebben az időben. Abban igaza lehet Gálos Rezsőnek, hogy „... sehol műveiben nem tükrözik ez a szercelem...” (36. o.), viszont igaz az is, hogy nemcsak múlt szerelmet jelentett a költőnek ez az ismeretség —, mint ahogy ezt Gálos Rezső gondolja. Későbbi művei szépen mutatják, hogy Kármán művészetének egyik fő erősségét szerzi meg itt: a női lélek alapos és pontos ismeretét. A „*Fanni hagyományat*”-nak is ez egyik fő értéke.

Nagyon szerencsésen alakult Kármán élete a művészi fejlődés szempontjából: Losonc után Pest és Buda, ezeket pedig Bécs követte. Itt virágzó irodalmi és színházi életet talált. Addigi írói és filozófusai mellé felsorakozik Shakespeare és Milton, Newton és Locke, Montesquieu és Lessing, Gottsched és Sonnenfels. Gálos Rezsőnek ebben a fejezetben az volt a célja, hogy „megvilágítsa a légkört, amelyben Kármán élt.” A folyóirat, a nőknek szánt folyóirat megindítására Gottsched példája ösztönözhetette. Míg Pest ekkor még homályos, kialakulatlan kulturális törekvések városa volt inkább, Bécs — II. József Ausztria irányában folytatott másféle politikája következtében — kész munkákat tudott adni. Nem hiába utal arra Gálos Rezső, hogy ezek az írók és filozófusok Kármán egész pályáját végigkísérik. (Itt elsősorban „*A nemzet csinosodása*”-t említi.)

Párizsban ekkortájt csap magasa a forradalom első hulláma, és a húsz éves Kármán Markovicsnéval színházba jár — a huszonhat éves Batsányi itthon „*A franciaországi változásokra*” ír köszöntő verset. Kármánt, — ki főleg Lessing dramaturgiája és darabjai iránt érdeklődik — nem érinti meg a forradalom szele, és később sem ad visszhangot a forradalomra.

*

Gálos Rezső szépen és részletesen foglalkozik Kármán pesti színházi működésével. Megmutatja, hogyan került közelebb Kármán az élethez, emberekhez, hogyan vehetett részt a szépirodalom intézményes fejlesztésére irányuló törekvésekben. A korabeli pesti értelmiségnek egyik lehetősége volt a színházi mozgalom és a szervezkedő irodalmi élet, amely a hasonló gondolkozásúakat összekapcsolta. A másik fontos kapocs, amely a felvilágosult, gondolkodó embereket egybefűzte: a szabadkőművesség.

Kármán életrajzírója a szabadkőművesség problémáját meglehetősen rövidséggel és felüle-

tesen intézi el. Kármán vonzódását a szabadkőművesség felé az „*Ahndungen eines jüngeren Bruders über den Zweck des O.*” c. munkája alapján próbálja meghatározni. Idézi az „*Ahndungen...*” egyik fontos szakaszát:

„Végre kiléptem az ifjúság korából és beléptem a nagy társadalmi világba. Minden reinényem, melyeket a tapasztalatlan ifjú oly rózsás színben tud magának ecsetelni, minden kilátásom, melyekkel magamat kecsegtettem, mint feküdtek előttem — feldúlva, összezúzva! Hivatás után fohászkoztam, szoros rendeltetés után — és sehol sem volt segítség.”

Kár, hogy Gálos Rezső nem idézte tovább, a bekezdést záró egy-két mondatot. Kármán ebben jelölte meg pontosan, hogy mi után sóhajtozott, mire vágyott:

„Tiszta vágyat éreztem, hogy együttműködjem és tevékenykedjem egy cél érdekében, hogy résztvegyek egy nagy polgári társadalomban.” —

Gálos Rezső könyvében több helyen úgy említi, hogy Kármánt csak a misztikum vonzotta a szabadkőművesség felé és csupán általános vágy fogta el utána. Az „*Ahndungen...*” egy racionalista író visszaemlékezése, olyan valakié, aki nemrég vonzódott ugyan a misztikum felé, de mégsem ez adta meg számára a szabadkőművesség jelentőségét. Erre éppen Kármán nyújt olyan bizonyítékot, amelyet Gálos Rezső ugyancsak idéz, de átsiklik rajta, és nem értelmezi. Ezt írja Kármán az „*Ahndungen...*”-ben:

„... szoros viszonyba léptem a szellemekkel, s jobban tudtam és ismertem nevüket, megjelenésük és megidézésük módját, mint szülővárosom embereit és utcáit. Mindent összekapoktattam, ami e tárgyra vonatkozott, buzgalommal, sőt imádattal olvastam el minden könyvet, mely ezt tárgyalta, s melyhez hozzáférhettem — és a végén épp annyit tudtam, mint kezdetben.»

A misztikum elvetése, ironikus felfogása hangzik ki e sorokból. „A végén épp annyit tudtam, mint kezdetben...” vonja le a végső következtetést saját misztikum iránti rajongásáról. — Még tovább ment ennél az író, művészileg is leszámolt a misztikummal. „*A kincsásó*” története nem más, mint a szellemidézés kigúnyolása: egy babonás, kapzsi és fukar nemesembert olcsó fogásokkal, szellemekről szóló mesével játszanak ki és szerzik meg kincseit. A fenti idézet, amelyet Gálos Rezső kihagyott, azt is megmutatja, hogy Kármán a szabadkőművességben a feudális szűkösségből feloldó, átfogó *humanizmust* keresett. Emberekért tenni, munkálkodni: ez volt Kármán vágya, és ezt vélte felfedezni a szabadkőművességben is.

Végül Gálos Rezső valóságos okozati sorrendet állít fel Kármán életében: a szabadkőművesség való fordulása a misztikum iránti vonzódásból ered, ennek forrása pedig a Kármán-család pietizmusa. Ez egyértelműen nem állítható. Láttuk, Kármán a szabadkőművesség igazi jelentőségét korántsem miszticizmusában találta meg. Ugyanígy Kármán családja is meglehetősen fenntartással vélekedett a misztikum felől. Éppen Gálos Rezső egyik közleményében (ITK. 1953. 1–4. sz.) olvashatjuk, hogy Kármán nagyapja, András 1727-ben négy külföldi egyetemet ajánlván Ráday Pálnak, a hallei ellen éppen a „*misticus speculatio*”-k miatt emel kifogásokat. Még a családi hagyományok és légkör pietizmusa sem jelentette a Kármánok számára a misztikumért való rajongást. Kármán fejlődése éppen abban áll, hogy a szellemidézéstől a szabadkőművesség mélyebb értelmezéséig is eljutott, arra a fokra, melyet a radikálisabb szabadkőműves-társak politikai tekintetben elértek.

*

Kármán Bécsből érkezett, és kiteljesedett hivatástudattal tért vissza Pestre. Színházi tevékenysége mellett — amelyben hazai és nagy külföldi példák állottak előtte — kialakult benne kulturális és irodalmi terveinek sarkkövei: az „*Uránia*”, a „*Fanni hagyományai*” és „*A nemzet csinosodása*”.

Több folyóirat előzte meg az „*Uránia*”-t és még több követte. Szerepük igen nagy volt ebben a korban, amikor az ébredező nemzeti kultúrát kellett művelni. Történelem és szépirodalom, fordítások és eredeti munkák, programok és viták kaptak helyet ezekben a folyóiratokban. Munkájukba egyre szélesebb táborot igyekeztek bevonni. Batsányi »*Kassai Magyar Museum*»-a a nemesi-nemzeti ellenállók nagy csoportjának készült, sokkal szélesebb tábornak, mint *Kazinczy „Orpheus”*-a. Viszont az „*Orpheus*” 1790-ben radikálisabb, polgáribb volt Kassai elődjénél. Az „*Orpheus*” bevezetője túlhaladja Bessenyei és Batsányi programját, és határozottan polgári kultúrára törekszik, míg Batsányi a „nemes magyar nemzet” érdekeit tartja szem előtt. Közös bennük az egységes nemzeti nyelv és irodalom kialakítására való törekvés. A fejlődés különböző fokán állva, hirdetik a nagy magyar írók és gondolkodók Bessenyeitől Batsányin, Kármánon át Kazinczyig és Kölcseyig a *fordítás*, vagy az *eredeti* munka szükségességét.

Kármán „*Uránia*”-ja jelentős, mert első lépés az eredeti munkák felé: „Egy lesz fő célunk közül a nemzeti karaktert fenntartani, erősíteni és vezetni” — írja a bevezetőben. „Eredeti munkák vezetik a népet a jó formálásra” — hirdeti Kármán mindvégig.

Felismeri Kármán is, hogy az egységes nemzeti kultúra szükségessé teszi az Erdélyi Magyar Egyesületet. A felvilágosodás korának lejobbjai harcoltak az erdélyi „külön tudat” letöréséért. Elég itt Bessenyei felismerésére utalni. A *Holmi Jelentés*-ben ezt írja: „A magyar nyelvnek, tudományunk tekintetében nincs Erdély, hanem csak egy Magyar Haza.” Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság, és személy szerint Aranka György fontos szerepet tölt be a magyar irodalom és nyelv fejlesztésében. A magyar írók jelentős része közelebbi kapcsolatban állt Arankával, így maga Kármán is. Kármán a nyelvművelés programjában azonban nem vallott azonos nézeteket Arankával. Míg Aranka az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság megszervezésével a nyelvművelés számára a társasági-szabályozó utat jelölte meg, Kármán a szabad erő kifejtés, a szabad viták útján látja a felemelkedés lehetőségét. (Mint ahogy „*A nemzet csinosodásában*” is a grammaticális epidémia ellen foglal állást.)

Az „*Uránia*” felhívása „*A Magyar Asszonyi Nemhez*” szől:

„Nem bántjuk meg a férfiúi nemet, ha azt állítjuk, hogy a szép nem az izlés uralkodónéja. Lágy érzésűk hatalmasabban elfogadja mindazt, ami szép. Nem kételkedünk, hogy egy nemnek tökéletességét által a másnak is szolgálunk, akár azért, mivel a házi tisztá örömet felemelni igyekszünk, hahogy házastársakból érzékeny barátunkat és kellemetes társalkodónékat készíthetünk, akár azért, hogy ezen édes vehiculum (szállítóeszköz) által a férfiúi nem tökéletességeire is munkálunk, vagy annak vonzó természeti ereje által, vagy azon nemes vetélkedés által, amelyet annak pallérozása szülhet...”

Kármán tudatosan fordul a női nemhez mint kiművelendő olvasóközönséghez. Az említett „*Magyar Asszonyi Nemhez*” szóló felhívásban pontosan megjelöli, mi a célja: „... kedveltető móddal hasznosításokat adjon; mulattasson is, oktasson is, készítsen jó, s gondolkodó Anyákat; ossza véle a Nevelés Terhét; formáljon hű s tisztá erkölcsű Házass Társakat, kellemetes Társalkodónékat...” Általános és átfogó jellegű, közérdekű ismereteket akar adni, illetve arra nevelni.

Gálos Rezsőnek tisztázni kellett a szerzőséget és az időbeli sorrendet is. Az „*Uránia*”-ban nem szerepel sem a kiadó, sem a munkatársak neve, csak néhol „egy—egy betűjelzés, amely nem mondott semmit.” Valószínű Gálos Rezső feltevése, amely szerint egyenként cenzuráltatták a cikkeket, és csak az „ártatlan” természetűeket. Viszont az 1796—97-es átvizsgálások nem engednek

többre következtetni. Hasonló példa adódott erre a korábbi évekből: Batsányi utólagos meghurcoltatása „A franciaországi változásokra” miatt. 1796-ban már az „ártatlan” cikkektől is félt a kormány. Csak az imént hullott le Martinovics és társainak feje a Budai Generális kaszáján. A kormány pedig minden szabadszellemű megszólalásnak ellensége volt. Nyilván azért vizsgálták meg olyan szigorúan, valósággal vitába szállva a halott Kármán elgondolásaival.

Rövid életű volt az „Uránia” és nem sokan segítettek Kármánnak. Annál többen akarták megszűnését. Ezért kellett megírnia „Betsületmentése az Urániának” című cikkét, amelyben visszaautásítja a névlopás vádját és a politikai rágalmakat egyaránt. Az „Uránia” címnév nem németből való fordítás, hanem „... magyarokért készült folytatott Írás, nem politikai fetszés, sem nem holttak emlékezetét tapadó alacsonyítás és amelyben, oly kevés fordítást ígyekezünk befogadni, amint csak lehet...”

Gálos Rezső tanulságképpen azt a következtetést vonja le, hogy a cikkek legnagyobb részét Kármán írta. Munkatársai Schedius Lajos és Pajor Gáspáron kívül csupán Versey és a fiatal Csokonai voltak. Pártfogóul, feltehetőleg a Ráday-család és Beleznaïne ajánlkozott.

Még egy feladat maradt Gálos Rezsőnek: fényt deríteni az eredeti munkák és fordítások mikéntjére. Gálos Rezső itt is határozott választ ad: Bodnár Zsigmond és Abafi Lajos véleményét egybevetve, „... az Uránia cikkeinek legnagyobb része fordítás: az »Uránia« bevezetésén, a »Fanni hagyományai«-n »A nemzet csinosodása«-n kívül talán csak a »Szeretel és házasság« és az »Eldorádó« eredetiek.” (69. o.) Ilyenformán Kármán célkitűzése nem valósulhatott meg teljes egészében.

Kármán nyelvét és stílusát sokban meghatározza az eredeti művek és a fordítások aránya. Amit „A nemzet csinosodása”-ban elvileg kifejt a nyelvről, stílusról, szókincsről, a művészi formálás eszközeiről, azt szép-irodalmi alkotásaiban — elsősorban a „Fanni hagyományai”-ban szép egységbe vonja és művészi tökélyre emeli. Joggal állapíthatta meg Gálos Rezső, hogy Kármán „stílus és nyelve kimagaslík kortársai közül”, — és minden szava, amelyet ebben a fejezetben elmond, az elemző és alapos filológus véleménye.

„A nemzet csinosodása” megjelenésekor nálunk megcsillapult a fölvilágosodás első hullámvérese. A nemzedék nagyjai a bakó árnyékában várják az uralkodótól odavetett kegyelem-koncot. Hol vannak már a folyóiratok, írói szervezkedések, színtársulatok!? Egyedül az „Uránia” áll meg, s benne a huszon-

hat éves ifjú dacol a cenzúrával, rendőri rémuralommal és a szabad gondolatot fojtogató halálos szorítással.

Kármán reális szemléletének és a politikai események helyes megítélésének mércéje az önbírálat hirdetése:

„Ártalmas... a szédítés. A dicséret csiklandozása ámitó Syrén. Amit sokszor hallunk, a szokás végre elhitheti velünk és a habituált hazug végre önnön fillentéseit is elhiszi. A magaseretet erőt vesz ott, ahol önnön belső titkos ítéletünket sok csalfa száj visszahangoztatja.”

Néhány sorral tovább pedig 1790 keserű visszhangját hallhatjuk:

„Valljunk igazat! ott megállapodtunk, ahol elkezdtük. Egy kis zsbongás, egy kis felforrás az egész dolog summája! Augustus és XIV. Lajos századjai nálunk egy esztendőben be is állottak, el is multak.”

„Van... erő, van tehetség a mi klimánk alatt is és talán szebb, magasabb, elevebb, mint akárhol...” veti el „a mi klimánk ellenséges a tudományoknak” állítást. Másban látja az elmaradás forrásait, és ezzel módosítja, sőt megváltoztatja azokat az állításokat, amelyek egy nép elmaradását egyértelműen földrajzi-klimatikus okokkal magyarázzák. A provinciális élet az oka az önhittségnek és a féltudóságnak, amint ezt Gálos Rezső könyvében részletesen tárgyalja, megjelölve Kármán olvasmány forrásait is (Montesquieu, Zimmermann, az „Oratio ad Proceres” témaköre stb.). A haladó nyugat felé tekintve, Kármán előtt angol és francia példák állottak. A természetéről és az értelemről, a rációról és az érzelemről valóságos rousseaui felfogásban ír.

Gálos Rezsőnek talán fölösleges volt „A nemzet csinosodása”-nak néhány mondatát összevetni Petőfi „A XIX. század költői”-vel. Kármán munkássága és ez a cikke jelentős állomása a magyar irodalom fejlődésének, nem szükséges összevetni egy több mint fél századdal később keletkezett költemény-nyel. Kármán nép- és nemzetszemlélete szükségképpen más volt, mint Petőfié 1847-ben; a közös vonás a két mű megfelelő részeiben legfeljebb az írói, költői hivatás dicsérete és roppant felelőssége. (Inkább Kölcsey *Nemzeti hagyományai*-val lehetne összevetni, — amint ezt Gálos Rezső futólag meg is említi.)

Gálos Rezsőnek a középső, V. fejezet megírásában régi irodalomtörténeti hagyományokkal és megrögzött állításokkal kellett szembenéznie. A legnagyobb körültekintéssel kellett végeznie munkáját, hogy biztosan és határozottan állíthassa: a „Fanni hagyományai” nem Werther utánzat. Gálos Rezső sorba veszi a külföldi és magyar szentimen-

tális alkotásokat, az angol szentimentalizmustól Kazinczy „Bácsmegyei”-éig, amelytől (a „Bácsmegyei”-től) sokat tanult Kármán. Végülis Gálos Rezső így szögezi le kutatásainak eredményét: „A „Fanni hagyományai” eredeti alkotásnak készült és csak összhangba került az európai szentimentális irodalomnak néhány olyan jelentősebb alkotásával, amely Kármán kezén megfordult: közös vonásaival is csak annyit árul el, hogy egy talajból nőtt ki velük.» (76. o.)

A „Fanni hagyományai” világos cáfolat arra az általános és meglehetősen felületes állításra, hogy a szentimentális költők „költészete csupa sirhalom, nyögés, sóhajtás, a halovány hold alatt. Boldogság ezen a világon csak annak jut osztályrészül, aki elvonul a természet magányos ölébe...” Csak éppen arról nem beszéltek, hogy miért is fordulnak el az adott társadalomtól? A befeléfordulás, vagy a természetbe való menekülés: az ember, a társadalmi rend által meg nem ronggott környezet keresése, a szenvedély, az érzelmek, az *emberi élet-érzések szabadságvágyának önmérsztő átérése*. Az adott társadalomban nem találja meg az emberi érzések mélységét, ezért hát oda menekül, ahol ezt kialakíthatja. A természetkeresésben a szentimentális embernek a társadalom felett való *ítélőtevékenysége* nyilvánul meg. Ezért kap oly fontos szerepet a szentimentális alkotásokban a természet. A szentimentális ember belső lelkivilága harmóniában vagy diszharmóniában áll ezzel a természettel. Rousseau „Uj Héloise”-a, Goethe „Werther”-e, Kazinczy „Bácsmegyei”-je éppúgy, mint a „Fanni hagyományai” igen szép példát ad erre. Igaza van Gálos Rezsőnek, amikor arról beszél, hogy „... a középkor a maga ömlengéseivel istenhez fordul... a fölvilágosodott ember a természethez menekül.” (83. o.) A fölvilágosodás korában a természet meggazdagszik a fölvilágosult ember *racionalizmusával* és *szenvedélyességével*. Éppen racionalizmusa biztosítja, hogy a felvilágosodott ember természetkeresése, „természethite” nem transzcendens jellegű. A nagy szentimentális alkotásokban a szentimentalizmus sohasem mint a racionalizmus ellentéte jelentkezik. Itt legfeljebb arányok eltolódásáról van szó. Ennek szép példáját láthatjuk az „Uj Héloise”-ban: a racionalizmus és érzelem, erény és szenvedély gyönyörű harmóniában jelentkeznek, csak egyszer Saint-Preux, másszor pedig Júlia részéről.

Az egyedülálló növeli a szenvedélyeket, az érzelmek ereje fokozottabb lesz, mikor azonban méltó társra talál, megszűnik a természet keresésének mohósága. Fanni valósággal mentegődzik, „...bocsáss meg természet, hogy kis ideig elfelejtettelek.

Hiszen a barátság érzése oly közel van a te szépség érzéséhez.”

A „szelid” és „könnyes” szentimentalizmus heves összecsapásban tud összpontosulni és „kiapadnak” a könnyek. Fanni, mikor apja haragjával szembekerül T-ai miatt, ezt írja: „Reám csapta az ajtót és én... oh barátám! elfogyott a könny szememből... a csak apró bajok enyhítése, az iszonyu gyötrelmek az a boldogsága sincs, hogy sirni tudna... Szivem összeszorult és szundulatlaná lettem.” Egy másik „igazi” szentimentális költő, Dayka Gábor azt írja: »Sírnek: de csak elfojtott sóhajtások emelkednek kétséges szivemből. — Adj csak egy könnyecseptet méltó bánatimnak, s azonnal hozd el végét napjaimnak!” („Titkos bu”.)

Kármán rendkívüli módon tud *sűriteni*. Nemcsak egyes tömör mondatai, feszültséget jelző, félbeszakított sóhajtásai vagy kiáltásai mutatják ezt, hanem a regény egészének megírása is, szerkesztése is. Kármán *egyellen család*ba sűriti a társadalmi ellentéteket, a zsarnokság undorító erőszakosságát, a felvilágosult ember szenvedélyért és az érzések szabadságáért harcoló polgári törekvését. Míg az „Uj Héloise”-ban vagy a „Werther”-ben a főhősök harca széles társadalmi bonyolultságokban folyik, addig itt a legszűkebb provinciális keretbe szorítja össze Kármán az eseményeket.

Ez persze fokozhatná — nagyobb konkrétság esetén — az események feszültségét, a szenvedélyek valóságos kirobbanását, az összeütközés erejét. A „Fanni hagyományai”-ban nem így történik. Nincs valóságos összeütközés, mint Rousseaunál vagy Goethe-nél. Kármán nem engedi a szenvedélyeket olyan messzire, mint amazok. — Ha mindezt figyelembe vesszük és a „Fanni hagyományai”-t beillesztjük Kármán művei sorába, felvetődik a kérdés: a „Fanni hagyományai” szentimentális regény ugyan, de vajon szentimentális-e maga Kármán? Túlontúl ura a szenvedélyeknek és érzelmeknek, e szerint alakítja Fanni fejlődését is. Kármán kiváló ismerője a nő léleknek, és lelkivilágának alakulását Kármán irányítja. Amíg Fanni ki nem fejlődik, meg nem „érik” a szerelemre, az érzelmek és szenvedélyek elhordozására, történetje átlagos. Azonban elveszti átlagoságát, mihelyt személyisége kifejlődik, érzelmei „kivirágognak” Fanni pontosan követni tudja, mikor, mi játszódik lelkében, milyen érzelmi hullámok csapnak keresztül rajta és ennek tudatos megfontolásával válaszol további érzelmi fejlődésére.

Hogy Kármán menyíre tudatosá teszi Fanni fejlődését, igazolja az övegyasszony, L-báróné alakja. Gálos Rezső azt írja, hogy alakjában Kármán „...tiposus magyar nemesasszonyt állít elénk”. Azonban szerepe sokkal

szervesebben hozzátartozik Fanni fejlődéséhez. Felvilágosításai, tanácsai Fanni belső érzelmi világát alakítják. A „tiposus magyar nemesasszony” alakján keresztül pedig Kármán az arisztokráciát bírálja.

Éppen a fentiekben elmondottak alapján nem lehet egyetérteni Gálos Rezső — egyébként igen gazdag és tartalmas fejezetének egy megállapításával: „Végül, hogy lányt választott hőseül, abban Kármánt aligha vezette tudatos esztétikai szempont”. (78.o.) Láttuk, az „*Urania*” Magyar Asszonyi Nemhez szóló beköszöntőjében pontosan meghatározta célját. Az ott megrajzolt asszonyideál ellenképét adja és egyben szatirizálja „*A módi*”-ban. A Magyar Asszonyi Nemhez szóló bevezetés elgondolásait egészíti ki a „*Fanni hagyományai*”: művészi módon mutatja be a harcot, hogy elgondolása valóra válhasson. Először *saját* érzelmeik és gondolataik urává kell lenniök ahhoz, hogy — mint Kármán mondja, — „gondolkodó Anyák”, „tisztá erkölcsű házastársak” és „kellemes társalkodónék” lehessenek. Átkos és idejétmúlt családi és társadalmi bilincseknek kell szétroppanniok, hogy olyan utódok nőhessenek fel, akik előtt nem ismeretlen az *emberi* érzés. Fanni harcában Kármán a fölvilágosodás messziremutató törekvéseit és vívmányait látja. Az új magyar kultúra letéteményesit látja a nőkben, a jövőendő nyakában, akik *nevelni* fognak. Ezt a hivatásérzetet igyekezik Kármán a nőkben tudatosítani.

Fanniban két, egymásnak ellentmondó törekvés fut össze: a feudális családi életnek, mint életformának hagyományai (engedelmesség apja iránt) egyfelől, a szabad választás polgári eszménye másfelől, s e kettő között örülődik Fanni.

Helyesen értékeli Gálos Rezső T-ai alakját. T-ai valóban passzív szereplője a regénynek, akinek viselkedése messze mögötte marad az „*Uj Héloïse*” Saint-Preux-je komoly és öntudatos magatartásának. Ugyancsak kellemően kidomborította Kármán életrajzírója a

REMENYIK ZSIGMOND: BÜNTUDAT

Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955.

A harmincas években néhány író műfajt teremtett, mely a valóság feltárásának közvetlenebb módját választotta, mint a regény-ábrázolás: a művészi igényű, „irodalmi” szociográfiát. A Horthy-korszak társadalmi nyomása megfojtotta ezekben az írókban a társadalombíráló regényt (kaptak is szemrehányást bőven egyes esztétáktól!) s valóság-élményük; áttörve a művészi megformálás gátjait, közvetlen, egyértelmű szókimondást követelt. Szenvedélyes hangú ez a műfaj — még Veres Péternél is, aki a leginkább „objektív” és száraz, aki

regény napló- és levélformájának fontosságát, amikor párhuzamot von a barokk levelek cikornyás, hidegen csillogó mondatai és a szentimentalizmus közvetlen érzésű meleg sorai között. Kármán művészetét dicséri az is, hogy ebben a napló- és levélformában ügyesen elbújtatta a szerzői közlést. Ezzel az „*Uj Héloïse*” csak levélformája, a „*Werther*” levél- és naplóformája, valamint nyílt szerzői közlése mellett a fiatal Kármán valóságos kis remekművet adott irodalmunknak. (Elég itt a XLIV. részre utalni, — amely egyben a regény fordulópontja is — amelynek naplóformája éppen a megváltozott tartalmi mondanivaló következtében váltja fel az előző fejezetek levélformáját és magában foglalja Kármán „szerzői véleményét” is.)

*

Ez a tevékeny élet kora ifjúságában tünt el a magyar irodalomból. Amikor született, az ébredező magyar irodalom az első lépésekre indult, halálakor egy ország nézett dermedten a kétes jövőbe. Halála a magyar politikai és kulturális élet fejlődésében jelképes volt: a nagy mozgalmak, törekvések, folyóiratok és alkotóerők megtörése.

Utána másképpen kellett újrakezdeni...

Gálos Rezső monográfiája komoly eredmény a Kármán-kutatásban. Évtizedes mulasztások után ez a könyv elegendő igazolást adja a most már nyomtatékosan hangoztatható kívánságnak, hogy irodalomtörténet-írásunk végre gondoljon Kármán műveinek teljes szövegkritikai kiadására. Szükséges volna éppen ezért a még mindig *kézirathat levő* Kármán-kiadások mihamarabbi kiadása (sajnáljuk, hogy Gálos Rezső könyve függelékébe nem vette fel az „*Ahndungen...*”-t) és Gálos Rezső könyvében meglehetősen jól összefoglalt problémák *elvi* síkon való végleges tisztázása (szentimentalizmus, szabadkőművesség, Martinovicsékhoz való viszonya).

Kovács Győző

ez írók közül a legadatszerűbben beszél az olvasóhoz. Fel-felkiáltanak ezek az írók, miután valamely szomorú tényt közöltek az olvasóval — például egy uradalmi cseléd lakásviszonyait részletezve — s ez a felkiáltás lélekfurdalás és számonkérés egyaránt. Nagy Lajos, Ilyés Gyula, Darvas József, Veres Péter — mind más és más hang, de az író becsülete, állásfoglalása a rendszerrel szemben, a társadalom bűnössé kiáltása mindöknél közös. Az uralkodó osztályt szolgáló polgári sajtó és irodalom átláthatatlan, jótékony ködréteggel borította olvasói

elől azt a társadalmi valóságot, mely a puha polgári lakások falain kívül növekedett. Ez a sajtó egyre azt próbálta bizonygatni, hogy ország-világban nincs semmi baj s mindenkit eltölthet a felelőtlen boldogság és meglepődöttség jóérzése. S bár ez a „középosztály” tudta, vagy tudhatta volna, hogy ez az elégedettség erkölcsileg alaptalan — készséggel fogadott mindent, ami elterelte figyelmét a tornyosuló problémáktól. Ezt a felelőtlen közönyt, ezt az álságos „békévilág-életérzést” robbantgatták ezek az írók szociográfiákkal, felelősség ébresztő valóság-tablóikkal. S bár nem mindig teljes világnézeti határozottsággal, de becsülettel álltak műveikkel a világ elé.

Remenyik Zsigmond — a komor, ostorozó, szinte azt mondhattánk „embergyűlölő” humanista, akit azonban csak egy beteg és romlott társadalmi rend tett embergyűlölővé — 1937-ben szintén csatlakozott a szociográfia „divatjához”. Előző művei (Bolhacirkusz, 1932. Mese habbal, 1934.) már előkészítették útját, mely ugyan nem tévedésektől mentes, de a becsületes, nyílt szókimondáshoz vezet. Ezekben a művekben egy, a világot teljes felelősséggel bíráló író képe bontakozik ki az olvasó előtt, hogy aztán 1937-ben először a „Nagytakarítás, vagy a szellem költőtanca” című művében valóban nagytakarítást végezzen társadalom és kultúra, a térhódító íasizmusban egyre inkább szennyeződő fogalmak területén — majd ugyanebben az évben „Bűntudat”-ával is jelentkezzék, mintegy összegezve eddigi útját s megkongatva egy bomlófélben levő, elavult társadalmi rend felett a vészharangot.

Remenyik Zsigmond 1937-ben megjelent s 1954-ben ismét közrebocsátott könyve szinte a fentemlített írók szociográfikus művei ellenpontjának nevezhető. Míg azok a társadalom árnyékos telén élők oldaláról nézték a világot, — addig Remenyik a birtokos nemesség napsütéses feléről szemléli az ijesztő képekben elétornyosuló társadalmi visszasságokat. (Hogy már ezen az oldalon sem süt a nap, azt Remenyik könyvének sötéthangú lírája remekül érzékelteti.) S ami nagy hitelét adja könyvének, éppen az, hogy Illyésék a puszták népének szemével ugyanazt látták, amit Remenyik az omladozó nemesi kúriából.

Egyik egykori kritikusá Remenyik szemléletét „fordított osztálytudatnak” nevezi, — s ez nem más, mint amit az író könyve címének választott: bűntudat. Saját osztályáról, egy felelőtlen, még készen-kapott társadalmi vezetőszerépét sem tudatosan viselő, évszázados bűnökbe csontosodott rétegről beszél. Kendőzetlenül feltárja, apja családi birtokának példáján, a magyar szegényparaszt egyetemes problémáit s éles valóság-látással formál egy-egy otthonról

lopott jelenségből, egy-egy interieurból átfogó igényű társadalmi körképét. S mindenütt a lelkiismeret felzakató kérdései: „Alhatik-e kis kertés házában nyugodtan az, akinek apja, nagypapja vagy örökhatyó nagybácsija szerezte meg szegény parasztok filléreire ezt a biztonságot, olvashat-e nyugodtan hús szobában szerelmes regényt, akinek része van az analfabetizmusban és a nép tudatlanságában; nem imponáló lelkielő kell-e hatfogásos ebédek elfogyasztásához annak a részéről, aki látott életében legalább egyszer is éhező embert... Sodorj, sodorj hát bűntudat, ha nem is egyéni büntények feltárása felé, de fajtám, elődeim és osztályom felelősségnélküli magatartása irányában...”

Ez a társadalmi tabló — bár átfogó igényű — mégsem teljes. Remenyik — az övizsgáló becsületesség útján — eljutott addig, hogy a szomorú diagnózist megállapítsa, s ezért osztályával együtt önmagát is felelőssé tegye. De odáig már nem jutott el az író, hogy egy határozott világnézet kilátójáról tekintsen végig az egész társadalmon s feltárja diagnózisának egyetemes társadalmi vonatkozásait. Mikor a pusztuló, saját dekadenciáját élő gentry haláltáncát ábrázolja, — ugyanakkor a paraszt-tömegek együttpusztulását is látni véli ezzel a birtokos osztállyal, mely agóniájában is képes még annyi energiát kifejezni, hogy pusztítson önmaga körül. Ezzel a szemlélettel Remenyik gentry és paraszt között mintegy „metafizikai” összekapcsoltságot lát, szinte mítoszt teremt körükük a kiégett, sivár magyar tájból, egy ázsiai misztérium borul birtokosra és szegényparasztra egyaránt: „... ázsiai homok fedi az ázsiai tájat és ázsiai ég borul az ázsiai vidékre.” Remenyik nem látja a parasztság gyakran tévedésekben kanyargó, de semmiesetre sem a pusztuló gentry-vel közös, történelmi útját. A Remenyik-ábrázolta „misztérium” a valóságban annyi — s ezt az író akkor nem látta még —, hogy az öntudatlan szegényparaszt tömegeket az uralkodó társadalmi rend szántsándékkal elvágtá az öntudatosodó, szervezkedő városi munkásságtól; ezzel megbontotta a kizsákmányolt osztályok forradalmi erjét, s az elszigetelt szegényparasztság vegetatív öntudatlanságát állandósította. Úr és paraszt „misztikus sorsközössége” tehát valójában az uralkodó osztály nagyon is tudatos védekezése volt az ily módon megbontott milliók ellen.

Ezek után természetes, hogy Remenyik kivezető utat nem talál. A gentry elvesztette létalapját, lassan a föld is kicsúszott talpa alól az erősödő kapitalista versenyben s valami sajátosan irreális légkörben élte eseménytelen éveit. S Remenyik — talán ettől a halálos irrealitástól megbabonázva — a nemesség csodálatos megtérésén kívül nem

lát más kiutat: de ez, az író szerint egyetlen kivezető út is irreális már. Remenyik látja, hogy a birtokos nemesség nemcsak a parasztság ellen vétkezett századokon át, de önmaga ellen is: saját társadalmi és gazdasági pozícióját sem tudta biztosítani, nemhogy helyrehozta történelmi bűneit. Remenyik tehát ismét felismeri a gentry tökéletes tehetlenségét, — de szilárd, határozott világkép nélkül nem lát kivezető utat a parasztság számára sem.

A könyv mindezek ellenére sodró lendületű, igaz, nagy szenvedéllyel rajzolt korkép. Minden bizonnal többet mond szerzőnknek még a felszabadulás után megjelent műveinél is, melyekben vagy a féktelen, mindent elsöpítő harag indulatában már nem lát kiutat az emberibb emberiség felé — vagy, s ez kiábrándultságának szükségszerű gyümölcse, idegen tájak, égövek s mindennél idegenebb lelki „különlegességekbe” menekül. Az 1945-ben kiadott, de a „Gondolat”-ban töredékesen évekként előbb már közrebocsátott „Olivér, és az emberi világ” egy tetű perspektíváján keresztül látja és gyűlöli az elembertelenedett társadalmat. „Északi szél” című regényében (1947) a lélek démoni, apokaliptikus mélységeit ábrázolja, egy Dél-Amerikába származó fiatal lányt; „Élők és holtak” című regényében pedig (1948) egy „több-életű” holland hajókapitány életét, schizofrénias lelkületét boncolgatja. Nyilvánvaló a kiábrándultságában kicsit megrögzött író menekülése a valóság elől a különös, „érdekes”, de nem egyetemes igényű problémák, témák felé. „Bűntudat”-ában vállalta a teljes valóságot, nem akar menekülni előle, sőt, önként vállalt terhekkel nehezíti írói útját, s nem véletlen, hogy Remenyik Zsigmondnak majd húsz év után ismét kiadásra került könyvét elolvasva, úgy érezzük, minden sora él, látiz, emlékeztet. A művet életben tartotta, írójának felelősségteljes becsülete, szókimondó bátorsága, hibái ellenére is éles valóságlátása, mely át tudta törni a gentry-világ igazságot leplező, hazug ködfüggönyeit. Amit könyvtől most, ma is kapunk, azt Remenyik Zsigmond új

előszavában így fogalmazza meg: „Nagy viharok után... ha valaki túlélte a pusztuló föld süllyedését... kötelessége volt, hogy beszámoljon a múlttól és múlttal kapcsolatos emlékeiről, felfedve, megőrizve és későbbi korok tudatlanjainak átadva ezáltal a múlt keserű tanulságait. Így őriztem meg én a múltat (mint itt következő dolgozatomban), vagy legalábbis a szakadatlanul süllyedő múltnak egy rétegét... és ezt az ismeretet kívánom most átadni az utódoknak, hogy tanulságul ők is továbbadják majd utódaiknak egy érdemtelen és okatlan kor emlékeit és tanulságait.”

Remenyik Zsigmond elhelyezkedése irodalmunkban sajátságos és nem mondható teljesen problémamentesnek. Művei a világgal, illetve a társadalommal meghasonlott, elkeseredetten hadakozó, mélyen pesszimista lelket tükröznek. Nem véletlen, hogy „legtesthez-állóbb” s egyben legtökéletesebben művelt műfaja — a szatíra. Remenyik nem frivol és gúnyosan könnyed szatirikus, — kacagásában mindig érezzük a lelkiismeret fájdalmát, valamilyen apokaliptikus félmélet és aggodást az emberiségért. De mintha megmerevedett volna ebben a világvégi látásmódban, mintha annyira „rászokott” volna pesszimizmusára, hogy már képtelen róla lemondani. Néha már úgy tűnik: szenvedélye a pesszimizmus; — s hogy ez a látásmód sohasem változott modorosságá, az elsősorban szenvedélyes igazságszeretetének köszönhető, mely megóvta a modor meddőségétől. Mit mond az új világról? — ezt szeretnők hallani tőle, s hogy van mondanivalója, arra biztosíték és ígéret az a mondat, melyet 1937-ben úgyszólván a világégés előestéjén írt le „Téli gondok” című kötetében: „De számíthat-e hitelre, számíthat-e későbbi korban meghallgatásra és végső fokon számíthat-e egyáltalán irgalomra az, aki egy korban, mint éppen a miénk, e ránszabadult szörnyűségek közepette, szerelemről suttog, füveket és virágokat idéz és lenge szellőt keverget tökéletlen és cinikus bármixer módjára?”

Görgey Gábor

AZ MTA NYELV- ÉS IRODALOMTUDOMÁNYI OSZTÁLYÁNAK KÖZLEMÉNYEI

VII. kötet 3—4. száma tartalmának ismertetése

Az I. Osztály Vezetőségének beszámolója.

(Az Osztályvezetőség nevében felolvasta Szabolcsi Bence osztályelnök.)

Hozzászólások: Bárczi Géza, Tamás Lajos, Iorgu Iordan, Tolnai Gábor, Andrej Mráz, Pais Dezső, — Szabolcsi Bence válasza.

A beszámoló foglalkozik azokkal az eredményekkel, amelyeket az I. osztályhoz tartozó tudományágak: a nyelvtudomány, az irodalomtudomány, a zenetudomány, a klasszika-filológia és a könyvtártudomány művelői a legutóbbi évek során elérték. Irodalomtudományunk sikereiről a megjelent monográfiák és kritikai kiadások egész

sora tanúskodik. Lényegében helyreállt az egészséges arány az elvi értékelésre vállalkozó művek és az adatközlő jellegű munkák és szövegkiadások között, amely egyidőben az előbbieket rováására félrebillent. Élénkebb lett a vitaszellem. Javulás következett be az irodalomtudomány és az élő irodalom viszonyában is, bár irodalomtörténetírásunkat még mindig nem hatja át eléggé a jelen felé való fordulás követelménye. Legsúlyosabb hiányokként a beszámoló a Petőfi-kutatás terén és a két világháború közötti irodalom kutatásban mutatkozó lemaradást, valamint az irodalomelméleti munka gyengeségét jelöli meg. Az Irodalomtudományi Intézet felállítása jelentősen meg fogja könnyíteni irodalomtörténetírásunk legközelebbi nagy feladatának megvalósítását: a magyar irodalomtörténet egyetemi tankönyvének létrehozását.

Kodály Zoltán : Szentirmaytól Bartókig.

Hozzászólások : Szabolcsi Bence, Bartha Dénes.

Az előadás a Bartók művészete és a XIX. század második felének magyar műzenéje közötti kapcsolatot vizsgálja, számos konkrét példán keresztül. A fiatal Bartókot ennek a műzenének légköre vette körül. És később bármennyire hátat fordított is ennek a stílusnak, még legutolsó műveiben is visszacseng belőle egy-két hang. Bartók zenéjének gyökere és termőtalaja az 1900-as évek Magyarországa, a külföldi hatások csak az innen nyert ösztönzések járuléka. Ez a zene csakis itt jöhetett létre és itt fejtheti ki a legnagyobb hatást is. Vissza kell hódítanunk Bartókot Magyarország számára és Magyarországot Bartók számára. E cél elérésének legfőbb eszköze a zenei közműveltség színvonalának emelése.

Kniezsa István : A magyar állami és jogi terminológia eredete.

Hozzászólások : Eckhart Ferenc, Hadrovics László, Harmatta János, Perényi József, Varga Endre, Gáldi László, Pais Dezső, — Kniezsa István válasza, — Pais Dezső elnöki zárószava.

Turóczi-Trostler József : Petőfi világirodalmi jelentőségéhez.

Hozzászólások : Andrej Mráz, Zöldhelyi Zsuzsa, Sőtér István, Pándi Pál, Szalatnai Rezső, — Turóczi-Trostler József válasza, — Tolnai Gábor elnöki zárószava.

Az előadás egy Petőfi világirodalmi visszhangjával foglalkozó nagyobb munka egyes részleteit tartalmazza. A szerző Petőfit ezúttal nem belső magyar szempontból értelmezi, hanem kívülről, európai távlatból, ahogyan első külföldi olvasói és kritikussai látták.

Elemzi Petőfi tájleíró, szerelmi és politikai költészetének világirodalmi jelentőségét, továbbá Petőfi nemzetközi érvényesülésének külső tényezőit. Részletesen tárgyalja Petőfi és Heine viszonyát is. Petőfi verseinek első német fordításait beható filológiai elemzésnek veti alá. Bővebben foglalkozik az 1849 utáni emigráció tagjainak a Petőfi-kultusz elterjesztésében játszott szerepével. — Andrej Mráz Petőfinek a szlovák irodalomra tett hatásával, D. Zöldhelyi Zsuzsa Petőfi orosz irodalmi visszhangjával foglalkozik. Sőtér István és Pándi Pál hozzászólásai általánosabb világirodalmi összefüggésekbe állítják Petőfi költészetét.

Iorgu Iordan : A román nyelv kialakulása és alkotó elemei.

Hozzászólások : Tamás Lajos, Fodor István, Bakos Ferenc, I. Tóth Zoltán, Pais Dezső, Gáldi László, — Iorgu Iordan válasza, — Bárczi Géza elnöki zárószava. — Sőtér István elnöki megnyitója Andrej Mráz előadása előtt.

Andrej Mráz : A kritikai realizmus a szlovák irodalom fejlődésében.

Hozzászólások : Sziklay László, Kemény G. Gábor, Angyal Endre, — Andrej Mráz válasza, — Sőtér István elnöki zárószava.

A XIX. század haladó szlovák irodalmának középpontjában a régi társadalom elhaló erői elleni harc és a nemzetiségi elnyomás elleni küzdelem állt. Ebben az irodalomban a szlovák felszabadító mozgalom ellenmondásai is tükröződtek. 1867 után a szlovák irodalom visszacsúszott, a 80-as évek elejétől fogva azonban nagy minőségi fellendülés következik be. Ekkor válik uralkodó ábrázolási móddá a kritikai realizmus. Ez irány kimagasló képviselői a költészetben Hviezdoslav és a prózában Martin Kukučín. Mindketten a parasztság hangját szóaltatták meg, paraszti osztályalapról bírálják koruk ellentmondásait. 1918 után a realista törekvések meggyűlnek. Csak a kritikai realitások kis csoportja folytatja tovább munkásságát. Viszont ebben az időben kezd kialakulni Szlovákiában a szocialista realizmus is. — A hozzászólások és Sőtér István zárószava számos, a magyar és a szlovák irodalom fejlődésében mutatkozó összefüggésre és párhuzamosságra világítottak rá.

Klanczay Tibor : Magyar nyelvű verses kéziratok Csehszlovákia könyvtáraiban és levéltáraiban.

A szerző kéthónapos csehszlovákiai tanulmányútjának főcélja a Csehszlovákiában őrzött magyar nyelvű kéziratok versgyűjtemények és énekes könyvek számbavétele volt. A szerző részben a már a korábbi

szakirodalomban felsorolt kéziratok megtalálására, részben pedig új verses kéziratok felkutatására törekedett. A beszámoló ismereteli a Szabó T. Attila bibliográfiájában szereplő, valamint a más kutatók által említett kéziratok jelenlegi hollétét, majd számot ad mintegy 50 újonnan talált (tűnyomórészt a XVIII. századból és a XIX. század elejéről származó) verskéziratról is.

Varga József: Beszámoló romániai tanulmányutamról.

(Adalékok a XIX. század második fele és a XX. század magyar irodalmának történetéhez: Arany, Petelei, Mikszáth, Ady, Szép Ernő, Emil Isac, Móricz, Kosztolányi, Babits, Emőd Tamás, Ignóty, Oláh Gábor és Szabó Dezső leveleinek publikálása.)

A beszámoló XIX. századra vonatkozó anyagából egy 1856-ban kelt Arany János-levél és Petelei Istvánnak egy saját alkotói módszeréről számotadó levele emelkedik ki. A továbbiakban a szerző a zilahi, nagyváradai és kolozsvári kutatásai során talált Ady- emlékekről tájékoztat. Az Emil Isac neves román költő hagyatékából előkerült Ady-, Babits-, és Kosztolányi-levelek a modern magyar és román irodalom között kialakult kapcsolatokról tanúskodnak. Közli a beszámoló Móricz Zsigmond és Szabó

Dezső néhány eddig ismeretlen önvallomás-szerű levelét is.

Az osztály életéből:

Vita a „Magyar Nyelvőr”-ről.

Beszámoló az MTA Nyelvművelő Főbizottságának 1955. május 3-án tartott kibővített vitaüléséről. (Rácz Endre referátuma. A vitát összefoglalta: Koválovsky Miklós.)

SZEMLE

A Magyar Nyelvatlasz munkamódszere. (Gáldi László.)

Megjegyzések Deme Lászlónak „A magyar nyelvjárások néhány kérdése” c. tanulmányához. (Benkő Loránd.)

Néhány reflexió Benkő Lorándnak „A magyar nyelvjárások néhány kérdése” című munkámról írt bírálatára. (Deme László.)

Kozocsa Sándor: A magyar irodalom bibliográfiája 1953. (Szentmihályi János.)

*

Az Osztályközleményekre az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztályánál (V. Alkotmány-u. 21.) lehet előfizetni, kötetenként 40 Ft-ért. Ez a kettős szám 20 Ft-ért fizethető elő, vagy vásárolható meg ugyanott.

*

TÁRSASÁGI HÍREK

DALLOS GYÖRGY (1905—1956)

1956. január 25-én munka közben váratlanul elhunyt Dallos György az Eötvös Loránd Tudományegyetem Módszertani Kabinetjének vezetője. Dallos György 1953-ban került az egyetemre, a tanárképzés központi irányításának fontos posztjára. Az egyetemen módszertani előadásokat, gyakorlatokat tartott, szervezte a budapesti tanárjelöltek hospitálását, irányította, vezette a fiatal tanárjelölteket, meglátogatta őket első óráikon, tanácsaival támogatta első lépéseiket a tanári pályán. Közben társszerkesztője volt legújabb olasz tankönyveinknek, ő írta új gimnáziumi tankönyveink világirodalmi fejezeteit is. Korábban, évtizedeken át budapesti középiskolai tanár volt. Tanulmányait az Eötvös Kollégiumban kezdte, Bécsben fejezte be. Német nyelvészetből doktorált. Középiskolában magyart, németet, olaszt, franciát tanított. Nyelvi óráin érzékeltetni tudta a rokon nyelvcsaládokhoz tartozó nyelvek analóg jelenségeit, így mindig nagy távlatot adott a napi leckének. A spanyol nyelvnek is kitérő ismerője volt. A XVIII. századi spanyol Iriarte műveinek gyűjteménye az ő szerkesztésében jelent meg néhány hónappal ezelőtt. Szenvedélyes szeretettel vetette rá magát egy-egy új nyelvterületre. Néhány évvel ezelőtt nemcsak megtanult oroszul, de tanári oklevelet is szerzett oroszról. Kitérő cikkekben népszerűsítette az orosz klasszikus irodalom alkotóit, különösen értékes Csehov-füzete. Tudu-

mányos készségéből egy tudós életpályára is bőven tellett volna. Hogy halála után maradtak ránk tőle nagyobb monografikus művek, azzal magyarázható, hogy elsősorban a tanári hivatásnak élt. Művésze volt a tanításnak. Óráin nemcsak gazdag ismeretanyagot kaptak diákjai, hanem egyben kulcsot is az irodalmi művek és művészeti alkotások befogadására, megértésére, az igazi műélvezetre. Középiskolai órái a legnehezebb években, a második világháború esztendeiben, amikor a sovinizmus, militarizmus végképp megfertőzte az iskolákat, az igazi emberség szöszékeivé váltak. Rendkívüli tanári képességeinek híre 1945 előtt alig jutott túl iskolája, a Tavaszmező utcai gimnázium falain. 1947-ben került a budapesti gyakorló gimnáziumba vezető tanárnak. Valójában már korábban is a tanárképzésen munkálkodott: talán nem került ki keze alól olyan érettségiző évfolyam, amelyből két-három vállalkozó ne indult volna a tanári pályára. Pedig senkit sem „küldött” tanárnak, de saját példájával, humanizmusával, izzó szellemiségével vonzotta tanítványait a tanári pályára. Most halála után derült ki, hogy milyen sokan voltunk egykor Dallos György tanítványai, és bizonyára nem kevesen vagyunk közülük, akik munkában-emberségben az ő tanítványai akarunk maradni.

Vargha Kálmán

SZEBÉNYI GÉZA (1920—1955)

Nehéz a szó: elveszítettük barátunkat, a marxista irodalomtörténetírás fiatal, reményre jogosító, szakmailag fejlett kutatóját. Ahogy távolodik tőlünk testi alakja

térben és időben, úgy válik világossá, véglegessé és feloldhatatlanná embersége iránti kötelezettségünk: valóra váltani a reményeket, melyek éltették Őt, melyek

— ránk maradt — jövőjébe mutattak előre. Munkái — Jókai-tanulmányok — a szenvedély, a feladatától megszállott ember tüzét sugározzák — azokból a sietősen megformált, de súlyos tömbökből is, amikben életműve tragikus hirtelenséggel merevedett meg. Formálatlansága mögött csak azt érezzük, hogy váratlanul aludt ki a tűz, mely alakíthatóbbá tette volna anyagát. Mondanivalója tovább cseng és — mint az Óvé! — finomodik tovább közvetlen munkatársai ajkán: nevét nem egyszer idézték fel az irodalomtörténesek januári (szegedi) konferenciáin s idézik fel ma is, amikor a Jókai-kutatás döntő kérdéseiről esik szó. Távolodhat tőlünk, homályosulhat előttünk alakja: életével összenőtt egyik főfeladatának, tudományos munkájának folytatása ránk maradt, és reményeinek beteljesítése a mi életünkkel fonódik össze elválaszthatatlanul. Az irodalomtörténész, aki az Ó helyébe lép, aki továbbfinomítja az Ó munkáját, kimondatlanul is Őt viszi tovább a jövőbe.

Az embert — semmi sem pótolhatja. A barátot, aki csak igen kevesek előtt nyílt meg — a hiú, az önző, a nagyképű és a törtető előtt zárva maradt s visszabujt a szem-bajos ember félszégébe — a barátot, a melegszívű, tiszta erkölcsű, erős önkritikájú és kritikával sújtó, de mindenképpől áldo-

zatos embert siratjuk és pótolhatatlannak tartjuk. Mindig készen állt a munkára, a párt, a szakszervezet, az egyetemi tanszékek rendelkezésére. Mindig sietett, de semmit sem sietett el: alapos volt, megfontolt, biztos ítéletű. Nagy tehetsége volt a nevelői hivatásra, de ezt már nem fejleszthette ki. Élesen bírálta az elvi hibákat s szándéka mindig tiszta, teljesen igaz volt: ha tévedett — s szenvedélyességében ez is előfordult — mindig megkövette a megbántott embereket. A párthoz legközelebb került, újarculatú fiatal tudós példaként állott előttünk. Tiszta, igaz ember volt, aki tudományra természetegének is igaz, múlhatatlan jeleit adta.

Tudománya egész irodalomtörténetírásunk értékes hagyatéka. Embersége, jelleme keveseké: ők felelnek azért, hogy Szabényi Géza emléke nem marad üres szó, hanem életet erősítő valóság.

Szauder József

Szabényi Géza a pécsi egyetemen végezte jogi tanulmányait, majd a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett tanári oklevelet. 1952-ben tanárségének nevezték ki a III. számú magyar irodalomtörténeti tanszékre. *Jókai és a Fekete Gyémántok* c. tanulmánya 1954-ben jelent meg az Irodalomtörténetben. *Jókai 1848–49-ben* c. tanulmánya a Magyar Tudományos Akadémia pályázatán első díjat nyert. E posthumusz műve az Irodalomtörténeti Füzetekben fog megjelenni.

VÖRÖSMARTY-ÜNNEPSÉGEK

Vörösmarty Mihály halálának százéves fordulóján országszerte ünnepélyeket, előadásokat tartottak, kiállításokat rendeztek. A Társaság részt vett a budapesti ünnepségek rendezésében, s képviseltette magát a székesfehérvári és kápolnásnyéki megemlékezésen.

A központi ünnepélyt a Magyar Néphadsereg Színházában rendezte 1955. november 19-én a Népművelési Minisztérium, a Haza-fias Népfront, a Magyar Írók Szövetsége, a Magyar Tudományos Akadémia és a TTIT. Kállai Gyula népművelési miniszterhelyettes megnyitója után Waldapfel József egyetemi tanár, társaságunk választmányi tagja tartott ünnepi előadást. Az előadás megjelent a Csillag 1955. decemberi számában. A művészi műsorban Ascher Oszkár, Bodor Tibor, Fodor János, Horváth Ferenc, Jancsó Adrienne, Major Tamás, Palotai Erzsébet, Simonffy Margit és Tallós Endre működött közre.

Az országos emlékkiállítás Sötér István Kossuth-díjas, Társaságunk választmányi tagja nyitotta meg november 19-én délben a Petőfi Irodalmi Múzeumban. A kiállítás előkészítésében a Társaság részéről Tóth Dezső vezetőségi tag vett részt.

IRODALOMTÖRTÉNETI KONGRESSZUS

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv és Irodalomtudományi Osztálya és a Magyar Irodalomtörténeti Társaság rendezte november 1–3-án az Irodalomtörténeti Kongresszust, *A realizmus kérdései a magyar irodalomban* címmel. A kongresszuson részt vettek a Szovjetunió és a népi demokráciák irodalomtudományának képviselői Szamarin, R. M., a Gorkij Világirodalmi Intézet osztályvezetője, a filozófiai tudományok doktora, V. Scserbina a filozófiai tudományok doktora, a Gorkij Világirodalmi Intézet helyettes igazgatója, H. Markiewicz kandidátus, a Krakői egyetem tanára, J. Dolanskij akadémikus, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Szláv Intézetének igazgatója, Juraj Špitzer a Szlovák Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Kutató Intézetének munkatársa, Tudor Vianv akadémikus, egyetemi tanár Románia, Szabédi László a Kolozsvári Egyetem tanára, Kovács György állami díjas író, a Román Nagy Nemzetgyűlés tagja, Gerhard Steiner az NDK Tudományos Akadémia munkatársa.

A kongresszus első napján Lukács György akadémikus, Társaságunk díszelnöke mondott elnöki megnyitót, majd Tolnai Gábor az Akadémia levelező tagja, választmányi tag

tartott előadást. A realizmus kérdései és a régi magyar irodalom címmel. A második napon Barta János az irodalomtudomány kandidátusa, tartott előadást A kritikai realizmusról a magyar irodalomban címen. A harmadik nap előadója Nagy Péter, az irodalomtudomány kandidátusa: A szocialista realizmus kibontakozása a magyar irodalomban címmel tartott beszámolót.

A kongresszus teljes vitaanyaga megjelent A Realizmus Kérdései címmel az Akadémiai Könyvkiadónál. A Tudományos Akadémia épületének előcsarnokában a Kongresszus ideje alatt kiállításon mutatuk be irodalomtörténetírásunk eredményeit.

FELOLVASÓ ÜLÉSEK

Apáti Ferenc jeddő éneke címmel Gerézy Rabán tartott felolvasást 1955. december 12-én az egyetem aulájában. Az előadás vitájában Kardos Tibor egyetemi tanár és Bán Imre egyetemi docens szólalt fel.

Vörösmarty Mihály és a Zalán futása címmel Tóth Dezső vezetőségi tag tartott előadást 1955. október 3-án az egyetem aulájában.

ÚJ TAGOK

1955. év negyedik negyedében a következő irodalomtörténészek kérték felvételüket a Társaság tagjai közé. Gulya János, V. Kovács Sándor, Bélyei László, Kovács József, Szilágyi János, Soós Endre, Dénes Tibor.

Az 1848-as néprajzi gyűjtés kiadatlan anyagát átvizsgáltuk, s számos irodalmi vonatkozású népi emlékeztetést találtunk benne. Mivel az adatok egyrésze hiányos, levélben kértünk felvilágosítást és kiegészítést az egyes helyekről. A beérkezett válaszok alapján gondosabb gyűjtést fogunk végezni azokon a helyeken, ahol irodalmi emlékeztetéseket, elsősorban Petőfi életére vonatkozó emlékek kerültek elő.

A Magyar Tudományos Akadémia Társaságunk javaslatára jutalomban részesítette három kutatónkat: Dienes Andrászt Petőfiről szóló népi emlékeztetéseinek gyűjtéséért, Perepatics Antalt (Debrecen) Krúdy Gyula életrajzi adatainak gyűjtéséért és Elek Lászlót (Oroszháza) a Kner-nyomda irodalmi irattárának feldolgozásáért.

A Magyar—Szovjet Társaság Országos központja megküldte a magyar irodalom szovjet bibliográfiáját az 1917—1954. évekből. Az összeállítást a Külföldi Kulturális Kapcsolatok Szovjet Társasága kérésére

a Szovjet Könyvkamara készítette. Számos eddig ismeretlen adat szerepel benne a magyar irodalom szovjetunióbeli elterjedéséről.

Vargha Balázs, a Társaság szervező titkára Pécsen tartott előadást Vörösmartyról november 21-én. Az előadást követő műsorban a pécsi Nemzeti Színház művészei és helyi előadóművészek szerepeltek.

A Társaság pécsi tagjai megbeszélést folytattak Kolta Ferenc főiskolai tanár vezetésével a készülő munkákról és irodalmi emlékek felkutatásáról.

IRODALMI HÍREK

Sötér István, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja nov. 21-én tartotta akadémiai székfoglaló előadását Madách Imréről.

A Literari Noviny című csehszlovák irodalmi lap Vörösmarty Mihály halálának 100. évfordulója alkalmából méltató és ismertető cikket közöl Rákos Péter tollából. Ezen kívül közli Vörösmarty „Szózat”-át Jan Neruda fordításában.

Vörösmarty Mihályról írt cikket Egri Viktor a Kulturny Život november 19-i számában.

Vörösmarty Mihály halálának 100. évfordulója alkalmából a székesfehérvári Istvánkirály-múzeum is emlékkiállítást rendezett, amelyen bemutatták a költő megyei és székesfehérvári tartózkodásának emlékeit, eredeti kéziratait s műveinek első kiadásait.

A Vörösmarty Mihály Irodalmi Társaság és a Fejér megyei Tanács a költő halálának 100. évfordulója alkalmából pályázatot hirdetett az ország bármely részén színhagyományban élő Vörösmarty-emlékek összegyűjtésére és feldolgozására.

Vörösmarty Mihály: Árpád ébredése és a Fátyol titkai című művét december 26, 27, 28, 29-én adta elő a Zeneakadémia kistermében a Madách Gimnázium ifjúsága. Bevezetőt mondott Waldapfel József. Az előadás érdekessége, hogy a Fátyol titkai még a költő életében került színre utóljára.

Vörösmarty Mihály halálának 100. évfordulója alkalmából Moszkvában, a Szovjet Írók Szövetsége és az Állami Külföldi Irodalmi Könyvtár ünnepi estét rendezett, amelyen moszkvai költők, fordítók, újságírók, diákok és üzemi dolgozók vettek részt. Jelen volt a moszkvai főiskolán tanuló magyar diákok csoportja is. Vörösmarty alkotásairól Jelena Malihina tartott előadást: A megjelentek nagy tapsal fogadták Illyés

Gyula felszólalását, aki Király István irodalomtörténéssel együtt jelen volt az ünnepi esten.

*

Berzsenyi Dániel halálának 120. évfordulójára a Somogy megyei Tanács múzeumma fejleszti Berzsenyi niklai lakóházát, amelyben jelenleg állandó kiállítás emlékeztet a nagy költőre.

*

Irodalomtörténeti diafilm sorozatot indít a Diafilm Vállalat. A sorozat keretében Ady, Móricz, Arany és Heine életét és munkásságát megőrkítő dokumentum diafilmek készülnek.

A XI. kerületi leánygimnáziumot Kaffka Margitról nevezték el. Az irodalmi szakkör tagjai összegyűjtik a nagy írónővel kapcsolatos emlékeket. Az 1955. nov. 26-án tartott névadó ünnepségen Tápay Szabó Gabriella múzeumi osztályvezető tartott előadást.

*

Henryk Markievicz egyetemi tanár, az Irodalomtörténeti Kongresszus lengyel vendége 1955. nov. 5-én előadást tartott a Magyar Tudományos Akadémián: A naturalizmus a lengyel irodalomban címmel.

*

A Külföldi Irodalom Könyvtára (Moszkva) a Vörösmarty évforduló alkalmából elküldte a Szózat két legkorábbi orosz fordí-

tását. A fordítások haladó orosz folyóiratokban jelentek meg: 1865-ben a Russzkoje Szlovoban és 1872-ben a Gyelóban.

*

Irodalmi kör alakult Szekszárdon, hogy összegyűjtse és feldolgozza a Babitsra és Garay Jánosra vonatkozó emlékeket.

*

Földessy Gyula Kossuth-díjas irodalomtörténész, a Magyar Tudományos Akadémia és a magyar írók képviselőjében részt vett a nagyváradi Ady Múzeum megnyitásán.

*

József Attiláról nevezték el a Mester utcai Általános Fiúiskolát. 1913—14-ben itt tanult a költő. A névadó ünnepségen, november 7-én az iskola tanulói megkoszorúzták József Attila emléktábláját is.

*

Tinódi Lantos Sebestyén születésének 450., illetve halálának 400. évfordulója alkalmából, az őszi-téli hónapokban Veszprém megyében irodalmi esteket rendeztek, amelyeken a végvárak történetét és a török hódítás elleni harcok irodalmát ismertették.

*

Csokonai emlékszobát rendeztek be a csurgói gimnáziumban. Itt állították ki a kaposvári állami levéltár, a Rippl-Rónai Múzeum és a csurgói gimnázium Csokonaira vonatkozó dokumentációs anyagát.

СОДЕРЖАНИЕ

Ф. ХЕРНАДИ: ТРИ НЕИЗВЕСТНЫХ СТИХОТВОРЕНИЯ ПЕТЕФИ И ВАРИАНТ СТИХОТВОРЕНИЯ «КУРУТТЬО»

Из сохранившихся в с. Сентлёринц (комитат Баранья) рукописей альманаха «Печи Аурора» (1843) поступила рукопись Лайоша Себереньи, которая кроме двух стихотворений названного содержит неизвестный до сих пор вариант стихотворения Петефи «Куруттьо» а также три стихотворения, которые, по всей вероятности, можно приписать ему. Из последних два («Жертва» и «Горе») были написаны в г. Стиавница, где Петефи и Себереньи вместе провели школьный год 1838/39. Эти два стихотворения еще отражают конвенционные формы патриотической лирики эпохи. Третье стихотворение «Возвращенный» датируется 1841 годом. Оно выражает первые чувства поэта, возвратившегося из армии, из далеких краев. Стихи эти были посланы в редакцию альманаха «Печи Аурора» Себереньи. Хотя редактор и предусмотрел поместить их в альманахе, они все же не появились.

Л. ПЕЦЕЛИ: ВЫВОДЫ ИЗ ФОРМЫ СТИХОВ В СВЯЗИ С ДВУМЯ ВАРИАНТАМИ «КУРУТТЬО» ПЕТЕФИ

Сам анализ формы стихов не позволяет сделать вывод относительно того, какой из двух найденных вариантов старше. Можно предположить, что вариант стихотворения «Куруттьо», найденный в рукописи Себереньи, был сочинен раньше второго. Это предположение, повидимому, подтверждается тем, что текст, приведенный в критическом издании, свидетельствует об известном развитии, идущем к более поздней практике стихосложения Петефи.

Л. ГАЛДИ: ВЕНГЕРСКОЕ СТИХОСЛОЖЕНИЕ, ВО ВРЕМЯ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЫ 1848 - 49 Г.

Статья содержит подробное описание разных размеров, которыми самые известные венгерские поэты пользовались в своих стихотворениях в годы национально-освободительной борьбы; автор желает иллюстрировать большим количеством примеров, с одной стороны, процесс постепенной адаптации к фонетической системе венгерского языка западно-европейских размеров, а с другой, проникновение в литературу размеров народного происхождения. Все размеры проанализированы с точки зрения своей выразительной функции; большое значение имеют прежде всего те поэтические формы, которые, — благодаря великому Петефи и его современникам — окрылили революционные идеи 1848 г. Последние главы статьи посвящены технике рифмы и разным возможностям фонетической выразительности в венгерском поэтическом языке.

Д. КЕРЕСТУРИ: О «ПОТЕРЯННОЙ КОНСТИТУЦИИ» Я. АРАНЬ

«Потерянная конституция» — это первое сочинение Яноша Арань, предназначенное для публикации. Его недостатки заключаются в следующем: несоразмерность построения, сочетания не подходящих друг к другу элементов, переполнение. Положи-

тельные черты: смелость тона, богатая правдивость изображаемой действительности. Эти недостатки и положительные черты характеризуют младенческие произведения Я. Арань. Сатирический эпос тесно связан с общественной, политической и литературной борьбой этой эпохи 40-ых годов. Типичная двойственность эпох крупных переделов и перемен вкусов разрушение устарелого и служение прорастающему новому сообщает единый смысл кажущейся противоречивости деталей. Поэт, устраняя с пути развития создавшиеся под влиянием Вергилия и Оссиана и сохранившиеся в пределах феодализма традиции венгерского романтического эпоса, вскрывает и использует кипучий и живой язык будней, свежие средства современной журналистики, общественной критики, политгаитации и реалистического романа. Его реализм тенденциозен, его тенденция недвусмысленно общественна. Он характеризует сословия с отвращением и презрением бесправной интеллигенции. И в этом произведении выступает с полной решимостью на стороне народа, блистательного героя которого он создал в своем первом шедевре «Тольди».

ДИСКУССИЯ

Аладар Комлош: О Ревизки. — *Ласло Орос*: Венгерская литературная хрестоматия для 1-го класса средних школ.

ДАнные И СВЕдЕНИЯ

Дьюла Бистраи: Янош Вайда в начале своей карьеры.

ОБЗОР

Ласло Кардош: Ласло Бока, Жизнь и творчество Эндре Ади I. — *Иштван Немешкюрти*: Петер Борнемисса, Дьявольские привидения. — *Мор Йокаи*: Избранные сочинения, т. 1 3. — *Имре Бан*: Полное собрание сочинений Яноша Римай. — *Миклош Белади*: Эмил Коложвари-Гранньер, Вчера. — *Марцел Бенедек*: Эндре Шош, Сервантес. — *Денеш Лендьел*: Горький, О молодёжной и детской литературе. — *Дьёзё Ковач*: Посмертный том Режё Галош. — *Габор Гёргеи*: Жигмонд Ременик, Сознание своей виновности.

Сообщения Отдела языкознания и литературы Венгерской академии наук.
Известия Историко-литературного общества.

SOMMAIRE

Ferenc Hernády: TROIS POÉSIES JUSQU'ICI INCONNUES DE PETŐFI ET UNE VARIANTE DE «KURUTTYÓ»

Parmi les papiers récemment découverts à Szentlőrinc (comitat Baranya), papiers qui concernent l'almanach «Pécsi Aurora» (1843), on a trouvé un manuscrit de Lajos Szeberényi. Outre deux poésies de Szeberényi, le document contient une variante jusqu'ici inconnue du vers, assez connu dans sa forme définitive, de Petőfi («Kuruttyó»), puis trois autres vers dont l'auteur est très probablement aussi Petőfi. De ces trois derniers, deux («Sacrifice», et «Chagrin») sont datés de la ville de Selmec, où Petőfi, tout comme Szeberényi, a fait des études (en 1838 et 1839). Les deux vers en question suivent encore les traditions de la lyre patriotique de l'époque. Le troisième vers porte la date de 1841. Ce troisième, intitulé «Après le retour», exprime les premiers sentiments du poète qui revient de l'étranger, après le service militaire. Ces vers ont été envoyés à la «Pécsi Aurora» par Szeberényi. Le rédacteur de l'almanach a pris bonne note de ces poésies, néanmoins elles ne furent jamais publiées.

László Péczely: LES CONCLUSIONS A TIRER DU RYTHME DES DEUX VARIANTES DU VERS «KURUTTYÓ»

La question à savoir quelle des deux variantes est plus ancienne, ne peut pas être décidée sur la seule base de l'examen du rythme. Il est bien possible que la variante Szeberényi soit antérieure à l'autre à l'en juger du texte de l'édition critique {qui montre un certain développement dans la direction de la technique de versification qu'on admire chez Petőfi plus tard, dans la période de l'éclosion complète de ses talents.

L'auteur passe en revue les divers mètres employés par les plus remarquables poètes hongrois à l'époque de la guerre d'indépendance ; il tâche de démontrer, d'une part, l'adaptation graduelle des mètres quantitatifs, d'origine occidentale au système phonétique du hongrois, d'autre part, l'application de plus en plus fréquente des formes d'inspiration populaire. Tous les mètres sont étudiés au point de vue de leur fonction expressive ; particulièrement importantes sont les formes poétiques qui, grâce à Petőfi et ses contemporains, ont donné des ailes aux idées révolutionnaires de 1848. Les derniers chapitres sont consacrés à la technique de la rime et aux divers effets de «phonétique expressive».

Dezso Keresztury : «LA CONSTITUTION PERDUE»

«La constitution perdue» est la première œuvre de János Arany destinée à la publication. Les défauts de cette œuvre sont : sa structure disproportionnée ; la combinaison forcée des éléments disparates ; le tout surchargé ; par contre, on y trouve comme qualités appréciables le courage du ton et l'abondance des détails de la réalité représentée ; tous ces caractères appartiennent à des œuvres de jeunesse. L'épopée satyrique est en liaison étroite avec les luttes sociales, politiques et littéraires des années 1840. La bifurcation typique se manifestant dans les grandes transformations et changements de goût : la destruction de ce qui est périmé, et l'idée de servir ce qui est nouveau, explique les contradictions apparentes des détails. Le poète écarte de la voie de son développement les traditions de l'épopée romantique hongroise formées selon l'école de Virgile et d'Ossian, traditions qui se sont conservées dans les cadres du féodalisme ; d'autre part, il découvre et utilise le langage agité et vivant des jours ouvrables, ainsi que les moyens du journalisme, de la critique sociale, de l'agitation politique et du roman réaliste. Son réalisme est tendancieux, sa tendance est sociale sans ambiguïté. L'organisation sociale, juridique et politique de l'époque des classes privilégiées est peinte par Arany du point de vue d'une personne qui, appartenant à la classe des intellectuels dépourvus de droits politiques, se sent comme un étranger et méprise les classes privilégiées. Tout comme dans ses autres ouvrages, le poète embrasse carrément le parti du peuple, dont le brillant héros il esquisse dans sa première grande œuvre, Toldi.

DÉBAT

Aladár Komlós : Autour de Reviczky. — *László Orosz* : Chrestomathie littéraire hongroise pour la 1re classe des écoles secondaires.

NOTES ET DOCUMENTS

Gyula Bisztray : János Vajda au début de sa carrière.

REVUE

László Kardos : László Bóka : La vie et l'œuvre d'Endre Ady I. — *István Nemeskürty* : Péter Bornemissza : Fantômes diaboliques. — *Mór Jókai* : Nouvelles choisies, vol. 1—3. — *Imre Bün* : Oeuvres complètes de János Rimay. — *Miklós Béládi* : Emil Kolozsvári-Grandpierre : Hier. — *Marcell Benedek* : Endre Sós : Cervantes. — *Dénes Lengyel* : Gorki : Sur la littérature pour la jeunesse et pour les enfants. — *Győző Kovács* : Volume posthume de Rezső Gálos. — *Gábor Görgey* : Zsigmond Remenyik : Remords.

Communication de la Section linguistique et littéraire de l'Académie des Sciences de Hongrie.

Nouvelles de la Société de l'histoire littéraire de Hongrie.

INHALT

F. Hernády : DREI UNBEKANNTE GEDICHTE VON PETŐFI UND DIE VARIANTE DES GEDICHTES »KURUTTYÓ«

Unter den im Dorfe Szentlőrinc (Komitat Baranya) befindlichen Dokumenten des Almanachs »Pécsi Aurora« (1843) wurde ein Manuskript von *Lajos Szeberényi* gefunden, das ausser zwei Gedichten von *Szeberényi* eine bis jetzt unbekannte Variante des Gedichtes

»Kuruttjó« von Petöfi sowie drei Gedichte enthält, die man aller Wahrscheinlichkeit nach Petöfi zuschreiben kann. Zwei von ihnen (»Opfer« und »Leid«) wurden in der Stadt Selmec geschrieben, wo Petöfi und Szeberényi gemeinsam ihr Schuljahr (1838/39) verbracht hatten. In den beiden Gedichten spiegeln sich noch konventionelle Formen der patriotischen Lyrik jener Epoche wider. Das dritte Gedicht (»Der Heimkehrer«) ist mit 1841 datiert. Es drückt die Gefühle des Dichters aus, der aus der Armee aus fernen Landen heimkehrt. Die Gedichte waren der Redaktion des Szeberényischen Almanachs »Pécsi Aurora« zugesandt worden. Obwohl der Redakteur die Gedichte zu veröffentlichen beabsichtigte, sind sie dennoch nicht gedruckt worden.

L. Péczely: SCHLUSSFOLGERUNGEN AUS DER GEDICHTSFORM IM ZUSAMMENHANG MIT ZWEI VARIANTEN DES GEDICHTES »KURUTTYÓ« VON PETÖFI

Die Analyse an und für sich gestattet keine Schlussfolgerung, welche von den vorhandenen zwei Varianten die ältere ist. Man kann annehmen, dass die im Manuskript von Szeberényi gefundene Variante des Gedichtes »Kuruttjó« älteren Datums ist. Diese Annahme findet ihre Rechtfertigung darin, dass der Text, der in der kritischen Ausgabe gebracht wurde, gewissermassen als ein Übergang zu der späteren Versbildung von Petöfi betrachtet werden kann.

L. Gáldi: DER UNGARISCHE VERS ZUR ZEIT DES FREIHEITSKAMPFES 1848/49

Verfasser gibt einen allgemeinen Überblick jener Versformen, die bei den bedeutendsten ungarischen Dichtern in der Zeit des Freiheitskampfes vorkommen; auf Grund dieser Angaben versucht er nachzuweisen, dass einerseits die westeuropäischen Versarten in dieser Epoche immer mehr dem phonetischen System der ungarischen Sprache angeglichen wurden, anderseits, dass ein allmähliches Vordringen der volkstümlichen Formen zu beobachten ist. Alle behandelten Versarten werden funktionell betrachtet, mit besonderer Berücksichtigung ihrer expressiven Funktion. Als besonders wichtig sind die dichterischen Formen zu bezeichnen, die bei Petöfi und dessen Zeitgenossen den revolutionären Ideen einen beschwingten Ausdruck gaben. In den letzten Abschnitten behandelt Verfasser die Reimtechnik und die verschiedenen Möglichkeiten der expressiven Klangeffekte in der damaligen ungarischen Dichtersprache.

D. Keresztury: »DIE VERLORENE VERFASSUNG« VON JÁNOS ARANY

»Die verlorene Verfassung« war das erste Werk von János Arany, das für die Öffentlichkeit bestimmt war. Seine Unzulänglichkeiten bestehen in folgendem: das Missverhältnis im Aufbau, Verbindung von miteinander nicht harmonierenden Elementen, Überladung. Die positiven Züge: der mutige Ton, die völlige Aufrichtigkeit in der Darstellung der Wirklichkeit. Diese positiven Züge und Unzulänglichkeiten charakterisieren das Jugendwerk von J. Arany. Das satirische Epos ist eng mit dem gesellschaftlichen, politischen und literarischen Kampf der Epoche der 40er Jahre des vorigen Jahrhunderts verbunden. Die typische Zwiespältigkeit der Zeitepochen bei grossen Wendepunkten und Wandlungen im Geschmack – Zerstörung des Alten und aktive Bejahung des durchbrechenden Neuen – kündigt von dem in sich geschlossenen einheitlichen Sinn der sich scheinbar widersprechenden Details. Indem der Dichter vom Wege der Entwicklung die Traditionen des ungarischen romantischen Epos, die sich im Feudalismus unter dem Einfluss von Vergil und Ossian bewahrten, hinwegräumt, entdeckt und benutzt er die reiche und lebendige Sprache des Alltags, neue Mittel der zeitgenössischen Journalistik, gesellschaftlichen Kritik, politischen Agitation und des realistischen Romans. Sein Realismus ist tendenziös, seine Tendenz eindeutig gesellschaftlich. Die Rechtsordnung charakterisiert er mit der Verachtung und Weltfremdheit der rechtlosen Intelligenz. In diesem Werk tritt er mit aller Entschiedenheit auf die Seite des Volkes, dessen grossartige Helden er in seinem ersten Kunstwerk »Toldi« dargestellt hatte.

DISKUSSION

Atadár Komlós: Über Reviczky. — *László Orosz*: Lesebuch der ungarischen Literatur für die 1. Klasse der Mittelschulen.

DATEN UND BEITRÄGE

Gyula Bisztray: János Vajda, zu Beginn seiner Laufbahn.

RUNDSCHAU

László Kardos: László Bóka: Leben und Werke von Endre Ady I. — *István Nemeskürty*: Péter Bornemissza: Diabolische Phantome. — *Mór Jókai*: Ausgewählte Erzählungen, Bd. I—III. — *Imre Bán*: Sämtliche Werke von János Rimay. — *Miklós Béládi*: Emil Koložvári-Grandpierre: Gestern. — *Marcell Benedek*: Endre Sós: Cervantes. — *Dénes Lengyel*: Gorki: Über die Literatur für Jugend und Kinder. — *Győző Kovács*: Der nachgelassene Band von Rezső Gálos. — *Gábor Görgey*: Zsigmond Remenyik: Schuldbewusstsein.

Mitteilungen der Klasse für Sprach- und Literaturwissenschaften der ungarischen Akademie der Wissenschaften.

Nachrichten der Ungarischen Gesellschaft für Literaturgeschichte.

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki felelős: Szöllőssy Károly

Kézirat beérkezett: 1956. II. 2. — Példányszám: 2100 — Terjedelem: 11 (A/5) ív

38945/56 — Akadémiai Nyomda — Felelős vezető: Puskás Ferenc

IRODALOMTÖRTÉNET

1956.

2. SZÁM

<i>Hernády Ferenc</i> : Petőfi három ismeretlen verse és a „Kuruttyó”, egy változata	133
<i>Péczely László</i> : A versforma tanulságai a Kuruttyó két változatával kapcsolatban . . .	144
<i>Gáldi László</i> : A magyar vers a szabadságharc korában	148
<i>Keresztury Dezső</i> : Az elveszett alkotmányról	189

VITA

<i>Komlós Aladár</i> : Reviczky körül	200
<i>Orosz László</i> : Magyar irodalmi olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára	203

ADATOK ÉS ADALÉKOK

<i>Bisztray Gyula</i> : A pályakezdő Vajda János	206
--	-----

SZEMLE

<i>Kardos László</i> : Bóka László : Ady Endre élete és művei I.	221
<i>Nemeskürty István</i> : Bornemisza Péter : Ördögi kísértetek	226
<i>Nagy Miklós</i> : Jókai Mór : Válogatott elbeszélések. 1—3.	230
<i>Bán Imre</i> : Rimay János Összes Művei	235
<i>Béldi Miklós</i> : Kolozsvári-Grandpierre Emil : Tegnap	240
<i>Benedek Marcell</i> : Sós Endre : Cervantes	243
<i>Lengyel Dénes</i> : Gorkij : Az ifjúsági- és gyermekirodalomról	244
<i>Kovács Győző</i> : Gálos Rezső poszthumusz kötete	245
<i>Görgey Gábor</i> : Remenyik Zsigmond : Bűntudat	251
A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály Közleményei	253

TÁRSASÁGI HIREK

Ára: 8,— Ft

Előfizetés egy évre: 24,— Ft

Az IRODALOMTÖRTÉNET
számonként is vásárolható és előfizethető
az Akadémiai Kiadónál (Budapest, V.,
Alkotmány. u. 21.) és könyvesboltjában
(Budapest, V., Váci u. 22.).